

**МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ФІЛАЛАГІЧНЫ ФАКУЛЬТЭТ
Кафедра беларускага мовазнаўства**

**СЫРАКВАШ
Кацярына Сяргееўна**

**АНАМАСТЫЧНАЯ ПРАСТОРА ТВОРАЎ ЯКУБА КОЛАСА (на
матэрыяле трылогіі «На ростанях»)**

Дыпломная работа

Навуковы кіраўнік:
кандыдат педагагічных навук,
дацэнт С. М. Якуба

Допущана да абароны

“ _____ ” _____ 2019 г.

Заг. кафедры беларускага мовазнаўства

доктар філалагічных навук, прафесар М. Р. Прыгодзіч

МІНСК, 2019

ЗМЕСТ

РЭФЕРАТ.....	Ошибка! Закладка не определена.
РЕФЕРАТ.....	Ошибка! Закладка не определена.
SUMMARY.....	Ошибка! Закладка не определена.
УВОДЗІНЫ.....	Ошибка! Закладка не определена.
ГЛАВА 1 АНАМАСТЫЧНАЯ ЛЕКСІКА ЯК АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ	Ошибка! Закладка не определена.
ГЛАВА 2 АНТРАПАНИМІКОН РАМАНА ЯКУБА КОЛАСА «НА РОСТАНЯХ»	Ошибка! Закладка не определена.
2.1 Асабовыя ўласныя імёны ў мове трылогіі «На ростанях».....	Ошибка!
Закладка не определена.	
2.2 Прозвішчы ў рамане «На ростанях»	Ошибка! Закладка не определена.
2.2.1 Лексіка-семантычная характарыстыка прозвішчаў.....	Ошибка!
Закладка не определена.	
2.2.2 Прозвішчы паводле структуры...	Ошибка! Закладка не определена.
2.3 Мянускі ў складзе антрапанімікону трылогіі «На ростанях» .	Ошибка!
Закладка не определена.	
2.4 Андронімы як характарыстычныя антрапанімічныя адзінкі....	Ошибка!
Закладка не определена.	
ГЛАВА 3 ТАПОНІМЫ Ў ТРЫЛОГІІ ЯКУБА КОЛАСА «НА РОСТАНЯХ»	Ошибка! Закладка не определена.
3.1. Лексіка-семантычная і функцыянальная характарыстыка тапонімаў	Ошибка! Закладка не определена.
3.2. Тапанімічныя назвы паводле структуры	Ошибка! Закладка не определена.
ЗАКЛЮЧЭННЕ	Ошибка! Закладка не определена.
СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ	Ошибка! Закладка не определена.
ДАДАТАК А «Імёны ў трылогіі Я. Коласа «На ростанях».....	Ошибка!
Закладка не определена.	
ДАДАТАК Б «Прозвішчы ў трылогіі Я. Коласа «На ростанях»....	Ошибка!
Закладка не определена.	
ДАДАТАК В «Мянускі ў трылогіі Я. Коласа «На ростанях».....	Ошибка!
Закладка не определена.	
ДАДАТАК Г «Андронімы ў трылогіі Я. Коласа «На ростанях» ...	Ошибка!
Закладка не определена.	

ДАДАТАК Д «Тапанімічныя назвы ў трылогіі Я.Коласа «На ростанях»
..... **Ошибка! Закладка не определена.**

РЭФЕРАТ

Дыпломная работа: 86 старонак, асноўны тэкст – 68 старонак, 87 крыніц, 5 дадаткаў.

Ключавыя словы: анамастыка, анамастычная прастора, анамастычная прастора твора, анамастычная лексіка, антрапаніміка, антрапанімія, айконім, аронім, гелонім, гідронім, літаратурны антрапонім, літаратурны тапонім, мікратапонім, онім, паэтонім, тапаніміка, тапанімія, тапанімічныя назвы.

Аб’ект даследавання: мова рамана Якуба Коласа «На ростанях».

Прадмет даследавання: анамастычныя назвы ў трылогіі Якуба Коласа «На ростанях».

Мэта дыпломнай работы – даследаваць анамастычныя назвы ў рамане Якуба Коласа «На ростанях» у лексіка-семантычным, структурным і функцыянальным аспектах.

Дыпломная работа складаецца з уводзін, трох глаў асноўнай часткі, заключэння, спіса выкарыстанай літаратуры, пяці дадаткаў.

Метады даследавання: апісальна-аналітычны метады, метады семантычнага, этымалагічнага аналізу, прыёмы сістэмнай класіфікацыі і колькасных падлікаў.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. Навуковая навізна дыпломнай работы заключаецца ў сістэмным апісанні анамастычных адзінак у трылогіі Я. Коласа «На ростанях». У выніку даследавання вызначаны асноўныя падыходы да вывучэння анамастычнай прасторы твора і акрэслены тэрміналагічны апарат; сабраны і класіфікаваны анамастычныя адзінкі ў трылогіі «На ростанях»; пададзена лексіка-семантычная і функцыянальная характарыстыка анамастычных назваў, паказана асаблівасць іх структуры і нацыянальна-культурная спецыфіка.

Практычная значнасць. Матэрыялы дыпломнай работы могуць быць выкарыстаны пры выкладанні беларускай мовы ва ўстановах агульнай сярэдняй і вышэйшай адукацыі, разглядацца ў межах факультатываў, спецкурсаў, спецсемінараў, прысвечаных вывучэнню беларускай анамастыкі.

РЕФЕРАТ

Дипломная работа: 86 страниц, основной текст – 68 страниц, 87 источников, 5 приложений.

Ключевые слова: ономастика, ономастическое пространство, ономастическое пространство произведения, ономастическая лексика, антропонимика, антрапанимия, айконим, ароним, гелоним, гидроним, литературный антропоним, литературный топоним, топонимика, микратапоним, оним, паэтоним, топонимика, топонимия, топонимическое название.

Объект исследования: язык романа Якуба Коласа «На росянях».

Предмет исследования: ономастическим названия в трилогии Якуба Коласа «На росянях».

Цель дипломной работы – исследовать ономастические названия в романе Якуба Коласа «На росянях» в лексико-семантическом, структурном и функциональном аспектах.

Дипломная работа состоит из введения, трех глав основной части, заключения, списка литературы, пяти приложений.

Методы исследования: описательно-аналитический метод, методы семантического, этимологического анализа, приемы системной классификации и количественных подсчетов.

Полученные результаты и их новизна. Научная новизна дипломной работы заключается в системном описании ономастических единиц в трилогии Я. Коласа «На росянях». В результате исследования определены основные подходы по изучению ономастического пространства произведения и определён терминологический аппарат; собраны и классифицированы ономастические единицы в трилогии «На росянях»; показана лексико-семантическая и функциональная характеристика ономастических названий, показана особенность их структуры и национально-культурная специфика.

Практическая значимость. Материалы дипломной работы могут быть использованы при преподавании белорусского языка в учреждениях общего среднего и высшего образования, рассматриваться в рамках факультативов, спецкурсов, спецсеминаров, посвященных изучению белорусской ономастики.

SUMMARY

Thesis: 86 pages, fundamental text – 68 pages, 87 sources, 4 additions.

Key words: onomastics, onomastic space, onomastic space of composition, onomastic lexis, anthroponymics, anthroponymy, oikonim, homonym, toponym, hydronym, literary anthroponym, literary toponym, toponymy, toponymic drnotation.

The object of the research: the language of the novel by Yakub Kolas «Na rosstanyakh».

The subject of the research: onomastic names in the trilogy of Yakub Kolas «Na rosstanyakh».

The aim of the research is to explore onomastic names in the novel by Yakub Kolas «Na rosstanyakh» in lexical-semantic, structural and functional aspects.

The thesis consists of introduction, body of 3 parts, conclusion, list of literature and references, 5 additions.

The research methods: descriptive-analytical method, methods of semantic, etymological analysis, methods of system classification and quantitative calculations.

The results of the research and its originality: The scientific novelty of the thesis is in the systemic description of onomastic units in the «Na rosstanyakh» trilogy by J. Kolas. As a result of the research, the main approaches to the study of the onomastic space of the work are defined and the terminological apparatus is determined; collected and classified onomastic units in the trilogy «Na rosstanyakh»; the lexical-semantic and functional characteristics of onomastic names are shown, the peculiarity of their structure and national-cultural specificity are shown.

Practical implications: The thesis materials can be used in teaching the Belarusian language in institutions of general secondary and higher education, considered within the framework of electives, special courses, special seminars devoted to the study of Belarusian onomastics.

УВОДЗІНЫ

Мы жывём у асяроддзі слоў – назваў прадметаў, працэсаў, якасцей, з’яў, людзей. Але ёсць словы, якія займаюць асаблівае становішча ў сістэме мовы, прызначаныя для абазначэння канкрэтных прадметаў і з’яў, якія вылучаюцца з шэрагу падобных, аднатыпных прадметаў. Гэта – імёны ўласныя. Мы сутыкаемся з імі практычна кожны дзень, да іх мы адносім як імёны рэальных людзей, гарадоў і рэк, так і назвы прадметаў і суб’ектаў, створаных фантазіяй чалавека (імёны герояў літаратурных твораў, багоў і дэманаў). Вельмі часта чалавек задае пытанні: «Адкуль пайшла тая ці іншая назва, прозвішча, імя, чаму горад, рака, краіна, так называюцца?». Часам растлумачыць гэта складана, бо назвы гэтыя вельмі старажытныя, таму вызначыць аўтара і нават мову, у якой узнікла гэтае слова, часам немагчыма. Іншыя ж уласныя імёны настолькі маладыя, што сучаснае пакаленне ведае іх аўтараў або гісторыю іх стварэння ці краіну паходжання.

Разнастайнасць уласных імёнаў, іх шырокае распаўсюджванне ў нашым жыцці прывяло да неабходнасці даследаваць іх у моўным аспекце і ўзнікнення такой галіны мовазнаўства, як анамастыка (ад грэч. ‘мастацтва даваць імёны’).

Сёння анамастыка з’яўляецца самастойнай навукай са сваім аб’ектам, мэтамі, задачамі і метадамі даследавання. Асабліва актуальным падаецца вывучэнне беларускага анамастыкону, які з’яўляецца важным элементам агульнай моўнай і гісторыка-культурнай спадчыны нашага народа. Пытанне паходжання анамастычных назваў, асаблівасці значэння, структуры і функцыянавання ў маўленні або ў кантэксце твора таго ці іншага стылю або жанру надзвычай каштоўная, бо гэтыя старажытныя моўныя элементы даносяць да нас факты найдаўнейшых эпох. Нягледзячы на тое, што вывучэнню анамастычных назваў прысвечана значная колькасць прац айчынных і замежных вучоных (працы М. В. Бірылы, В. П. Лемцюговай, А. В. Суперанскай, Б. А. Унбегаўна, Н. А. Баскакава, Г. М. Мезенка, П. У. Сцяцко, Г. К. Семяньковай, Г. К. Усціновіч, А. Ф. Рогалева, і інш.), асаблівую цікавасць у навукоўцаў выклікае даследаванне анамастычнай прасторы таго ці іншага твора, анамастыкону мовы твораў таго ці іншага пісьменніка.

Тэрмін ‘*анамастычная (тапанамастычная) прастора*’ ўвёў ва ўжытак расійскі мовазнавец У.М. Тапароў для абазначэння ўсіх анамастычным назваў. Разглядаючы старажытнаіндзейскую анамастыку, вучоны паказаў, што анамастычная лексіка не нешта абстрактнае і пазагістарычнае. Анамастычная прастора заўсёды канкрэтная [65, с. 33–34]. З цягам часу паняцце «анамастычная прастора» пашырыла сваё выкарыстанне: пад *анамастычнай*

прасторай твора пачалі разумець усе анамастычныя назвы, што ў ім сустракаюцца.

Першапачаткова для абазначэння ўласных імёнаў у мастацкім тэксце карысталіся тэрмінам *літаратурны антропонім*, які паказвае на ўсе без выключэння ўласныя імёны. Аднак з цягам часу пры аналізе ў мастацкім тэксце антрапонімаў, тапонімаў, заонімаў адпаведна сталі ўжываць тэрміны *літаратурны антрапонім*, *літаратурны тапонім*, *літаратурны заонім*.

Сёння актыўна выкарыстоўваецца вучонымі паняцце «онім». Онім – тое, што і ўласнае імя; слова, словазлучэнне або сказ, якія служаць для вылучэння названнага ім аб'екта сярод іншых аб'ектаў; яго індывідуалізацыі і ідэнтыфікацыі [9, с. 15]. В. В. Шур адзначае, што онімы ў творах пісьменнікаў – часта выразны, стылёва і семантычна маркіраваны тэкставы кампанент, вызначальная прымета стылю сапраўднага мастака слова, яны – спецыфічны тэкстаўтваральны сродак, які яднае агульную «анамастычную прастору», прымае ўдзел у пабудове і развіцці літаратурнай кампазіцыі, у выражэнні светапогляду аўтара, у рэалізацыі іншых мастацкіх катэгорый і асаблівасцей тэксту [79, с. 18].

На думку А.В. Суперанскай, імёны ў мастацкіх творах займаюць прамежкавае становішча паміж імёнамі рэальных і выдуманых прадметаў, таму што «дэнататы іх будуюцца на аснове вопыту пісьменніка, але не абавязкова існуюць у рэчаіснасці, яны ствараюцца па мадэлях імёнаў рэальных або нерэальных прадметаў з улікам прыналежнасці да пэўнага анамастычнага поля» [60, с. 138].

Пры даследаванні анамастычнай прасторы таго ці іншага твора шырока выкарыстоўваецца і тэрмін «паэтонім» – любое імя ўласнае, якое функцыянуе ў мастацкім тэксце. На думку А.Ф. Рогалева, у некаторых выпадках «паэтонімам з'яўляецца не толькі імя ўласнае, але і звязаны з ім апелятыў (неасабовае імя, а часам – апелятыўнае словазлучэнне)» [54, с. 22].

Актуальнасць тэмы дыпломнай работы абумоўлена цікавасцю даследчыкаў да творчасці Якуба Коласа, якая і ў наш час закранае актуальныя праблемы быцця чалавека і народа.

Творчасць класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа вызначаецца яркай нацыянальнай самабытнасцю. Лепшыя творы пісьменніка, хвалючыя сваёй шчырасцю і праўдай, карыстаюцца шырокай папулярнасцю.

Сваю мастацкую творчасць Якуб Колас накіраваў на самыя вострыя, актуальныя пытанні грамадска-палітычнага жыцця, напоўніўшы яе глыбокім сацыяльным зместам.

Якуб Колас справядліва лічыцца аўтарам аднаго з першых сацыяльных раманаў у беларускай літаратуры. Ён расшырыў рамкі беларускай літаратуры, узбагаціў яе новай тэматыкай, новымі вобразамі, новымі мастацкімі формамі.

Якуб Колас паказаў у сваіх творах глыбока праўдзівы вобраз народа – героя і творцу гісторыі. Вось чаму вывучэнне яго творчасці мае для нас выключнае значэнне.

Як адзначае Ж.Я. Белакурская, «у творчасці пісьменніка адбілася рэха вялікіх гістарычных падзей, асэнсаваных праз прызму яго лірычных герояў. Жыццё беларускага народа адлюстравана ім не толькі ў плане сацыяльна-палітычных праблем, але і ўзвышаных гуманістых ідэалаў» [6, с. 13].

Талент пісьменніка быў шматгранным: ён праявіў сябе як майстар апавядання, лірычнага верша, сатырычнага памфлета, эпічнай паэмы. Гаворачы пра Якуба Коласа як творчую індывідуальнасць, А. Адамовіч падкрэслівае, што «ніводная якасць, рыса яго таленту не засланыя сабой іншыя: ён у аднолькавай ступені лірык і эпik, філосаф і бытапісальнік, рамантык і па-народнаму мудры і практычны чалавек» [1, с. 22].

Як прыроджаны эпik, Якуб Колас успрымаў свет у яго рэальным абліччы, аб'ёмна, маляўніча і гарманічна. Паводле А. Марчанкі, «ён па-філасофску мудра імкнуўся спасцігнуць таямніцы зямнога жыцця, прачытаць вялікую кнігу прыроды. Багацце беларускай прыроды, на ўклонні якой вырас пісьменнік, развіла ў яго эстэтычныя пачуцці» [35, с. 42]. У трылогіі «На ростанях» раскрываецца прыгажосць прыроды ў розныя поры года, розны час сутак, рознае надвор'е.

«На ростанях» – сапраўды эпiчны твор, героем якога выступае беларускі народ у адзін з найважнейшых пераломных перыядаў сваёй гісторыі. Тут паказаны розныя класы і многія сацыяльныя групы. У цэнтры апавядання пісьменніка – жыццё сельскай інтэлегенцыі, побыт народа, пераважна сялянства.

У першых дзвюх частках трылогіі, напісаных у 20-я гады, як адзначае Л.І. Фіглоўская, пісьменнік адлюстраваў шырокую карціну жыцця і побыту сялянства і правінцыяльнай інтэлігенцыі напярэдадні і ў перыяд рэвалюцыі 1905 года. Трэцяя частка трылогіі адлюстроўвае барацьбу працоўных мас і дэмакратычнай інтэлігенцыі ў гады рэакцыі [70]. Усёй сістэмай вобразаў, логікай развіцця сюжэта пісьменнік паказаў, што ў адрыве ад народа ў інтэлігенцыі не можа быць нічога іншага ў жыцці, акрамя тупіка.

Тое, што трылогія «На ростанях» гістарычная, адзначае і Ж.Я. Белакурская: «Яна перадае каларыт часу: асобныя яе раздзелы маюць дакладную дату, у трэцяй частцы знаходзяць асвятленне падзеі першай рускай рэвалюцыі. З гэтымі падзеямі суаднесена ў Якуба Коласа развіццё характараў герояў» [6, с. 14].

Адметнай рысай мовы твораў Якуба Коласа з'яўляецца тое, што ў ёй арганічна аб'яднаны моўныя адзінкі жывой народнай і кніжнай мовы як на ўзроўні лексікі, так і на ўзроўні сінтаксічных канструкцый. Асобае месца ў

мове трылогіі «На ростанях» займае анамастычная лексіка, пераважна пададзеная разнастайнымі літаратурнымі тапонімамі і антрапонімамі. Знаёмства з анамастыконам трылогіі дазволіць глыбей зразумець ідэйны змест гэтага твора, вызначыць семантыка-стылістычныя і структурныя асаблівасці анамастычных назваў, прасачыць, з якой мэтай пісьменнік ужывае іх у творы. Вывучэнне анамастыкону твораў класіка беларускай літаратуры садзейнічае пашырэнню анамастычных ведаў, дае магчымасць паглыблена даследаваць іншыя асаблівасці мовы і стылю пісьменніка.

Аб’ект даследавання – мова рамана Якуба Коласа «На ростанях».

Прадметам даследавання з’яўляюцца анамастычныя назвы ў трылогіі Якуба Коласа «На ростанях».

Мэта дыпломнай работы – даследаваць анамастычныя назвы ў рамане Якуба Коласа «На ростанях» у лексіка-семантычным, структурным і функцыянальным аспектах.

Дасягненню пастаўленай мэты садзейнічала рэалізацыя наступных задач:

– вывучыць літаратуру па праблеме даследавання, вызначыць асноўныя падыходы да вывучэння анамастычнай прасторы твора, акрэсліць тэрміналагічны апарат;

– сабраць і класіфікаваць анамастычныя адзінкі з трылогіі «На ростанях»;

– даць лексіка-семантычную і функцыянальную характарыстыку анамастычным назвам, паказаць асаблівасці іх структуры і нацыянальна-культурную спецыфіку.

Метады даследавання: апісальна-аналітычны метады, метады семантычнага, этымалагічнага аналізу, прыёмы сістэмнай класіфікацыі і колькасных падлікаў.

Крыніцай даследавання паслужыла трылогія Якуба Коласа «На ростанях». Агульная колькасць анамастычных назваў пададзена 261 адзінкай.

Дыпломная работа складаецца з уводзін, трох глаў асноўнай часткі, заключэння, спіса выкарыстанай літаратуры і дадатка.

ГЛАВА 1

АНАМАСТЫЧНАЯ ЛЕКСІКА ЯК АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ

Свет, у якім мы жывём, сапраўды можна назваць светам імёнаў і назваў, бо практычна кожны рэальны аб'ект (а часцей і выдуманы) мае або можа мець сваё ўласнае найменне.

Анамастыка (ад грэчаскага – майстэрства даваць імёны) – раздзел мовазнаўства, які вывучае ўласныя імёны, іх гісторыю і паходжанне, функцыянаванне і ўжыванне ў мове. Узровень сучаснай лінгвістычнай навукі дазваляе вылучыць у анамастыцы такія напрамкі, як антрапаніміка і тапаніміка. Антрапаніміка (ад грэч.: *anthrōpos* чалавек і грэч.: *onoma* імя), раздзел анамастыкі, які вывучае імёны людзей, прозвішчы, імёны па бацьку, мянушкі. І гэта яшчэ не ўсе антрапанімічныя тыпы і варыянты, якія выкарыстоўваюцца з мэтай наймення чалавека. Што да антрапаніміі, то гэта сукупнасць уласных імёнаў [72, с. 44]. Беларуская антрапанімія з'яўляецца неад'емнай часткай лексічнай сістэмы беларускай мовы. Паводле В. С. Вінаградава, уласнае імя з'яўляецца рэаліяй, якая звычайна ўтрымлівае інфармацыю пра лакальную і нацыянальную прыналежнасць абазначанага ім аб'екта [13, с. 12]. Чалавек існуе ў грамадстве; і «яго сацыяльны статус, а таксама двунакіраваны характар адносін паміж членамі соцыума (ад чалавека да грамадства і наадварот) дыктуюць розныя семантыка-структурныя тыпы імёнаў, якімі валодае чалавек» [9, с. 7].

Разам з тым, як адзначае Э. М. Мурзаеў, «немагчыма ўявіць сабе жыццё сучаснага грамадства без геаграфічных назваў. Яны паўсюдна і заўсёды суправаджаюць наша мысленне з ранняга дзяцінства. Усё на зямлі мае свой адрас, і гэты адрас пачынаецца з месца нараджэння чалавека. Роднае сяло, вуліца, на якой ён жыве, горад, краіна – усё мае свае імёны» [39, с. 20].

Навука аб геаграфічных назвах, што даследуе іх генезіс, называецца *тапанімікай*. У слоўніку гістарычных тэрмінаў даецца наступнае вызначэнне тапанімікі: «Тапаніміка – сукупнасць геаграфічных назваў якой-небудзь тэрыторыі. Раздзел анамастыкі, які вывучае ўласныя імёны, што прадстаўляюць назвы геаграфічных аб'ектаў» [81, с. 109]. Сукупнасць тапонімаў на якой-небудзь тэрыторыі складае яе тапанімію.

Падобнае вызначэнне тапанімікі даецца ў энцыклапедыі У. П. Неразнак: «Тапаніміка (ад грэч. *topos* – месца і *онума* – імя, назва) – раздзел анамастыкі, які даследуе геаграфічныя назвы (тапонімы), іх функцыянаванне, значэнне і паходжанне, структуру, арэал распаўсюджвання, развіццё і змяненне ў часе»

[41, с. 515]. Акрамя таго, даследчык падкрэслівае, што «тапонімы служаць найкаштоўнейшай крыніцай для даследавання гісторыі мовы і знаходзяць прымяненне ў гістарычнай лексікалогіі, дыялекталогіі, этымалогіі, лінгвістычнай геаграфіі, таму што некаторыя тапонімы ўстойліва захоўваюць архаізмы і дыялектызмы» [41, с. 515]. Тапонімы, як правіла, не з'яўляюцца проста тэрмінамі геаграфічнай навукі, у сваёй большасці яны адлюстроўваюць духоўную і матэрыяльную культуру народа, асаблівасці яго гісторыі, прыродна-кліматычныя ўмовы пражывання.

Распрацоўка асноўных пытанняў анамастыкі цікавіла як замежных, так і айчынных даследчыкаў, сярод якіх А. В. Суперанская [59], М. В. Бірыла [7], В.П. Лемцюгова [29], Я. Н. Рапановіч [47], Г. М. Мезенка [37], А. Ф. Рогалеў [54], В. В. Шур [73], П. У. Сцяцко [63], У. М. Юрэвіч [86], Г. К. Усціновіч [67] і іншыя.

Тэарэтычныя асновы вывучэння анамастыкі ў рускім мовазнаўстве закладзены А. В. Суперанскай. У працах «Общая теория имени собственного», «Теория и методика ономастических исследований» [59, 60] разглядаецца гісторыя станаўлення анамастыкі як навукі, прасочваецца яе сувязь з іншымі навукамі, звяртаецца ўвага на сувязь уласных імён з жыццём чалавека. Асаблівую ўвагу даследчыца надае пытання паходжання ўласных імён, вывучэнню тапанімічных назваў, іх ролі ў мове і творах мастацкай літаратуры.

Даследчыкам, які зрабіў значны ўнёсак у развіццё беларускай анамастыкі, з'яўляецца М. В. Бірыла. Так, напрыклад, яго праца «Беларуская антрапанімія» [7] прысвечана даследаванню этымалогіі прозвішчаўтваральных асноў і структуры сучасных беларускіх прозвішчаў, што ўзніклі на базе апелятыўнай лексікі. М. В. Бірыла звяртаецца да вызначэння ступені прадуктыўнасці кожнай прозвішчаўтваральнай асновы, праводзіць параўнальна-супастаўляльны аналіз утваральных асноў беларускіх і рускіх прозвішчаў. Вучоны адзначае, што антрапонімы з'яўляюцца неадрыўнай, але спецыфічнай часткай моўнай сістэмы. Неадрыўная таму, што ў антрапаніміі няма нічога такога, чаго б не было ў самой мове. Спецыфічная – па функцыі і ў некаторай меры па структуры [7, с. 5].

Пытанні вывучэння анамастычных назваў разглядае і А. Ф. Рогалеў. У даследаванні «Введение в антропонимику. Именование людей с древнейших времён до конца XVIII века (на белорусском антропонимическом материале)» распавядаецца пра найменні людзей, якія жылі на тэрыторыі Беларусі і на сумежных ўсходнеславянскіх землях з глыбокай старажытнасці; пра паходжанні, функцыі і віды імёнаў па бацьку; пра фарміраванні першых мянушак і тыпаў прозвішчаў. Матэрыялы, якімі валодаў А. Ф. Рогалеў, дазваляюць прадставіць спецыфіку наймення жыхароў Гомеля і гомельскіх

сёлаў у XVI – XVIII стагоддзях і на гэтай аснове разгледзець станаўленне сучаснага фамільнага фонду ў дадзеным рэгіёне [54, с. 5].

У падручніку Г. М. Мезенкі «Ономастика Беларусі. Антропонимия», які быў выдадзены ў 2017 годзе, прыводзяцца тэарэтычныя звесткі пра сучасны стан і гістарычныя фарміраванне розных формул наймення жыхароў Беларусі XVI – XXI стст., змяшчаюцца трэніровачныя матэрыялы для самастойнай работы – практыкаванні, пытанні і заданні для самакантролю [37, с. 7].

Што да вывучэння тапанімічных назваў, то грунтоўнымі даследаваннямі ў гэтай галіне з’яўляюцца шматлікія працы В. П. Лемцюговай. Так, даследчыца ў сваёй працы «Беларуская айканімія» разглядае назвы населеных пунктаў, ці айконімаў. Высвятляюцца лексічныя вытокі і семантыка ўтваральных асноў беларускіх айконімаў, аналізуюцца шляхі станаўлення іх словаўтваральных фармантаў, вызначаецца прадуктыўнасць айканімічных словаўтваральных тыпаў. У кнігу ўвайшла пэўная колькасць беларускіх айконімаў, якія сёння сталі гісторыяй. Аўтар меў на мэце як мага паўней прадставіць айканімічны матэрыял даследаванай тэрыторыі, суаднесці афіцыйныя формы назваў з мясцовымі [29].

Даследаванню тапонімаў прысвечана і значная колькасць прац А. Ф. Рогалева. У даследаванні «Назвы Бацькаўшчыны» апавядаецца пра паходжанне назваў населеных пунктаў і водных аб’ектаў розных раёнаў Беларусі. Аналіз геаграфічных імёнаў дае магчымасць рэканструяваць тыя старонкі мінулага, якія не адлюстраваны ў пісьмовых крыніцах. Даследчык адзначае, што «тапонім – не толькі адрас, фармальны знак, а і слова, якое абазначае або абазначала некалі пэўнае паняцце. Бессэнсоўных назваў у свеце не існуе» [54].

В. А. Жучкевіч у сваёй кнізе «Тапаніміка Беларусі» падае агульную характарыстыку геаграфічных назваў Беларусі, а таксама кароткі лінгвістычны аналіз тапонімаў. Значнае месца ў даследаванні займае слоўнік, у якім тлумачацца найбольш знакамітыя геаграфічныя назвы Беларусі [22].

Грунтоўнай працай з’яўляюцца слоўнікі Я. Н. Рапановіча, якія былі выдадзены асобна па кожнай вобласці Беларусі. У кожнай кнізе на беларускай і рускай мовах даюцца назвы ўсіх населеных пунктаў данай вобласці. Кожная назва прыводзіцца з націскам, паказваюцца род назоўніка, родны і месны склон; утвораны прыметнікі; адзначаецца тып паселішча, называюцца сельскі савет і раён [47, 48, 49, 50, 51, 52].

Анамастычная лексіка (асабовыя ўласныя імёны, прозвішчы, мянушкі, андронімы, тапанімічныя назвы) – адзін з найважнейшых тэкстаўтваральных кампанентаў мастацкіх твораў, які выконвае вызначальную ролю ў стварэнні разнастайных мастацкіх палотнаў, вобразаў, у шырокім і ўсеабдымным раскрыцці аўтарскай канцэпцыі, адлюстраванні нацыянальных, моўных,

літаратурна-эстэтычных традыцый. На думку Н. В. Падольскай, паэтонім, як правіла, адносіцца да катэгорыі выдуманых імёнаў, але часта пісьменнікамі выкарыстоўваюцца імёны рэальных асоб або камбінацыі тых і іншых [44, с. 108]. У мове твораў пісьменнікаў «онімы рэальных гістарычных асоб падлягаюць аўтарызацыі, перажываюць творчае асваенне, набываючы канатацыйныя прырашчэнні, – падкрэсліваюць рэальнасць падзей, у якіх удзельнічалі асобы, носьбіты онімаў; вызначаюць плён іх працы, валодаюць павышанай асацыятыўнасцю, з’яўляюцца адным са сродкаў мастацкай вобразнасці, экспрэсіўнасці і інш.» [77, с. 123].

Шмат зроблена ў галіне літаратурнай анамастыкі В. В. Шурам. З шэрагу навуковых і навукова-метадычных прац неабходна назваць дапаможнік для настаўнікаў «Беларускія ўласныя імёны. Беларуская антрапаніміка і тапаніміка» [74], у якім ёсць частка, прысвечаная асаблівасцям уласных імёнаў у мове мастацкай літаратуры. Грунтоўнымі даследаваннямі з’яўляюцца манаграфіі «Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры» [72], «Онім у мастацкім тэксце» [79], дзе прасочана майстэрства пісьменнікаў у выбары і апрацоўцы анамастычнага матэрыялу, выяўлена тыповае і адметнае ў іх працы з онімамі, паказана месца і роля анамастычных назваў у стварэнні анамастычных вобразаў, у перадачы нацыянальнага і рэгіянальнага каларыту і інш. У 2008 годзе выдадзена кніга «Уласныя імёны ў прасторы і часе» [83], дзе аўтар раскрыў функцыі і ўжыванне ўласных імёнаў у мове, а таксама іх асаблівасці ў мастацкай літаратуры і фальклоры. Апрача гэтага, у часопісах «Полымя», «Беларуская мова і літаратура», «Весніку Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута», зборніках навуковых канферэнцый Гомельскага, Брэсцкага і Мазырскага ўніверсітэтаў змешчана больш за 300 артыкулаў В. В. Шура, прысвечаных апісанню спецыфікі ўласных імёнаў, прозвішчаў, тапанімічных назваў, мянушак, псеўданімаў у творах А. Мрыя, Я. Коласа, Ф. Янкоўскага, У. Караткевіча, І. Навуменкі і інш. У працах В. В. Шура найбольшая ўвага звернута на функцыі онімаў у розных творах класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа: апавяданнях «Андрэй-выбаршчык», «Сірата Юрка», «Дзеравеншчына», «Балаховец», «Нёманаў дар», аповесці «Дрыгва» і інш. У прыватнасці, гэта артыкулы, прысвечаныя аналізу онімаў у творах Я. Коласа, дзе аналізуецца прырода мянушак, пададзена іх класіфікацыя, тлумачыцца матывацыйная база гэтых найменняў [78, с. 10 – 15]. У артыкулах пададзена лексіка-семантычная характарыстыка ўласных імёнаў у творах пісьменніка [75], прыведзены кароткі агляд тапаніміі, выкарыстанай класікам у розных мастацкіх творах [81], даследуюцца онімы-загалоўкі як тэкстаўтваральныя і стылёваўтваральныя кампаненты твораў [80], вылучана некалькі разнавіднасцей гаваркіх онімаў у творах пісьменніка [79], разглядаецца ўжыванне і роля эпітэтаў-прыдаткаў у спалучэнні з онімамі [76],

аналізуюцца анамастычныя адзінкі – асабовыя ўласныя імёны, мянушкі, прозвішчы, разнастайныя тапанімічныя назвы, вызначаецца іх роля як выразных стылёваўтваральных і вобразна-выяўленчых сродкаў

У дапаможніку Васіля Шура «Беларускія ўласныя імёны: беларуская антрапанімія і тапанімія», выдадзеным у 2018 годзе, на багатым фактычным матэрыяле тлумачацца паходжанне і станаўленне сістэмы беларускіх уласных імёнаў, прозвішчаў, айконімаў, мікратапонімаў, урбанонімаў, іх функцыянаванне ў соцыуме, фальклоры, творах мастацкай літаратуры. Кніга складаецца з асобных нарысаў, кожны з якіх з’яўляецца самастойным апавяданнем пра тыя ці іншыя геаграфічныя назвы. Усе нарысы аб’яднаны адзінай тэмай, якая акрэсліваецца наступным чынам: тапанімія Беларусі ў гістарычным аспекце [75]. Па словах В. В. Шура, «уласныя распрацоўкі ў галіне антрапанімікі, тапанімікі далі мне магчымасць упэўніцца ў тым, што ўвогуле ў сістэме геаграфічных назваў, якія сканцэнтраваны ў той ці іншай мясцовасці, звычайна зашыфраваны тэкст – займальны расказ, які мае нечаканы сюжэт» [75, с. 89].

Вывучэнню онімаў ў мастацкім тэксце прысвечана значная колькасць даследаванняў А. Ф. Рогалева. Напрыклад, у кнізе «Ономастика художественных произведений» А. Ф. Рогалеў на прыкладзе твораў рускай літаратуры разглядае мастацкія функцыі імя ўласнага, якое з’яўляецца неад’емным складнікам стылю пісьменніка, адным са сродкаў мастацка-вобразнага адлюстравання рэчаіснасці. У працы ў супастаўляльным плане разглядаецца тыпалогія імёнаў літаратурных і фальклорна-міфалагічных персанажаў [54]. Разглядаючы літаратурныя антрапонімы, даследчык выдзяляе наступныя іх тыпы:

- *адносна нейтральныя імёны*, якія суадносяцца з любым іншым тыпам мастацкіх антрапонімаў;
- *асацыятыўныя імёны*, здольныя выклікаць асацыяцыі паміж імем героя, яго сутнасцю і якім-небудзь паняццем, якое існуе ў рэчаіснасці, што дазваляе ўдакладняць і паглыбляць характарыстыку вобраза;
- *імёны-вобразы*, якія ілюструюць магчымасць развіцця ў рэальна-гістарычных і літаратурных антрапонімаў, перанесеных з аднаго мастацкага твора ў іншы, пераносных значэнняў;
- *гаваркія імёны*, якія непасрэдна і адначасова вобразна характарызуюць герояў твора;
- *парадыйныя імёны*, што маюць высокую экспрэсіўную нагрузку;
- *імёны з падтэкстам*, у якіх наўмысна прыхованы намёк (алюзія);
- *імёны ў падтэксце твора*, максімальна значныя сярод усіх іншых.

Сутнасць мастацкай функцыі онімаў, як адзначае А. Ф. Рогалеў, заключаецца ў тым, што яны выкарыстоўваюцца як сродак мастацка-вобразнага адлюстравання рэчаіснасці, а літаратурныя антрапонімы непасрэдна ўдзельнічаюць у стварэнні мастацкіх вобразаў [54, с. 212].

Даследаванню онімаў у мастацкім тэксце прысвечана дысертацыя Петрачкавай І. М. «Значимость имени собственного в художественном тексте (на материале современной русской прозы)». У даследаванні І. М. Петрачкова адзначае, што імёны, якія выбіраюцца сучаснымі празаікамі, чэрпаюцца, як правіла, з жыцця, са знаёмай ім рэчаіснасці. Таму часцей за ўсё функцыянуюць на старонках сучасных мастацкіх твораў уласныя імёны, якія з'яўляюцца рэальнымі онімамі. У дысертацыі сабраны і класіфікаваны паэтонімы ў залежнасці ад іх функцыянальнай значнасці, унутранай формы, ступені семантычнай актыўнасці; устаноўлена словаўтваральная структура онімаў і роля кораня і афіксаў ў фарміраванні семантыкі і стылістычнай канатацыі асабовага імя; выяўлены кампаненты мастацкай функцыі асабовых імёнаў у творах, якія адрозніваюцца жанравай спецыфікай; вызначаны асноўныя заканамернасці ў выбары сучаснымі аўтарамі анамастычных сродкаў у тэкстах розных жанраў [43, с. 4].

Значная колькасць прац Г. К. Усціновіч прысвечана аналізу анамастычнай лексікі ў творах Якуба Коласа. Даследчыца пераважна праводзіцца аналіз прозвішчаў, што ўжываюцца ў тэкстах класіка беларускай літаратуры [67].

Вывучэнню імён, прозвішчаў, мянушак у тэксце прысвечаны шматлікія артыкулы Н. П. Лобань, якая адзначае, што ў творах мастацкай літаратуры ўласнае імя можа вызначаць асобу персанажа, абумоўліваць характар яго паводзін. Даследчыца падкрэслівае, што «вылучанае з вялікай колькасці тых імёнаў, што існуюць у мове, або “вынайджанае” пісьменнікам, яно набывае па яго волі канкрэтны змест, а ў кантэксце мастацкага твора становіцца канатацыйна насычаным, афарбаваным і выкарыстоўваецца як сродак выражэння эмацыйных ацэнак і характарыстык» [33, с. 38]. Такім чынам, імёны ў творах пісьменнікаў могуць характарызаваць знешні выгляд літаратурнага героя, яго характар, паказваць на яго сацыяльнае становішча, прафесію і г.д.

Сёння вывучэннем ужывання онімаў у творах беларускіх пісьменнікаў займаюцца такія даследчыкі, як В. В. Струкаў, які даследуе антрапонімы ў творах І. Мележа [58], С. Ф. Бут-Гусаім, чые працы прысвечаны вывучэнню онімаў у творах Я. Брыля, Г. Марчука, Г. Далідовіча [12]. Мастацкія асаблівасці онімаў у творах У. Караткевіча і В. Быкава аналізуе І. М. Зуева [24]. Онімы-алюзіі ў літаратурных творах беларускіх пісьменнікаў савецкага перыяду даследуе І. В. Каленік [26], антрапанімічную прастору твораў М. Багдановіча і

Я. Купалы вывучае З. В. Шведава, антрапанімію беларускай народнай казкі – Л. У. Хрышчановіч і іншыя.

Аналізуючы неабходнасць вывучэння онімаў у мастацкім творы, С. Ф. Бут-Гусаім у працы «Характарыстычныя назвы чалавека ў беларускай мове» падкрэслівае: «Літаратурна-мастацкая анамастыка як сфера ўзаемадзеяння мовазнаўства і літаратуразнаўства адпавядае імкненню сучаснай лінгвістычнай навукі аналізаваць моўныя факты ў аспекце міждысцыплінарных сувязяў» [12, с. 23]. С. Ф. Бут-Гусаім сцвярджае, што антрапанімія мастацкага тэксту мае вялікае значэнне для асэнсавання гісторыка-філасофскага і сацыяльна-культурнага зместу твора. «Аналіз антрапанімікону мастацкага палатна, – адзначае даследчыца, – спрыяе выяўленню закладзенай у ім культурна-гістарычнай інфармацыі. Анамастычны аналіз мастацкага тэксту – гэта асаблівы тып лінгвістычнага даследавання, у якім раскрываецца закладзены ў онімах мастацка-гістарычны патэнцыял» [12, с. 49].

Вялікае значэнне для даследавання творчасці класіка беларускай літаратуры мае правядзенне пад кіраўніцтвам літаратурнага музея Якуба Коласа штогадовых навуковых канферэнцый «Каласавіны», прысвечаных асэнсаванню літаратурнай і грамадскай дзейнасці пісьменніка.

Значным дасягненнем у поўным апісанні анамастыкону твораў Я. Коласа з’яўляецца выданне «Анамастычнага слоўніка твораў Якуба Коласа» пад рэдакцыяй акадэміка М. В. Бірылы [2]. У ім прадстаўлены ўсе ўласныя імёны, выкарыстаныя ў творах пісьменніка. Даецца характарыстыка персанажаў, прыводзяцца звесткі пра рэальныя і створаныя фантазіяй пісьменніка назвы населеных пунктаў, краін, арганізацый, устаноў, дробных геаграфічных аб’ектаў, апісанне якіх сустракаецца ў творах і перапісцы пісьменніка.

Такім чынам, прыцыпы, метады і падыходы да класіфікацыі анамастычнай лексікі, распрацаваныя ў грунтоўных працах беларускіх і замежных лінгвістаў, а таксама працы па пытаннях функцыянавання анамастычнай лексікі ў творах мастацкай літаратуры, паслужылі метадалагічнай асновай даследавання анамастычнай прасторы трылогіі Якуба Коласа «На ростанях».

ГЛАВА 2

АНТРАПАНИМІКОН РАМАНА ЯКУБА КОЛАСА «НА РОСТАНЯХ»

Склад антрапанімічнай прасторы рамана «На ростанях», якая пададзена 185 найменнямі, што складае 71,5% ад агульнай колькасці анамастычных назваў, выяўленых у рамане, прадстаўлены ўласнымі імёнамі, прозвішчамі, мянушкамі і андронімамі. Акрамя асноўнай, ідэнтыфікацыйнай функцыі, антрапанімічныя назвы выконваюць і кумулятыўную функцыю: утрымліваюць інфармацыю пра менталітэт персанажаў твора, іх культурна-гістарычныя карані, маральныя і эстэтычныя нормы. Антрапанімікон трылогіі дапамагае аўтару перадаць свае гуманістычныя погляды, паказаць маральнае аблічча, жыццёвыя прынцыпы беларуса.

2.1 Асабовыя ўласныя імёны ў мове трылогіі «На ростанях»

Асабовыя ўласныя імёны з'яўляюцца неад'емнымі кампанентамі мастацкіх твораў Я. Коласа. Яны актыўна даследуюцца ў працах В. В. Шура [75, с. 21 – 49], Г. Басавай [4], Л. В. Жураўскай [20], В. В. Струкава [58] і іншых вучоных. Даследчыкі адзначаюць наступныя характэрныя асаблівасці імён у мастацкіх творах: уласнае імя з'яўляецца неад'емным кампанентам стылю пісьменніка, сродкам стварэння мастацкага вобраза, яно здольнае адлюстроўваць нацыянальны і рэгіянальны каларыт, гістарычную эпоху, сацыяльнае становішча персанажа і яго нацыянальную прыналежнасць. Паводле Д. А. Міськевіч, асабовыя ўласныя імёны з'яўляюцца тыповымі кампанентамі анамастычнай прасторы ўсяго мастацкага твора [38]. Як адзначае Г. В. Юдзянкова, цэнтральнае рэальнае месца ў анамастычнай прасторы мастацкага дыскурсу належыць антрапанімам, якія, «функцыянуючы ў тэксце, бесперапынна семантычна ўзбагачаюцца, акумулюючы ў сабе інфармацыю пра аб'ект намінацыі... Інфармацыя гэта мажа быць прадстаўлена як у самім тэксце, так і ў падтэксце» [85, с. 185].

Я. Колас уважліва ставіўся як да ідэйнага зместу твораў, так і да выбару антрапанімікону. Ён настойліва падкрэсліваў, што «...перад увядзеннем кожнага новага слова трэба добра абшарыць кішэні сваёй памяці, перагледзець слоўнікавыя і фальклорныя крыніцы, прыслухацца да жывой гаворкі – а, можа, і знойдзецца якраз тое, што неабходна, што ўжо ўжывалася і ўжо чамусьці, забыта ці ўжываецца і невядома нам» [цытуецца паводле 83, с. 31].

Асабовыя ўласныя імёны ў творах Я. Коласа вызначаюцца багаццем і разнастайнасцю, яны пераважна поліфункцыянальныя. Як адзначае А. Каўрус, «праз выбар імён прасочваецца нацыянальна акрэсленая і эстэтычная пазіцыя пісьменніка, яго адносіны да персанажа – носьбіта імені, мэтанакіраванасць, абумоўленая ідэяй твора, аўтарскай задумай, яго дасведчанасць, творчы патэнцыял, моўная культура, якія, як правіла, праяўляюцца пры ўдалым выбары імені. Асабовыя ўласныя імёны з'яўляюцца састаўным элементам лексічнай сістэмы пісьменніка і выконваюць значную ролю ў стварэнні мастацкіх вобразаў» [27, с. 267].

У рамане выяўлена 89 уласныя асабовыя імі, што складае 48, 1 % ад агульнай колькасці антрапанімічных назваў. Усе імёны можна падзяліць на дзве групы: 1) мужчынскія: *Апанас, Мікіта, Ігнат, Кірыл, Кузьма, Алесь, Грыгорый, Аксён, Леанід, Янка* і іншыя. 2) жаночыя: *Алеся, Глафіра, Лідзія, Еўдакія, Марына, Ядвіся, Маланя, Ева* і іншыя. У трылогіі «На ростанях» выкарыстана 58 імі для наймення асоб мужчынскага полу і 31 імя для назвы асоб жаночага полу. Большую частку імён, выкарыстаных аўтарам у рамане, складаюць найменні, запазычаныя з рэальнага анамастыкону, якія ўжываюцца ў афіцыйных, скарочаных, эмацыйна-экспрэсіўных (пераважна памяншальна-ласкальных) формах.

Значную частку анамастычнай прасторы трылогіі «На ростанях» складаюць імёны, якія паводле паходжання адносяцца да старажытнаўрэйскіх, старажытнагрэчаскіх, лацінскіх і інш. Дамінуюць імёны, што прыйшлі да нас з грэчаскай і яўрэйскай мовы.

Да мужчынскіх імёнаў, што паходзяць з грэчаскай мовы (26 найменняў, што складае 29, 2 % ад усіх імён), адносяцца *Апанас, Андрэй, Васіль, Грыгорый, Мікалай, Пётр* і іншыя.

На думку І. Я. Яшкіна, уласнае імя **Андрэй** прыйшло да нас з грэчаскай мовы і мае значэнне ‘мужны, храбры’. І гэта імя адпавядае характару галоўнага героя Андрэя Лабановіча – маладога настаўніка, вельмі сумленнага, гатовага на самаахвярнасць дзеля агульнай справы: «*Андрэй Лабановіч – так звалі маладога настаўніка – слухаў апавяданне з вялікай цікавасцю*» [28, с. 8]. Андрэй Лабузька – сябар Лабановіча па семінарыі, нябожчык: «*Андрэй Лабузька, той самы Лабузька, чыё прозвішча так блізка стаяла да яго прозвішча ў спісе, няўжо ён памёр?*» [77, с. 105]. В. В. Шур адзначае, што настаўнікі ў трылогіі «На растонях» ідэнтыфікуюцца афіцыйным імем і імем па бацьку або прозвішчам [79, с. 25].

Уласнае імя **Грыгорый** у перакладзе з грэчаскай мовы мае значэнне ‘які не спіць’ [87, с. 30]. У трылогіі «На ростанях» ужываецца ў розных формах: *Грыгор, Грышка, Рыгор*. Імя *Грыгор*, на думку вучоных, узнікла ў выніку страты канцавога -ый [7, с. 108] і ў рамане вызначаецца частотнасцю ўжывання:

«Дазвол далі Грыгору паляваць у графскіх лясах, яшчэ і пораху і шроту выдалі» [28, с. 16]. Імя *Грышка* ўтворана ад асновы *Грыш-* пры дапамозе фарманта *-ка* [7, с. 107]. У Я. Коласа Грышка Мініч – чатарнаццацігадовы хлопчук, вучань Верханскай школы: «*Сярод вучняў, з якімі знаёміўся Лабановіч, увагу настаўніка звярнуў на сябе Грышка Мініч*» [28, с. 376]. Даследчык мовы М. В. Бірыла адзначае, што імя Рыгор узнікла ў працэсе адаптацыі кананічнай формы ў выніку страты канцавога *-ый* і спрашчэння пачатковай групы зычных [гр] > [р] [7, с. 107]: «*Успомніў яго бацьку Рыгора*» [28, с. 33].

Варта звярнуць увагу на прагматычную значнасць формаў імёнаў: яны з’яўляюцца паказчыкам узросту, сацыяльнага статусу, выражаюць розныя эмоцыі і пачуцці: павагу, фамільярнасць, замілаванне, пяшчоту і інш.

Імя **Мікалай** ў тэксце ўжываецца ў варыянтах *Коля, Міколка, Мікалай*. Яно прыйшло да нас з грэчаскай мовы, утворана ад спалучэння слоў ‘перамагаць і народ’ [87, с. 49]. Коля – вучань Лабановіча, хлопчык дванаццаці гадоў, імя ўтворана ад усечанай асновы *Коль-* з флексіяй *-я* [7, с. 80]: «– *Пайду Колю паклічу*» [19, с. 428]. Міколка Стукач – селянін з в. Цельшына. Імя Міколка ўтворана ад асновы *Мікал-* пры дапамозе фарманта *-ка* [7, с. 90]: «*Надта знаёмае тухканне ў Міколкі Стукача*» [28, с. 46]. Што да наймення святароў, то, як адзначае В. В. Шур, яны ў Якуба Коласа ідэнтыфікуюцца афіцыйнымі царкоўнымі імёнамі з указаннем духоўнага сану [73, с. 24–25]: «*Ты думаеш, калі айцец Мікалай нічога не кажа табе, дык яму і ўсё роўна, ёсць хор ці не?*» [28, с. 314].

Паводле І. Я. Яшкіна, імя **Пётр** паходзіць з грэчаскай мовы і мае значэнне ‘камень’ [87, с. 55]. У трылогіі «На ростанях» імя ўжываецца ў формах *Пятрук, Пятро*. І. Я. Яшкін мяркуе, што імя *Пятро* ўжываецца пры найменні чалавека сталага ўзросту. На думку М. В. Бірылы, *Пятро* – размоўны варыянт імя Пётр, які ўтварыўся ў выніку далучэння канцавога галоснага для ліквідацыі закрытага склада са збегам зычных [7, с. 101]. У аповесці «У Палескай глушы» Пятро Восіпавіч – валасны пісар, стары чалавек: «*У канцылярыі, у шафе сярод “гражданских и уголовных дел”, стаяла бутэлька з “царскімі слязьмі”, як называлі тады гарэлку, да якой часта прыкладаўся Пятро Восіпавіч і ў часы сваіх заняткаў у воласці*» [28, с. 23]. А імя *Пятрук* утворана ад асновы *Пётр-* з дапамогай фарманта *-ук* [72, с. 101]. У аповесці імя *Пятрук* мае невялікі хлопчык, сын Сцяпана Рылкі: «– *Ёсць Іван і Пятрук, самыя шкаляры, – уздыхнуў паляшук*» [28, с. 17]. Ужытыя аўтарам формы імя дапамагаюць аўтару паказаць узрост герояў, стварыць нацыянальны каларыт, перадаць рэгіянальныя асаблівасці наймення асоб.

Да жаночых імён, што паходзяць з грэчаскай мовы, адносяцца *Алеся, Аляксандра, Вера, Еўдакія, Малання, Таццяна* і іншыя. Усяго Я. Колас ужывае 13 такіх імён і іх варыянтаў, што складае 14, 6 % ад усіх імён).

Спасылаючыся на лексікаграфічныя даведнікі, трэба адзначыць разнастайныя меркаванні вучоных адносна паходжання імя **Вера**. І. Я. Яшкін адзначае, што гэта імя паходзіць з рускай мовы, у якой у сваю чаргу з’яўляецца калькай са стараславянскай мовы [87, с. 26]. А. К. Усціновіч мяркуе, што ўласнае імя Вера (Vera) – гэта калька з грэчаскай мовы, дзе мае значэнне ‘вера’ [69, с. 56]. Паводле слоўніка «Асабовых уласных імён», імя Вера з грэчаскай мовы перайшло ў славянскую [87, с. 249]. У Я. Коласа сустракаем ужыванне імя Вера толькі ў адным класічным варыянце. Вера Іжыцкая – прывабная дзяўчына з заняпалага дваранскага роду: «*Сярод людзей была нават адна сама на сабе прывабная дзяўчына **Вера** Іжыцкая, з заняпалага дваранскага роду*» [28, с. 381]; «***Вера** сядзела ціха, стрымана, уважліва прыглядалася да ўсяго, што тут адбывалася*» [28, с. 397]. Нягледзячы на тое, што імя згадваецца ў трылогіі «На ростанях» толькі 2 разы, можна правесці думку пра яго характарыстычнасць, пра выразную ўнутраную форму.

Да мужчынскіх імён, якія паходзяць з яўрэйскай мовы, адносяцца *Аўраам, Іван, Іосіф, Міхаіл, Саламон* і іншыя (18 найменняў, што складае 20, 2 % ад усіх імён). Жаночныя імёны, што паходзяць з яўрэйскай мовы, пададзены такімі, як *Ганна, Ева, Марыя, Тамара* (4 найменні, што складае 4, 5% ад усіх імён).

Уласнае імя **Аўраам** паходзіць з яўрэйскай мовы і азначае ‘бацька многіх народаў’ [87, с. 21]. Упамінаецца ў аповесці «У глушы Палесся»: «— *Аўрааму было сто гадоў, калі нарадзіўся ў яго Ісаак, а табе да ста, глядзі, гадоў сорак засталася?*» [28, с. 289]. У кантэксте трылогіі Я. Колас выкарыстоўвае і такі варыянт гэтага імя, як *Абрам*: «*Цяпер гэта карчма дажывала разам са сваім гаспадаром, старым **Абрамам**, апошнія дні*» [28, с. 63]. У «Анамастычным слоўніку Якуба Коласа» адзначаецца, што ў аповесці «У глушы Палесся» імя *Абрам* уваходзіць у склад рэгіянальнага фразеалагізма, які мае значэнне ‘цяжка захварэць’ ці ‘памерці’ [2, с. 13]. «*Так і сапраўды не штука захварэць і да **Абрама** на ніва трапіць*» [28, с. 67]. Як сцвярджае М. В. Бірыла, існуе 9 форм і варыянтаў імені *Аўраам*: *Аўрамец, Аўрамчык, Абрам, Абрамец, Абрамка, Абрамук, Абрамчук*. Суіснаванне побач з *Аўрам* варыянта з зычным [б] *Абрам* вельмі пашырана не толькі ў беларускім іменаслове, але і ў рускім [5, с. 20].

Паводле «Слоўніка асабовых імён», імя **Іван** таксама паходзіць з яўрэйскай мовы. Яно азначае ‘дар Духа Святога’, ‘спасланая дапамога Божая для выканання волі Божай, прасьвяда’, ‘Бог мілуе’ [87, с. 36]. Гісторыя гэтага імя развівалася з улікам таго, як у нейкі момант яно стала самым распаўсюджаным у Беларусі. Да Кастрычніцкай рэвалюцыі кожнага чацвёртага селяніна называлі гэтым імем. Пасля 1917 года яно стала карыстацца меншай папулярнасцю, а сёння зноў пачынае расці цікавасць да яго. У аповесці «У

Палескай глушы» гэта імя мае і хлопчык школьнага ўзросту, сына Сцяпана Рылкі: «– Ёсць **Іван і Пятрук, самыя шкаляры, – уздыхнуў паляшук**» [28, с. 17] і ляснічы (у складзе поўнага наймення): «**Нават Іван Пракопавіч Бяляўскі, казённы ляснічы, – хіба ж можна параўняць такую асобу з настаўнікам?**» [28, с. 276]. З рознымі прозвішчамі і імёнамі па бацьку у трылогіі «На ростанях» імя *Іван* ужываецца 265 разоў.

Вобразы жанчын, створаныя аўтарам у трылогіі «На ростанях», надзвычай цікавыя і арыгінальныя. Жаночыя імёны, што паходзяць з яўрэйскай мовы, аўтар выкарыстоўвае для наймення асоб паводле ўзросту: дзяўчыны, жанчыны і бабулі. Напрыклад, імя **Ганна** паходзіць з яўрэйскай мовы і азначае ‘любасць’, ‘добрасць’, ‘літасць’ [87, с. 28]. Можна меркаваць, што ў кантэксце твора імя выконвае характарыстычную функцыю, што можна пацвердзіць выкарыстаннем гэтага імя іншымі пісьменнікамі для наймення асоб, якія з’яўляюцца ўвасабленнем прыгажосці беларускай дзяўчыны і жанчыны. У Я. Коласа дзяўчына **Ганна** – надзвычай прыгожая і дабрадушная. У трылогіі Ганна Грыгор’еўна – жонка Васількевіча, таксама прыгожая, добразычлівая і руплівая жанчына: «**Ганна была прыгожая жанчына і трохі нагадвала сабою чырвоную даму. Увесь час пісар не спускаў яе з вока, і ніводзін рух яе не заставаўся ім незаўважаным**» [28, с. 397]; «**Ганна была жанчына добрая, працавітая, руплівая, усё старалася зрабіць сама, за ўсіх заступалася**» [28, с. 278].

У рамане сустракаецца імя **Марыя** і яго варыянты *Мар’я, Марыя, Маня*. Пры перакладзе з яўрэйскай мовы імя азначае ‘жаданая, любімая’, ‘быць пакорнай’, ‘нявеста, якая дае піць, якая шчодро поіць’ [87, с. 47]. Імя *Мар’я* аўтар дае жанчыне сталага ўзросту: «*Старая паляшучка, знахарка Мар’я, набожна перахрысцілася, падняўшы вочы на абраз*» [28, с. 7], імя *Марыя* ўжываецца аўтарам пры афіцыйным найменні асобы (у складзе імя па бацьку): «– *Вельмі прыемна, – сказала Марыя Пятроўна*» [28, с. 25], а *Маня* – пры апісанні дзяўчыны: «*Маня, старэйшая дачка пісара, ужо не маладая дзяўчына, гадоў за дваццаць пяць, па ўсім відаць было, падганавалася спаткаць настаўнікаў*» [28, с. 25].

Да лацінскіх імён, якія абазначаюць асобу мужчынскага полу, адносяца *Ігнат, Віктар, Максім, Павел, Сяргей, Якуб* і іншыя (усяго аўтар ужывае 10 такіх назваў, што складае 11,2 % ад усіх імён). Жаночыя імёны, што ўзыходзяць да лацінскай мовы, пададзены такімі найменнямі, як *Акуліна, Антаніна, Марына, Тэклія, Юста, Матрона, Мар’яна* (7 найменняў, што складае 7, 8 % ад усіх імён).

На думку І. Я. Яшкіна, імя **Ігнат** лацінскага паходжання і мае значэнне ‘вогненны, агняны, агністы’, ‘невядомы, незнаёмы’ [87, с. 37]. Ігнат Курган у аповесці «У Палескай глушы» з’яўляецца настаўнікам, таму яго імя пададзена ў

афіцыйнай форме, разам з прозвішчам: «*Азваўся прыяцель Лабады, Ігнат Курган*» [28, с. 235]; «– *Тут, брат, трэба ўмяшанне начальства, наказ строгі і сур’ёзны, а цябе ніхто не паслухае, – дадаў Ігнат Курган*» [28, с. 245].

З лацінскай мовы паходзіць імя **Сяргей**, якое мае значэнне ‘слаўны’, ‘высокапаважаны’ [87, с. 63]. М. В. Бірыла адзначае, што пры адаптацыі замест канцавога -ій (пад уплывам іншых імён на -ей) імя засвоіла фіналь -ей. У рамане імя Сяргей ужываецца ў складзе поўнага наймення пры апісанні афіцыйнай асобы: «*Сяргей Пятровіч Булавін – новы інспектар, пануры, скупы на словы, асабліва з настаўнікамі*» [28, с. 324]; «– *Сяргей Пятровіч! – зварачваецца ён да інспектара, – гэта ваш скарб*» [28, с. 371]. Імя сустракаецца 372 разы ў трылогіі «На ростанях».

Жаночае імя **Матрона**, на думку І. Я. Яшкіна, мае значэнне ‘магнацкая жанчына’ і паходзіць з лацінскай мовы. Прытрымліваючыся думкі пра лацінскае паходжанне імя, А. К. Усціновіч мяркуе, што гэта імя з XVI ст. вядома як Матруна ‘пераважна знатная жанчына’ [87, с. 48; 69, с. 139]. У аповесці «У глушы Палесся» імя ўжываецца ў наступнай форме: «*І, як відаць, наказ гэты быў дадзены не так здалёку, бо, счакаўшы хвіліны дзве, Матрона матнулася праз вуліцу, маючы кірунак да кватэры пісара*» [28, с. 21]. Ужываецца і форма імя, якая характэрна людзям з дэфектам прамовы: «– *Ты, Мат’ёна, калі я не п’іду, астаў абед на вячэю*» [28, с. 22].

У рамане сустракаем імёны славянскага паходжання. Да славянскіх належаць імёны *Станіслаў, Уладзімір, Уладзіслаў, Часлаў* і жаночае імя *Людміла*. Гэтыя імёны, што ўзыходзяць да спалучэнняў слоў (*Уладзімір – валодаць мірам, Уладзіслаў – валодаць славай, Людміла – мілая людзям і інш.*) з’яўляюцца адлюстраваннем нацыянальна-культурнай спецыфікі наймення асоб.

Імя **Часлаў** таксама ўтворана шляхам складання дзвюх асноў ‘гонар, чэсць’ і ‘слава’. Разам з тым існуе меркаванне, што *Часлаў* мае значэнне ‘ганарыстасць’. І па гучанні, і па значэнні імя блізкае да варыянту *Чаеслав* (‘той, які марыць пра славу’) [69, с. 221]. У частцы «У Палескай глушы» ўжываецца скарочаная форма гэтага імя – *Чэсь*, што абсалютна заканамерна для выкарыстання яго ў побытавых зносінах пры звароце да невялікага хлопчыка, сына пана падлоўчага: «*Чэсь моўчкі сеў каля кахлянае печы і адтуль, як ваўчок, прыглядаўся да настаўніка*» [28, с. 42]; «– *Чэсь! – зноў гукнуў падлоўчы*» [28, с. 44].

Што да ўласнага імя **Людміла** (ужываецца ў трылогіі 55 разоў), то, паводле «Слоўніка асабовых імён», яно паходзіць са славянскай мовы і мае значэнне ‘людзям любая’ [87, с. 44]. У трылогіі ўжываецца для характарыстыкі прыгожай паненкі, якую ўсе любілі і паважалі: «*Панна Людміла – бо гэта была яна – зараз жа падмеціла яго нясмеласць і замяшанне, і гэта ёй, як відаць,*

спадабалася» [28, с. 111]; «*На высокім сядзенні, па-запраўску трымаючы туга нацянутыя раменныя лейцы, сядзела маладая паненка Людміла*» [28, с. 114].

Імёны, што паходзяць з нямецкай мовы, пададзены толькі 2 найменнямі: мужчынскім імем *Глеб* і жаночым *Ядвіга*, што складае 2, 2 % ад агульнай колькасці імён.

І. Я. Яшкін адзначае, што ўласнае імя **Глеб** прыйшло ў старажытна-рускую мову з нямецкай і азначае ‘адданы пад абарону Богу’ [87, с. 30]. А. К. Усціновіч мяркуе, што імя ў перакладзе са старажытна-германскай мовы мае значэнне ‘нашчадак Бога’ [69, с. 73]: «*Толькі Вольга Віктараўна называла незнаёмых па імёнах: таварыш Глеб, Саламон, Грыша*» [28, с. 338]; «*Самы сталы быў Глеб, і аблічча выкрывала ў ім найбольш інтэлігентнага чалавека на гэтым сходзе*» [28, с. 353].

Як адзначае А. К. Усціновіч, імя **Ядвіга** паходзіць са старажытна-германскай мовы і азначае ‘добрая’ [69, с. 228]. У трылогіі ўжываюцца варыянты гэтага імя – *Ядвіся, Ядвіська, Ядвісечка*. *Ядвіся* – гэта і малая дзяўчынка, і добрая, вясёлая, гордая дзяўчына. Якуб Колас надзяліў яе станоўчымі рысамі характару і варыянты гэтага імя сведчаць, што пісьменнік з любоўю ставіцца да сваёй гераіні: «– *У пана настаўніка і грэчкі няма, – сказала Ядвіся і ўскінула на настаўніка свае вясёлыя смяшлівыя вочы*» [28, с. 44]. «– *Што, Ядвіська, дастала?*» [28, с. 53]; «*Ядвісечка!.. Мілая, любая!*» [28, с. 139].

Паводле В. В. Шура, «павышаная кантэкстуальная функцыя онімаў у тэкстаўтварэнні, актыўнае ўздзеянне іх на ўяўленне, эмоцыі, падсвядомасць чытача пры дапамозе самых розных тэматычных, вобразных, гукавых асацыяцый уяўляе сабой спецыфічны тып мастацкай семантыкі слова ў літаратурным творы, які ў наш час набывае павышаную ўвагу і паглыбленае вывучэнне з прыцягненнем комплекснага выкарыстання метадаў і прыёмаў літаратурнай стылістыкі і анамастычнай семасіялогіі» [79, с. 21].

Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што ўласныя імёны можна класіфікаваць паводле сацыяльнага, сямейнага статусу і ўзроставых характарыстык. Характарызуючы найменні герояў рамана паводле сацыяльнага статусу, варта адзначыць імёны, характэрныя для сялян, прадстаўнікоў інтэлігенцыі, адміністрацыі, святароў.

Для характарыстыкі сялян Я. Колас выкарыстоўвае варыянты беларускіх праваслаўных або каталіцкіх імён: *Антось, Адам, Андрэй, Базыль, Грышка, Кандрат, Алена, Югася, Ганна, Тэкля* і іншыя: «*У мястэчку Панямонь многа розных выдатных будынкаў і ўстаноў. Тут ёсць цагляная лазня, царква Св. Магдалены, два млыны, дзве школы, сінагога і камяніца **Базыля Трайчанскага***» [28, с. 193]; «*Цяпер усе падзеі пераломліваліся ў свядомасці **Андрэя Лабановіча** пад іншым пунктам разумення*» [28, с. 306]; «*Раскідалі і плот, хоць гэта*

каштавала некалькі касмыкоў на галаве дзвюх кабет, **Тарэсі і Стырнікавай Тэклі**: яны набіліся пры разбурэнні плота» [28, с. 452].

Трэба адзначыць, што вельмі часта пры найменні сталых асоб Якуб Колас выкарыстоўвае словы *дзядзька, цётка, бабка*, што характэрна для тагачаснага маўленчага этыкету: *дзядзька Антося, цётка Югася, цётка Ганна, бабка Мар'я*: «Калі патрэбныя старасту асобы не сустракаліся, ён падыходзіў да акна, стукаў пальцамі ў шыбы: – Гэй, Кандрат! Падыходзіт-ка сюды! Калі Кандрата не было ў хаце, стараста падзваў **цётку Югасю**» [28, с. 438]; «Трэба сказаць, што **бабка Мар'я** была добрая, спагадная і сваім простым сэрцам разумела, чаго бракавала маладой дзяўчыне, так рана страціўшай родную матку» [28, с. 90].

Прадстаўнікі інтэлігенцыі, адміністрацыі надзелены афіцыйнымі імёнамі, пераважна ў канструкцыі «імя + імя па бацьку» ці «імя + прозвішча»: *Андрэй Лабановіч, Андрэй Лабузька, Міколка Стукач, Грыша Мініч, Ігнат Курган* і іншыя: «**Андрэй Лабузька**, той самы Лабузька, чыё прозвішча так блізка стаяла да яго прозвішча ў спісе, няўжо ён памёр?» [28, с. 165]; «**Андрэю Лабановічу** хацелася паразжважаць аб жыцці, аб людскім лёсе» [28, с.172]; «Сярод вучняў, з якімі знаёміўся Лабановіч, увагу настаўніка звярнуў на сябе **Грышка Мініч**» [28, с. 237].

Што да святароў, то яны, як правіла, надзелены аўтарам афіцыйнымі імёнамі ў спалучэнні з агульнымі назоўнікамі, якія паказваюць на сан духоўнай асобы: *айцец Кірыл, айцец Мікалай, айцец Мадэст*: «Царкоўны стараста, які таксама хадзіў разам з бацькам на раздабыткі, стаяў і спакойна пазіраў, як айцец Мадэст церабіўся ў гразі і не мог вывалачы з балота ног» [28, с. 148]; «Ты думаеш, калі айцец Мікалай нічога не кажа табе, дык яму і ўсё роўна, ёсць хор ці не?» [28, с. 314]; «Гаварыў айцец Кірыл громка і борзда, часта смяяўся ад душы, але радасці, гэтай галоўнай, не чулся» [28, с. 215].

У асобную групу мэтазгодна вылучыць імёны міфічных герояў, біблейскіх персанажаў (міфонімы і тэонімы), якія ўжываюцца як паасобку, так і ў складзе фразеалагічных зваротаў: *Саламон, Адам, Ева, Аўраам, Ілля* і іншыя: «Апусціла вочы *Ева*, маўчыць» [28, с. 239]; «Маркотна стала **Адаму** – першы чалавек называўся **Адамам**» [28, с. 137]; «Так і сапраўды не штука захварэць і **да Абрама на піва трапіць**» [28, с. 67].

Што да характарыстыкі асоб паводле сямейнага статусу, то трэба заўважыць, што Якуб Колас для наймення вясковых замужніх жанчын ужывае андронімы – вытворныя варыянты наймення асобы жаночага полу ад імя, прозвішча ці мянушкі мужа: *Трайчаніха, Лукашыха, Стукачыха, Памахайлічыха* і іншыя: «Югасю, у сваю чаргу, занепакоіла старая **Лукашыха**: а можа, і праўда, што заўтра свята? [28, с. 51]; «Мікола Стукач, лысы дзед з сіваю бародкаю, падплятаў лапаць. Бабка **Стукачыха** прала кудзелю» [28, с.

50]; «*Больш усіх шумеў за сталом Янка Тукала, жартаваў і вырабляў розныя штуки, што не зусім падабалася старой Трайчанісе*» [28, с. 625].

Пры характарыстыцы асоб паводле ўзросту асаблівую ўвагу пісьменнік звяртае ўвагу на найменні дзяцей. Яны паслядоўна названы імёнамі з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі: *Абрамка, Гануська, Сымонка, Пятрук, Алёнка, Марынка, Міхаська, Юзэфка, Ядвіська* і іншыя: «— *Ёсць Іван і Пятрук, самыя шкаляры, – уздыхнуў паляшук*» [28, с. 17]; «— *У пана настаўніка і грэчкі няма, – сказала Ядвіська і ўскінула на настаўніка свае вясёлыя смяшлівыя вочы*» [28, с. 44]; «*Сярод вучняў, з якімі знаёміўся Лабановіч, увагу настаўніка звярнуў на сябе Грышка Мініч*» [28, с. 376]. Выкарыстанне форм імён з

Якуб Колас шырока выкарыстоўвае імёны з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі (*Ядвіська, Ядвісечка*), што пераважна выконваюць эмацыянальна-экспрэсіўную функцыю (указваюць на адносіны аўтара да персанажа), а таксама надаюць мове твора гутарковае і гутаркова-прастамоўнае адценні: «*І нейкі востры боль адчуўся ў сэрцы маладога настаўніка, а вобраз Ядвісі яшчэ яскравей устаў у яго вачах*» [28, с. 285].

Прадстаўнікоў іншых народаў пісьменнік ідэнтыфікуе тыповымі для іх імёнамі: *Хаім, Абрам, Саламон* і іншыя: «*Яму ўспомнілася, што тут спрытны каваль Хаім нацягнуў шыны на колы, што ў гэтую кузню не адзін раз прыязджаў ён і прыходзіў з дзядзькам Марцінам па розных гаспадарскіх справах*» [28, с. 189]; «*Толькі Вольга Віктараўна называла незнаёмых па імёнах: таварыш Глеб, Саламон, Грыша*» [28, с. 338].

Аналіз фактычнага матэрыялу паказвае, што паэтонімы ў літаратурных антрапонімы нярэдка выкарыстоўваюцца для індывідуалізацыі мовы літаратурных персанажаў з мэтай стварэння гумару, іроніі, пачцівасці, пашаны і інш. Іх унутраная форма выяўляецца пры дапамозе разнастайных прыёмаў і мастацка-выяўленчых сродкаў. Творчасць Якуба Коласа з'яўляецца выдатным узорам, прыкладам умелага выкарыстання такіх адзінак.

2.2 Прозвішчы ў рамане «На ростанях»

Прозвішчы самыя выразныя з усіх разрадаў уласных імёнаў персанажаў. Яны вызначаюцца эмацыянальна-сэнсавай ёмістасцю і шматфункцыянальнасцю. Як адзначае Н.П. Лобань, «у ліку асноўных фактараў, якія абумоўліваюць іх канатацыйную афарбоўку, даследчыкі называюць унутраную форму і яе накіраванасць на характарыстыку названай асобы (персанажа)» [33, с. 38].

У трылогіі «На ростанях» можна выдзеліць некалькі разнавіднасцей прозвішчаў, створаных для ідэнтыфікацыі літаратурных персанажаў: прозвішчы выдуманых, створаных фантазіяй аўтара; прозвішчы сапраўдных, рэальных, якія мелі прататыпы літаратурных персанажаў [73, с. 57].

Варта звярнуць увагу на тое, што ў складзе антрапанімічных назваў твора вызначаюцца:

1) прозвішчы, тыповыя для тагачасных сацыяльных груп насельніцтва – сялян, шляхты, прадстаўнікоў духавенства: *Шкурат, Бабок, Качан, Лабановіч, Турсевіч, Трайчанскі, Пражорыч*;

2) прозвішчы, тыповыя ў пэўных этнаграфічных частках Беларусі: *Лабановіч, Малевіч, Лушкевіч, Баранцэвіч*;

3) «гаваркія» антрапонімы, створаных фантазіяй пісьменніка дзеля літаратурна-эстэтычных мэт: *Жарстак, Лагода, Зручны, Скаромны, Зязюльскі, Шырокі*.

В. В. Шур адзначае, што, апісваючы жыццё і быт беларускага сялянства, Я. Колас надзяліў сваіх персанажаў тыповымі сялянскімі прозвішчамі, вядомымі ва ўсёй Беларусі. Такія прозвішчы пераважна ўтвораны з былых мянушак: *Бадзейка, Малюк, Мігун, Мільгун, Памахайлік, Рылка, Таўкач, Шкурат* [73, с. 59].

2.2.1 Лексіка-семантычная характарыстыка прозвішчаў

Паводле лексіка-семантычных характарыстык прозвішчы можна раскласіфікаваць па наступных групам:

1) прозвішчы, утвораныя ад назваў жывёльнага свету. Такія онімы нярэдка характарызуюць іх носьбітаў па якасці, што ўлавсцівы жывым істотам: *Баранкевіч, Зязюльскі, Цялушка, Мураўская*: «А ў канцы прамовы **Максім Цялушка** зазначыў: – Усё гэта праўда, панічок» [28, с. 99]; «Я – ліцвін, – з нейкаю гордасцю зазначаў пан падлоўчы і сваю належнасць да ліцвіноў даводзіў, паміж іншым, і тым, што яго прозвішча – **Баранкевіч**» [28, с. 40]; «Іх было дзве: сядзелец кузьма **Скаркомны** і панямонскі жыхар **Мікола Зязюльскі**» [28, с. 195].

2) прозвішчы, утвораныя ад назваў прадметаў быту і ежы: *Сусла, Барыла, Булавін, Саханюк*: «– **Саханюк**, тутэйшы педагог» [28, с. 20]; «**Сяргей Пятровіч Булавін** – новы інспектар, пануры, скупы на словы, асабліва з настаўнікамі» [19, с. 324]; «**Сусла** **Кандрат** не рухаецца. Па-першае, чалавек ён важны, па-другое, не гад жа ён, каб рухацца з гадамі ў адзін дзень» [28, с. 250].

3) прозвішчы, утвораныя ад назваў асоб паводле знешняга выгляду, фізічных якасцей ці якасцей характару: *Малюк, Ляўшун, Лагода, Зручны, Мігун, Філюк, Шырокі, Жыга*: «*Кажаноўскі настаўнік, **Філюк**, стаў воддаль ад сваіх вучняў, як бы вельмі спакойны за іх навуку і веды*» [28, с. 161]; «*Мінуўшы сярэдзіну сяла, Есын сустракае Цімоха **Жыгу***» [28, с. 267]; «***Шырокі** – тутэйшы настаўнік, загадчык двухкласнае школы, быў шырокім не толькі па прозвішчу, але і па сваёй фігуры, і па сваёй натуры, і нават па размаху гульні ў карты*» [28, с. 194].

4) прозвішчы, утвораныя ад назваў расліннага свету: *Бабок, Дубіна, Бабіна, Качан, Гарошка, Лабада*: «– *Што ты мне на ногі ўзлез? – злосна глядзеў Трахім Буч на Рыгора **Качана***» [28, с. 145]; «*Вось у гэтым дворыку жыве фельчар **Гарошка**, удавец, сышоўся з адною паляшучкаю і сам апалешучыўся*» [28, с. 26]; «*Выйшаўшы на вуліцу, яна на хвілінку прыпынілася, а потым раптоўна кінулася да Нупрэя **Бабка***» [28, с. 45].

5) прозвішчы, утвораныя ад назваў асоб паводле прафесіі: Каваль: «– *Да вас, бацюшка, Апанас **Каваль** прыйшоў; просіць хворую прычасціць*» [28, с. 30].

6) прозвішчы, утвораныя ад уласных імён: *Васількевіч*: «*Не разумеў гэтага і верханскі пісар Васіль **Васількевіч***» [28, с. 387]

2.2.2 Прозвішчы паводле структуры

Акадэмік М. В. Бірыла, даследуючы структуру антрапонімаў, у працы «Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў», прапанаваў усе прозвішчы падзяліць на *першасныя* і *другасныя*, што якраз і дазваляе паказаць асаблівасці словаўтваральнай структуры антрапонімаў [10]. Паводле даледчыка, першасныя прозвішчы – гэта антрапонімы, утвораныя ад уласных асабовых імён і мянушак без далучэння прозвішчаўтваральных фармантаў [10, с. 12]. Да іх варта аднесці такія антрапонімы, як *Шырокі, Скаромны, Бабіч, Жыга, Костка, Цялушка* і іншыя.

Аналіз першасных прозвішчаў у рамане «На ростанях» паказаў, што значная частка антрапонімаў утворана ад назоўнікаў наступных семантычных груп:

1) найменні жывёльнага свету: *Цялушка* ← *цялушка* ўтворана ад апелятыва-назоўніка *цялушка* – маладая карова [10, с. 443]: «*А ў канцы прамовы **Максім Цялушка** зазначыў: – Усё гэта праўда, панічок*» [28, с. 99].

2) найменні расліннага свету: *Лабада* ← *лебеда*, што азначае ‘пустазелле’ [10, с. 238]: «– *І вось што цікава, і гэта трэба адзначыць, хлопцы,*

– гаварыў **Лабада**», Качан ← качан ‘плод капусты’ [28, с. 195]: «– Што ты мне на ногі ўзлез? – злосна глядзеў Трахім Буч на Рыгора **Качана**» [28, с. 145]; Бабок ← бабок: «Выйшаўшы на вуліцу, яна на хвілінку прыпынілася, а потым раптоўна кінулася да Нупрэя **Бабка**» [28, с. 45].

3) назвы асоб паводле якасцей характару: **Жыга** ← жыга ‘жвавы, спрытны’, ‘хто ўмешваецца ў чужыя справы’ [10, с. 149]. «Мінуўшы сярэдзіну сяла, Есип сустрэае Цімоха **Жыгу**» [28, с. 267]; **Тукала** ← тукала ‘надаедлівы, сварлівы, чалавек’, ‘глухі’, ‘непаслухмяны, якога трэба падганяць да працы’ [6, с. 416]: «Прайшоўшыся колькі разоў па накойку, ён узяў паперу і пяро і сеў пісаць ліст свайму семінарскаму сябру Янку **Тукалу**» [28, с. 55].

4) назвы частак цела чалавека або жывёл: **Кукса** ← кукса ‘астатак пакалечанай або ампутаванай рукі, нагі’ [10, с. 228]: «Але ён моцна трымаў свайго праціўніка, Кандрата **Куксу**, стрыечнага брата старасты» [28, с. 112]; **Костка** ← костка ‘састаўная частка шкілета хрыбетных жывёл і чалавека’ [10, с. 214]: «– Не. Спяваю няважна, – адказаў Лабановіч, і ў вачах яго бліснуў ледзь прыметны смех, – за практычную лекцыю па спевах у семінарыі наш **Костка** ледзьве тры з мінусам паставіў» [28, с. 25].

5) назвы прылад працы і прадметаў побыту: **Лемеш** ← лямеш – частка плуга, якая падразае пласт зямлі [28, с. 250]: «Шумна і гучна прыходзіць сюды старшыня Захар **Лемеш**» [28, с. 255]. **Сякач** ← сякач: «**Бабка** сярдзіта накінула на сябе світку, моцна стукнула дзвярамі і накіравалася да Лявона **Секача**» [28, с. 90]

6) найменне рэльефу: **Курган** ← курган, што азначае ‘высокі старадаўні магільны насып’ [28, с. 233]: «Азваўся прыяцель **Лабады**, **Ігнат Курган**» [28, с. 235].

7) найменні асоб па прафесіі, занятку: **Каваль** ← каваль ‘майстар, які займаецца коўкай металу’ [28, с. 166]: «– Да вас, бацюшка, Апанас **Каваль** прыйшоў; просіць хворую прычасціць» [28, с. 30].

Да першасных прозвішчаў адносяцца антрапонімы з фармантам *-ка/-ко*. П. У. Сцяцко адзначае, што дадзены прозвішчны тып папулярны ў народна-дыялектнай мове [63, с. 80]. З яго дапамогай утварыліся адпрыметнікавыя і адсубстантыўныя назоўнікі, якія з цягам часу перайшлі ў прозвішчы. Такім антрапонімам, на думку вучоных, “у вялікай меры уласціва тое, што названа ўтваральным словам, з экспрэсіяй пахвальнасці ці, наадварот, пагардлівасці” [63, с. 83]. Акрамя гэтага, у раманах зафіксаваны выпадкі антрапонімаў на *-ка/-ко*, у аснове якіх назоўнікі-апелятывы з памяншальна-ласкальным суфіксам *-к*: **Рылка** – ад апелятыва-назоўніка *рыла*, **Гарошка** – ад агульнага назоўніка *гарох*: «– Го, падмарожваць пачало! – весела прамовіў паляшук Сцяпан **Рылка** і саскочыў з драбінак, выламаў лазіну і хвасянуў ёй свайго худога, але даволі

шпаркага коніка» [28, с. 16]; «*Вось у гэтым дворыку жыве фельчар Гарошка, удавец, сышоўся з адною паляшучкаю і сам апалюшчыўся*» [28, с. 26].

Першасныя прозвішчы ад'ектыўнага характару – гэта прозвішчы, якія “суадносяцца з поўнымі прыметнікамі” [10, с. 82]. На думку вучоных, “граматычнай прыметай такіх адзінак з'яўляецца наяўнасць у іх родавай карэляцыі: форма роду прозвішча непасрэдна залежыць ад полу яго носьбіта”, напрыклад, Павел *Сівы* і Ала *Сівая* [10, с. 66], што дазваляе прозвішчам ад'ектыўнага характару скланяцца, як адпаведныя прыметнікі. Асновай для ўтварэння прозвішчаў у рамане сталі поўныя прыметнікі: *Шырокі* ← *шырокі*, *Гладкі* ← *гладкі* і іншыя.

Некаторыя характарыстычныя прозвішчы, створаныя фантазіяй пісьменніка, умела абыгрываюцца, у мастацкім тэксце прыводзяцца са шматлікімі аўтарскімі каментарыямі і падказкамі. Такое прозвішча мае *Тарас Іванавіч Шырокі* – настаўнік, загадчык двухкласнай школы ў Панямоні: «*Шырокі* – тутэйшы настаўнік, загадчык двухкласнае школы, быў шырокім не толькі па прозвішчу, але і па сваёй фігуры, і па сваёй натуре, і нават па размаху гульні ў карты» [28, с. 194].

М. Лужанін у аповесці-эсе «Колас расказвае пра сябе» прыгадвае эпізод, як пісьменнік паступова складаў спіс рэальных асоб, якія дзейнічаюць у трылогіі. У ліку такіх Я. Колас успамінаў Тараса Іванавіча Шырокага, а яго прататыпам назваў Фаму Іванавіча Гладкага [34, с. 89]. У асобе гэтага настаўніка Я. Колас хацеў паказаць інтэлігента, што вылучаўся на фоне іншых не толькі сваёй камплекцыяй, а і размахам гульні ў карты.

І. Я. Лепешаў так тлумачыць гэта прозвішча: «Своеасабліва абыгрываецца прозвішча *Шырокі* ў трылогіі “На ростанях”. Яно ставіцца ў сэнсавую сувязь з рознымі значэннямі прыметніка *шырокі* – каржакаваты, плячысты, шчодры, бязмежны, які не лічыцца са стратамі, і гэтым пісьменнік гумарыстычна падкрэслівае здзіўляючую гармонію прозвішча і яго носьбіта, знешнасці і некаторых унутраных якасцей» [32, с. 56].

Прозвішча *Скаромны* ў трылогіі ідэнтыфікуе панямонскага сядзельца. Сам ён лічыў сябе чалавекам «сур'ёзным, салідным». На самай справе ўсё было наадварот: «*Скаромны быў чалавек з прэтэнзіямі на інтэлігентнасць. Ён меў нахіленне да брудных анекдотаў; любіў яшчэ гуляць у карты, але пабойваўся жонкі*» [28, с. 285]. У гэтым прозвішчы пісьменнік выяўляе неадпаведнасць значэння оніма паводзінам і характару персанажа, бо апелятыў оніма *Скаромны* – царкоўны тэрмін, які абазначае забарону яды ў час посту. В. В. Шур праводзіць аналогію са словам *скромны* – стрыманы, умераны, прыстойны, які нічым не вызначаецца [75, с. 84]. На самай справе кантэкст сведчыць, што Кузьма *Скаромны* не вызначаецца стрыманасцю і прыстойнасцю. Неадпаведнасць прозвішча характару і паводзінам яго носьбіта – не менш

эфектыўны прыём выяўлення ў оніме канатацыйнага зместу і актуалізацыі ўнутранай формы прозвішча.

Другасныя прозвішчы – антрапонімы, утвораныя шляхам далучэння прозвішчаўтваральных фармантаў да імён (іх форм), мянушак або тапонімаў [10, с. 20]. Да другасных адносяцца такія прозвішчы, як *Лабановіч, Трайчанскі, Бараноўскі, Бацяноўскі, Мураўская, Пражорыч, Рылка, Шкурат* і іншыя.

Да агульнаславянскіх прозвішчных тыпаў, як адзначае М. В. Бірыла, належаць прозвішчы з фармантамі, характэрнымі для ўсіх славянскіх моў: тып на *-оў/-еў/-аў*, *-ін/-ын*, тып на *-скі/-цкі*, тып на *-іч/-ыч/-ыц*, тып на *-ак/-як*, тып на *-ік/-ык/-чык*, тып на *-ец/-эц*, *-авец* [10, с. 78]. Аналізуючы асаблівасці ўтварэння прозвішчаў на *-оў/-еў/-аў* вучоны лічыў мэтазгодным разглядаць іх разам з адзінкамі на *-ін/-ын*, *-анін*. Так, М. В. Бірыла адзначае, што такія антрапонімы “маюць аднолькавую матывацыю – утвараюцца ад імені ці імені-мянушкі бацькі суфіксам *-оў/-еў/-аў* ад назоўнікаў мужчынскага роду на зычны, а суфіксам *-ін/-ын* ад назоўнікаў жаночага роду і назоўнікаў мужчынскага роду на *-а* [10, с. 40].

У рамане пры дапамозе фармантаў *-оў/-еў/-аў/-ёў*, якія маюць значэнне ‘які належыць або ўласцівы таму, што названа ўтваральным словам’, былі ўтвораны патранімічныя прозвішчы. Я. Колас ужывае прозвішчы, утвораныя па гэтай мадэлі: *Рамкоў, Сухавараў: А гарбузы з гарода ў Рамковых хто цягаў, каб з цябе кішкі навывцягалі?* [28, с. 48]; «– *Пан Сухавараў з раз'езда*» [28, с. 51].

Утваральнай асновай для прозвішчаў з фармантамі *-ін/-ын*, што маюць значэнне ‘які належыць або ўласцівы таму, што названа ўтваральным словам’, паслужылі: назоўнікі жаночага роду на *-а/-я*: *Булавін* ← *булава*; «*Сяргей Пятровіч Булавін – новы інспектар, пануры, скупы на словы, асабліва з настаўнікамі*» [28, с. 324]. Паводле гэтай мадэлі ўтворана і прэцэдэнтнае прозвішча *Пушкін* (*Пушкін* ← *пушка* ‘пушка’ ці ‘скрыначка з дрэва ці картону’) [10, с. 340], якое ў кантэксте рамана ўжываецца са станоўчай канатацыяй і служыць для стварэння культуралагічнага фону: «*Выручыў мяня вось гэты том Пушкіна*» [28, с. 395].

Як сцвяржаюць даследчыкі Г. М. Мезенка, В. М. Ляшкевіч і іншыя, большасць прозвішчаў на *-скі/-цкі*, *-оўскі/-аўскі*, *-еўскі/-эўскі*, *-інскі/-ынскі* ўтворана ад тапонімаў. Значна менш адзінак, якія паходзяць ад назваў асобы па імені, занятку ці іншай характэрнай прымеце [36, с. 73]. Пры дапамозе фарманта *-скі/-цкі*, што мае значэнне ‘які адносіцца да таго або ўласцівы таму, што названа ўтваральным словам’, утварыліся прозвішчы, для якіх утваральнымі выступаюць:

1) назва географічнага аб’екта: *Патоцкі* ← *Поток* (мястэчка каля Кракава) ← *поток* “ручай, рака”: «*Завезлі таго медзвядзёнка графу Патоцкаму*» [28, с. 16];

2) назоўнікі жаночага роду на *-а*: *Іжыцкая* ← *іжыца*: «Сярод яе была нават адна сама па сабе прывабная дзяўчына *Вера Іжыцкая*, з заняпалага дваранскага роду» [28, с. 381]; *Зязюльскі* ← *зязюля* ‘лясная пералётная птушка’: «Іх было два: сядзелец кузьма *Скаромны і панямонскі жыхар Мікола Зязюльскі*» [28, с. 195];

3) назоўнікі мужчынскага роду: *Мураўская* ← *муравль* (мурашка): «Калі сярод хлопцаў вылучаўся сваімі здольнасцямі *Мініч*, дык між дзяўчатак такою была *Ліда Мураўская*» [28, с. 383].

4) назоўнікі множнага ліку: *Хрысцінскі* ← *хрысціны* – абрад хрышчэння: «Само начальства, інспектар *Хрысціцкі*, прыехаў гадзіну таму назад, але ў школу яшчэ не прыйшоў» [28, с. 159].

5) прыметнік: *Бяляўскі* ← *бялявы, бяляк* [10, с. 99]: «Нават *Іван Пракопавіч Бяляўскі*, казённы ляснічы, – хіба ж можна параўняць такую асобу з настаўнікам?» [28, с. 276].

Частка прозвішчаў на *-скі/-цкі* ўтворана ад уласных геаграфічных назваў: *Трайчанскі* ← *в. Трайчаны*, *Дастаеўскі* ← *в. Дастоева*.

Базыль Трайчанскі – настаўнік з трылогіі «На ростанях». Працаваў у мястэчку *Панямонь*. Ён быў чалавек даволі прыемны, але часам непаваротлівы, нерашучы: «*Базыль Трайчанскі* зараз жа вынурнуў з пакоя, дзе сядзелі жанчыны. Ён быў такі ж лагодны, як і заўсёды, прыемная ўсмішка не сыходзіла з яго твару, па-ранейшаму ківаў ён галавою, ускідваў то адно вока, то другое» [28, с. 574].

Як адзначае *В. В. Шур*, прататыпам *Трайчанскага* быў *Васіль Антонавіч Шчорс*. Магчыма, *Якуб Колас* змяніў гэта прозвішча, таму што яно поўнасьцю супадала з прозвішчам вядомага героя грамадзянскай вайны *Мікалая Шчорса* [83, с. 80].

Я. Колас у трылогіі «На ростанях», відаць, іранічна падказваў, што *Зязюльскі* сваімі паводзінамі, адносінамі да людзей нагадвае *зязюлю*. Такім чынам, антрапонім, створаны пісьменнікам на аснове апелятыва з далучэннем *-скі*, падкрэслівае паразітызм яго носьбіта. Яшчэ трэба сказаць, што ў жонкі *Зязюльскага* «радзіліся блізняты». Як адзначае *В. В. Шур*, гэта дзеці не *Зязюльскага*, якому ўжо 53 гады, а іншага чалавека, які падкінуў дваіх «зязюлек» [83, с. 114]. У трылогіі прозвішча ўжываецца ў наступным кантэксце: «*Мікола Зязюльскі* быў калісь багаты чалавек, задаваў форсу і прагульваў цэлыя сотні рублёў. Аб ім гаварылі з пашанаю. Але непрыкметна з’ехаў на бзік, адышоў на задні план, страціў пашану і былую славу» [28, с. 203].

Некаторыя матываваныя прозвішчы можна патлумачыць, выкарыстоўваючы прыём кантрасту. *Г. К. Усціновіч* лічыць, што прозвішча *Бяляўскі* тлумачыцца процілеглымі паняццямі, якія можна супаставіць,

учытаўшыся ў сутнасць гэтага прозвішча. Прозвішча *Бяляўскі* ўзыходзіць да апелятыва *белы, бяляк* [69, с. 78]. У рамане носьбіт прозвішча – вялікі прыхільнік чарнасоценнай газеты. І хаця «супрацьпастаўляюцца розныя паняццёвыя катэгорыі, аднак у мастацкім творы такія аналогіі звычайна дасягаюць мэты, бо такія асацыятыўныя сувязі могуць быць прыдатным элементам ўспрыняцця мастацкага тэксту» [73, с. 179]: «*Ясна відаць, што Іван Пракопавіч, казённы ляснічы, не ў гуморы. Не гадзіну, не дзень, нават і не тыдзень, а праз цэлыя месяцы хмурыцца яго крутая лабаціна, сярдзіта завясаюць доўгія вусы, а з быстрых вачэй іскры сыплюцца*» [28, с. 354].

Я. Колас часта дае сваім персанажам прозвішчы на *-скі, -цкі*, утвораныя ад апелятываў: *Патоцкі, Мяшчэрскі, Трайчанскі*. Пісьменнік сцвярджаў, што прозвішчы на *-скі, -цкі* адносяцца да польскіх, але гэта не пацвярджаецца сучаснымі даследаваннямі [7, с. 43]. У рамане «На ростанях» значная частка прадстаўнікоў польскіх і беларускіх паноў, чыноўнікаў, ганарлівых, пыхлівых, але бедных шляхцюкоў маюць прозвішчы, якія заканчваюцца на *-скі, -цкі*: *Патоцкі, Зязюльскі, Бараноўскі*. Нягледзячы на тое, што прозвішчы з фармантамі *-скі, -цкі* ў трылогіі пераважна ўжываюць для ідэнтыфікацыі прадстаўнікоў дваранства, шляхты, паноў, аўтар выкарыстоўвае іх і для наймення прадстаўнікоў іншых сацыяльных груп.

Што да фармантаў *-оўскі/-аўскі/-еўскі/-яўскі/-эўскі*, то пры іх дапамозе антрапонімы ўтварыліся ад агульных назоўнікаў мужчынскага роду з нулявой флексіяй: *Бацяноўскі* ← *бацян* ‘бусел’ і інш.

Унутраны змест прозвішча дзяка *Бацяноўскага* падказвае, што яго носьбіт – тыповы прадстаўнік часткі адсталага духавенства з Палесся. Бацян – у дыялектнай мове бусел – тыповая птушка неабсяжных палескіх палёў. Сваімі паводзінамі дзяк Бацяноўскі нагадваў бацяна, якога Бог пакараў за празмерную цікавасць. Бацяноўскі заглядваў у вокны кватэры Лабановіча, спрабуючы высветліць, што той робіць: «*Нельга сказаць, каб Лабановіч быў вельмі задавольнены такім суседствам: дзяк Бацяноўскі быў занадта каравы і апушчаны, і ў яго твары было нешта такое, што не гарнула да гэтага чалавека*» [28, с. 259].

А. К. Усціновіч сцвяржае, што формы на *-овіч, -евіч* яшчэ у XV—XVIII стст. не з’яўляліся прозвішчамі ў нашым сучасным разуменні, як правіла, яны выступалі ў якасці імён па бацьку. Прычым найменні на *-овіч, -евіч* у Вялікім Княстве Літоўскім мелі прадстаўнікі ўсіх слаёў грамадства, а ў суседняй Маскоўскай дзяржаве ім надавалася вузкасаслоўнае (сацыяльна падвышанае) значэнне [68, с. 88].

Словаўтваральнай базай для прозвішчаў з фармантамі *-овіч/-евіч/-эвіч* паслужылі:

1) мужчынскае ўласнае імя: *Васількевіч* ← *Васіль*: «*Не разумеў гэтага і верханскі пісар Васіль **Васількевіч***» [28, с. 387].

2) агульныя назоўнікі мужчынскага роду з нулявой флексіяй: *Лабановіч* ← *лабуня*, *лобан* (кемлівы чалавек), *Садовіч* ← *сад*; *Баранкевіч* ← *баран*: «*Азірнуўся – зямляк-аднакашнік Алесь **Садовіч***» [28, с. 181]; «*Я – ліцвін, – з нейкаю гордасцю зазначаў пан падлоўчы і сваю належнасць да ліцвіноў даводзіў, паміж іншым, і тым, што яго прозвішча – **Баранкевіч***» [28, с. 40].

3) назоўнікі агульнага роду: *Цішкевіч* ← *ціхоня*: «*На свята павінен быў прыехаць з Малевіч а. Мадэст з дзякам **Цішкевічам**, бо ў гэты дзень цельшынцы па старому звычайу зносілі свае грахі папу, пасля чаго ўжо рабіліся як бы святыя*» [28, с. 142].

Андрэй Лабановіч – галоўны герой трылогіі «На ростанях», аўтабіяграфічны вобраз вясковага настаўніка, які займаў актыўную жыццёвую пазіцыю. Пры стварэнні гэтага вобраза Я. Колас не толькі выкарыстаў эпізоды сваёй біяграфіі, але і надзяліў яго рысамі ўласнага характару і душэўнага складу: «*Лабановіч быў хлопец крэпкі, моцны, зросся з зямлёй і жыццём, любіў гэтае жыццё, на парозе якога ён стаяў і росквіт якога для яго толькі што зачынаўся*» [28, с. 15].

У аснове прозвішча *Лабановіч*, як адзначае В.В. Шур, ляжаць апелятывы *лабасты*, *лобан*, якія ўжываюцца для апісання чалавека не толькі з вялікім ілбом, а і разумнага, кемлівага [75, с. 105]. У трылогіі Я. Колас выкарыстаў разнавіднасці гэтага прозвішча: *Лабуня*, *Лабанок*, якія ўжываў Турсевіч пры размове са сваім сябрам. Варыянты гэтага прозвішча сведчаць, што сябар яго паважае, адчуваеца, што яны былі ў блізкіх сяброўскіх адносінах.

Уладзімір Малевіч – дзябёлы, барадаты поп, які не цураўся чаркі; самая відная фігура ў сяле: «*Сярод прасторнага двара з агародам і садам стаяў вялікі і даволі прыгожы дом тутэйшага бацькі Уладзіміра **Малевіча**. Уся яго гаспода нагадвала сядзібу землеўласніка сярэдняй рукі*» [28, с. 378]. Прозвішча *Малевіч* паходзіць з назвы населенага пункта *Малева*. У Польшчы, Беларусі, Расіі існавалі шматлікія вёскі з такой назвай. Сам тапонім, верагодна, на думку М. В. Бірылы, паходзіць ад польскага дзеяслова *malowac* – «фарбаваць», «пісаць фарбамі», «маляваць». Хутчэй за ўсё, ён звязаны з «прафесійнай» прыналежнасцю жыхароў паселішча. Зыходзячы з гэтага, можна выказаць здагадку, што заснавальнік роду Малевічаў займаўся фарбаваннем тканіны, альбо быў мастаком [7, с. 47]. Што да прозвішча Малевіч у адносінах да папа, то, можна сцвярджаць, што значэнне прозвішча супрацьпастаўляецца характару літаратурнага героя.

Што да фармантаў *-іч/-ыч/-ыц*, то іх можна выявіць у прозвішчах, утвораных ад агульных назоўнікаў жаночага роду на *-а/-я*: *Бабініч* ← *бабіна*; *Крупеніч* ← *крупеня*; *Забеліч* ← *забела*: Як сцвярджае М. В. Бірыла,

прозвішчы ўтвораны ад апелятываў-назоўнікаў *бабіна*, што азначае ‘адно зерне бобу’ [28, с. 220] і крупеня – крупяны суп: «*Стараста **Бабініч** меўся паслаць у школу да Лабановіча сваіх дзяцей – сына і дачку*» [28, с. 55]; «*Ведаюць людзі, за што цябе **Крупеніч** з раз'езда гарэлкаю частуе, каб цябе лейцамі частавалі*» [28, с. 48].

Паводле гэтай мадэлі, на думку М. В. Бірылы, утворана прозвішча *Пражорыч* (ад апелятыва пражора– той, хто любіць многа есці, абжора) [28, с. 258]: «*Ён спыніўся ў мясцовага папа-акадэміка **Пражорыча**, бо і сам інспектар таксама быў акадэмік; у настаўніка ён начаваў толькі тады, калі не было дзе прыпыніцца*» [28, с. 159]. У Я. Коласа гэта прозвішча выступае як характарыстычнае, гаваркое, пры дапамозе якога аўтар перадае адмоўныя, заганныя якасці характару святара.

Прозвішчам *Пражорыч* пісьменнік ідэнтыфікаваў папа-акадэміка, аднаго з членаў экзаменацыйнай камісіі, што прымала экзамены ў вучняў, якіх вучыў першы год Андрэй Лабановіч. Аўтар надзяліў персанажа адмоўна-негатывнымі рысамі. Прозвішча семантычна празрыстае і ўтворана ад апелятыва *пражора* – той, хто любіць многа есці, прагны да яды: «*На вусны экзамен прыйшоў поп **Пражорыч**. Гэта быў незвычайна пануры чорнабароды бацька. У вочы ён рэдка каму пазіраў, не смяяўся. А калі здароўкаўся і падаваў руку настаўнікам, асабліва ў такім лапсярдаку, як у Лабановіча, то ў гэтую хвіліну шчыра шкадаваў, што ў яго ёсць рукі*» [28, с. 165].

Такім чынам, ідэнтыфікуючы персанажаў пры дапамозе сапраўдных прозвішчаў, якія мелі сваіх прататыпаў (*Лабановіч, Шырокі, Трайчанскі, Бацяноўскі, Турсевіч* і інш.), а таксама выдуманых, створаных фантазіяй аўтара «гаваркіх» найменняў (*Пражорыч, Зязюльскі* і інш.), Якуб Колас у асноўным імкнецца рэалізаваць сацыяльна-характарыстычную і стылістычную функцыю антрапонімаў. Разам з тым выкарыстанне прозвішчаў, характэрных для насельнікаў пэўнага рэгіёна Беларусі ў вызначаны перыяд часу, прозвішчаў, што вызначаюцца адметнымі нацыянальнымі асаблівасцямі дапамагае пісьменніку рэалізаваць культурна-гістрычную функцыю онімаў.

Што да структуры прозвішчаў, то ў трылогіі «На ростанях» выкарыстаны так званыя першасныя прозвішчы (утвораны семантычным спосабам) і другасныя (утвораныя пры дапамозе словаўтваральных сродкаў). Да першасных адносяцца прозвішчы, што суадносяцца з апелятыўнымі назоўнікамі (*Бабок← бабок, Бабіч←бабіч, Жыга←жыга, Рылка←рыла* і інш.) ці прыметнікамі (*Скаромны←скаромны, Шырокі←шырокі* і інш.). Большасць прозвішчаў, выкарыстаных пісьменнікам у трылогіі, утворана семантычным спосабам ад назваў прылад працы (*Лемеш←лемеш*), ежы (*Сусла←сусла*), ад назваў жывых істот (*Цялушка←цялушка*), раслін (*Бабок←бабок, Качан←качан, Лабада←лабада*), ад назваў, што перадаюць манеры паводзін

чалавека (*Жыга* ← *жыга*) і іншых. У такім выпадку лексіка-семантычны кампанент асновы апелятыва антрапоніма з'яўляецца ядром мастацкай характарыстыкі яго носьбіта. «А самым прыдатным матэрыялам для характарыстыкі асобы, – на думку даследчыкаў, – з'яўляецца эмацыянальна-ацэначная лексіка, якая нярэдка пісьменнікамі выбіраецца як матэрыял і сродак у якасці апелятываў прозвішчаў літаратурных персанажаў» [17, с. 37].

Значную колькасць адзінак у рамане складаюць другасныя прозвішчы на *-скі/-цкі-*, утвораныя ад назвы геаграфічнага аб'екта (*Патоцкі* ← *Поток Трайчанскі* ← *Трайчаны*), назоўнікаў жаночага і мужчынскага роду (*Мураўская* ← *муравль* (мурашка), *Іжыцкая* ← *іжыца*), назоўнікаў множнага ліку (*Хрысцінскі* ← *хрысціны*), прыметнікаў (*Бяляўскі* ← *бялявы*) і іншыя. У асноўным аўтар выкарыстоўвае прозвішчы гэтага словаўтваральнага тыпу для ідэнтыфікацыі прадстаўнікоў шляхты.

2.3 Мянускі ў складзе антрапанікону трылогіі «На ростанях»

У мастацкай літаратуры для характарыстыкі літаратурных персанажаў пісьменнікі нярэдка выкарыстоўваюць мянушкі. Мянуска – «гэта дадатковае імя, што даецца жартам або ў насмешку чалавеку ў адпаведнасці з яго вонкавым выглядам, характэрнымі рысамі паводзінаў, у выніку аналогій і параўнанняў» [33, с. 61].

Сутнасць такіх анамастычных адзінак у канве твораў асабліва відавочная: яны ўтвараюцца на базе «агульнавядомых апелятываў з матывавана азначанай лексіка-семантычнай характарыстыкай ці ад звычайных прозвішчаў і асабовых уласных імён, якая мастакамі слова адпаведным чынам тлумачыцца і выкарыстоўваецца як дзейсны характаралагічны сродак пры апісанні персанажа» [8, с. 70]. У беларускім мовазнаўстве гэтай праблеме прысвечаны публікацыі М. В. Бірылы [7], Г. М. Мезенка [36], У. Івашкі [25], Н. І. Новік [42], С.Ф. Бут-Гусаім [12], Н.П. Лобань [33] і іншых.

Мянуска належыць да самых старажытных антрапанімічных найменняў. Неабходна адзначыць, што большая частка нашых дахрысціянскіх імёнаў уяўляла словы-мянушкі, утвораныя на базе апелятыўнай лексікі: такія словы ў той час, акрамя намінатыўна-ідэнтыфікуючай, выконвалі прафілактычна-пажадальную функцыю. Яны, на думку М. В. Бірылы, служылі не толькі для абазначэння асобы і вылучэння яе з ліку іншых, а і павінны былі яшчэ абараняць носьбіта імені ад 'злых сіл', садзейнічаць, дапамагаць яму на ўсіх этапах жыцця [7, с. 86].

У сваёй творчасці пісьменнік шырока ўжываў мянушкі, якія ён выкарыстоўваў як адзін з дзейных элементаў стварэння гумару, іроніі, сарказму [44, с. 27]. У кантэксце рамана выяўлена 7 мянушак, што складае 2, 6% ад агульнай колькасці анамастычных назваў.

Мянушкі, ужытыя ў трылогіі «На ростанх», можна падзяліць на наступныя семантычныя групы: а) мянушкі, якія характарызуюць асобу паводле схільнасцей, роду заняткаў і б) мянушкі, якія характарызуюць асобу паводле знешніх і ўнутраных рыс.

Да мянушак, якія характарызуюць асобу паводле схільнасцей, роду заняткаў, адносяцца: *Балоцімус, Балоцімус-Балота, Максім Грэк* і іншыя.

Балоцімус, Балоцімус-Балота – мянушка настаўніка школы сляпых у Мінску Канстанціна Балоціча, прыяцеля Лабановіча, з якім ён вучыўся і сябраваў у настаўніцкай семінарыі: «– *Вось што, Балоцімус-Балота. Дай мне пару-другую аркушаў паперы і ты паглядзіш, што я на іх напішу, куды і для каго*» [28, с. 538]. У аснове мянушкі – пераасэнсаваны апелятыў *балота*, які спачатку быў пакладзены ў аснову прозвішча літаратурнага персанажа. У першым кампаненце гэтай складанай мянушкі выдзяляецца падобны на лацінскі фармант *-ус*, які можна разглядаць як іранічны намёк на тое, што носьбіт такога антрапоніма, хоць і прадстаўнік дваінога «балота» – *Балоцімус-Балота*, аднак з прэтэнзіяй на шляхецтва, навуковасць, інтэлігентнасць [72, с. 137].

Балота ў гэтым кантэксце – усё, што характарызуецца застоём, адсутнасцю жывой дзейнасці, маральным падзеннем. Я. Колас тлумачыць эвалюцыю дэградацыі поглядаў на жыццё Канстанціна Балоціча, які прытрымліваўся «дарогі дабранадзеянага чалавека»: «*З вакзала, па дарозе ў горад, Лабановіч зайшоў да былога сябра Балоціча, з якім ён дружыў у семінарыі. Балоціч трымаўся старых правіл паводзін, з дарогі «дабранадзеянага» чалавека не саступаў. Балоціч іранічна пасмяхаўся, а потым ужо сур'ёзна, нават злосна адказаў: – Дзяржаўны лад мінуліся разбурыць, цара скінуць і замест аднаго паставіць тысячы цароў у асобе розных камітэтаў, муніцыпалітэтаў, камун, сябрын... І гэта ваша народапраўства?! Моські вы, што брэшаце на слана. Лабановіч паглядзеў на Балоціча, як бы не даючы веры, што перад ім былы таварышч...»* [28, с. 663].

Максім Грэк – іранічная мянушка Макісма Гарошкі, сына вясковага фельчара з аповесці «У палескай глушы». *Максім Грэк* – рэальная асоба, пісьменнік, публіцыст, нарадзіўся ў Грэцыі, быў запрошаны вялікім князем Васіліем III у Расію з асветніцкімі мэтамі для перакладу царкоўных кніг. Коласаў персанаж зусім іншы: «*Максім Гарошка вучыўся ва ўсіх школах Пінска, але ні аднае не скончыў, а з апошняе, з духоўнага вучылішча, проста*

ўцёк. *Цяпер ён сядзіць на бацькавай шыі»* [28, с. 137]. *«Я хачу да паненак пайсці. Максім Грэк, свіны ты чалавек, дзе ты?»* [28, с. 110].

Відаць, мянушка Максім Грэк за маладым Гарошкам замацавалася ў выніку процілеглай па сутнасці жартоўна-іранічнай аналогіі з Максімам Грэкам. Магчыма, падставай для пераносу гучнага імя вучонага і замацавання наймення за маладым палешуком было і падабенства онімаў: *Максім Гарошка і Максім Грэк*. Такім чынам, неадпаведнасць мянушкі паводзінам і светаўспрымання яе носьбіта – гэта своеасаблівы спосаб актуалізацыі канатацыйнага зместу гэтага оніма.

Да мянушак, якія характарызавалі асобу паводле знешніх і ўнутраных рыс, адносяцца *Дзед Хрушч, Акула, Кашчэй, Цвілы, Латак* і іншыя:

Дзед Хрушч – мянушка семінарыста Аляксея Алешкі, якую Лабановіч даў свайму таварышчу па настаўніцкай семінарыі: *«З грамады асабліва вылучаўся Аляксей Алешка, магутны, статны, вышэйшы на цэлую галаву за сваіх калег. У настаўніцкай семінарыі Лабановіч даў яму мянушку «Дзед Хрушч» ... Яшчэ ў семінарыі Алешка запусціў сабе вусікі. Яны былі рыжаватыя. Закручаныя ўгору кончыкі рабілі іх падобнымі да вусікаў хрушча. Гэта і дало павод Лабановіча ахрысціць прыяцеля Дзедам Хрушчом»* [28, с. 465]. Як бачым, пісьменнік падрабязна тлумачыць узнікненне гэтай мянушкі, якая на фоне апісання знешняга выгляду персанажа выразна рэалізуе сваю семантыку.

Акула – мянушка Язэпа Брыля – валаснога старшыні, заядлага карцёжніка, які данёс у паліцыю на ўдзельнікаў настаўніцкага сходу: *«Супраць яго сядзеў валасны старшыня, нізенькі, кругленькі чалавек накшталт французскай булкі, з носам драпежніка. У колах карцежнікаў ён больш быў вядомы пад мянушкай «Акула», як назваў яго Тарас Іванавіч Шырокі»* [28, с. 194]. Відаць, знешнія характарыстыкі Язэпа Брыля і яго ўнутраныя якасці як чалавека прагнага, пажадлівага і паслужылі асновай для ўжывання лексемы *акуча* ў пераносным значэнні ў якасці мянушкі *Акула*.

Пры стварэнні гэтай мянушкі пісьменнікам выкарыстаны метафарычны перанос назвы вялікай драпежнай марской рыбы з вераценападобным целам і вялікай пашчай на чалавека, які сваімі паводзінамі і абліччам нагадваў акулу. На думку М. В. Бірылы, мянушкі, утвораныя ад назваў раслін, рыб, жывёлін – самыя частая і натуральная з’ява ў беларускай антрапаніміцы [7, с. 159].

Кашчэй – іранічная мянушка панямонскага ўрадніка з трылогіі «На ростанях», які разганяў сход: *«Гэтыя весткі пачуў я з ураднікавага дому, такога сівага даўжэразнага **Кашчэя**, што першы кінуўся на наш пратакол у часе налёту прыстава са стражнікамі»* [28, с. 534]. Пра тое, што онім Кашчэй – мянушка, ускосна сведчыць іншы кантэкст, у якім упамінаецца дачка ўрадніка Аксана, якая там названа «Кашчэвай», а прыметнік-азначэнне ўзяты ў двукоссе: *«У пакоі за сталом сядзелі нейкі чыноўнік родам з Панямоні па*

прозвішчу *Булах*, маці *Базыля*, нізенькая і тоўстая, як кадушка, дзве сястры *Смалянскія* і «*Кашчэева*» дачка *Аксана*» [28, с. 600].

Мянушка за ўраднікам замацавалася праз аналогію з казачным персанажам *Кашчэем* паводле паводзін і знешняга падабенства. Акрамя таго, варта прыгадаць, што ў народных гаворках *Кашчэем* называюць худога чалавека. Адпаведнасць мянушкі вобразу літаратурнага персанажа можна кваліфікаваць як онім-алюзію – адзін з найважнейшых сродкаў у стварэнні ўяўлення пра літаратурны тып.

Памочнік начальніка пошты Іван Паўлавіч з трылогіі «На ростанях» мае мянушку *Цвілы*. Белабрысы, малаадукаваны чыноўнік з вялікімі амбіцыямі, але невыразны фізічна і духоўна, Іван Паўлавіч поўнасьцю адпавядаў сваёй мянушцы: «*Лабановіч аклікнуў Цвілога: – Іван Паўлавіч, дзень добры! Іван Паўлавіч падняў вочы з-пад тоўстых прыпухлых навек. Відаць, ноч правёў ён у вясёлай кампаніі*» [28, с. 532]. Акрамя таго, варта прыгадаць, што ў народна-дыялектнай мове *цвілым* называюць нездаровага на выгляд чалавека або жывёліну. Такім чынам, мянушка *Цвілы*, утвораная ад адпаведнага апелятыва-назоўніка, замацавалася за чалавекам, які характарызуецца прыкметамі нездаровага на выгляд чалавека з невыразным, небагатым унутраным светам.

Я. Колас выкарыстоўваў мянушкі шляхам скарачэння асновы ўласнага імя літаратурнага персанажа. Так, мянушку *База*, утвораную ад уласнага імя *Базыль*, меў настаўнік у мястэчку Панямонь *Базыль Трайчанскі*: «*Першым прыйшоў Базыль Трайчанскі. Яго яшчэ звалі коратка “База”*» [28, с. 203].

Усе вышэйзгаданыя мянушкі адносяцца да *індыўідуальных*, што выкарыстоўваюцца для выяўлення аўтарам прыватных рыс характару асобы, яго фізічных і духоўных якасцей. Аднак Якуб Колас ужывае і так званыя *калектыўныя мянушкі*, якія замацаваліся за прадстаўнікамі ўсёй сям’і. Да такіх адносіцца мянушка *Латак* – абразлівае найменне Міхалкі Мажэйкі, вучня Выганаўскай школы: «*Як цябе зваць? – Міхалка. – Прозвішча тваё пытаю, дурань! – Мажэйка. – Гэта які Мажэйка, што каля кузні? – Эге, – адказвае вучань. – А як цябе дражняць? Міхалка маўчыць, а з усіх куткоў, наўперад ціха, а потым мацней гучаць галасы: – Латак! Латак!*» [28, с. 303].

Відаць, мянушка ўзнікла як абразлівая назва вельмі беднай сям’і Мажэйкаў. На думку В. В. Шура, Я. Колас прыводзіць арыгінальны прыклад выкарыстання ў зносінах паміж людзьмі так званых вулічных прозвішчаў – калектыўных мянушак, якія шырока ўжываліся на Беларусі [73, с. 106]. Што мянушка *Латак* калектыўная, сведчыць наяўнасць яе жаночага варыянта – *Латачыха*. Гэтым онімам пісьменнік надзяліў Аўдолю, вельмі сварлівую жонку аднаго з Латакоў: «*Галасы ўсё мацнелі і набіралі болей злосці. Гэта лаялася Аўдоля Латачыха з жонкаю Мікіты, Акуляю. Латачыха сыпала словы, як гарох*» [28, с. 50].

Такім чынам, «імя-мянушка шырока адлюстроўвае розныя бакі жыцця і дзейнасці чалавека, валодае вялікім эмацыйна-ацэначным патэнцыялам. Пры дапамозе гэтага каштоўнага самародка пісьменнікі ствараюць каларытныя рэалістычныя вобразы» [33, с. 10].

У рамане «На растанях» пераважаюць індывідуальныя мянушкі, якія ў асноўным з'яўляюцца семантычнымі неалагізмамі, створанымі на ўзор тыповых антрапонімаў, у якіх пісьменнік імкнецца замацаваць новае значэнне. З'яўляючыся гаваркімі імёнамі, мянушкі паслядоўна выконваюць ідэнтыфікуюча-характарыстычную функцыю і выступаюць як кантэкстуальныя сінонімы да афіцыйных онімаў.

2.4 Андронімы як характарыстычныя антрапанімічныя адзінкі

Андронім – гэта асабовае імя жанчыны, утворанае ад імя, прозвішча ці мянушкі мужа. Утвараюцца такія адзінкі пры дапамозе фармантаў *-ix-* (*-ых-*), *ов-* (*-ав-*), *-оў-*, належаць да неафіцыйных форм іменавання і выкарыстоўваюцца ў творах мастацкай літаратуры для перадачы натуральнасці мовы, яе нацыянальнага каларыту. «У апелятыўнай лексіцы суфікс *-ix-* (*-ых-*) утварае назвы асоб жаночага полу па іх занятках ці прафесіі або назвы асоб, якія з'яўляюцца жонкамі тых, хто названы ва ўтваральнай аснове. Калі разгледзець эвалюцыю дамінуючай мадэлі называння жанчыны, то асноўныя змены звязаны з актывізацыяй дадзенай намінацыі [72, с. 28]. Г. М. Мезенка адзначае, што «толькі ў XI – XVI стст. найменне жанчыны, насіла апасродкаваны характар (праз імя мужа ці бацькі), пазней, у XVI – XVII стст. дамінуючая формула па сваім складзе пачынае набліжацца да мужчынскай мадэлі. Называнне жонкі па імені мужа з фармантамі *-ixa* (*-ыха*), як прасочана даследчыкамі, сустракаюцца ў дакументах XVII ст. Гэта не проста «абазначэнне жонак»: яно звязана з традыцыйнымі і спецыфічнымі формамі найменняў такога тыпу». Утварэнні з такімі фармантамі былі менш ужывальныя, чым з прыналежнымі фармантамі *-ова*» [36, с. 23]. На думку М. В. Бірылы, андронімы ў якасці субстантывавальных прыметнікаў у старабеларускай мове XVI – XVII стст. складалі значны лексічны пласт і былі дастаткова прадуктыўнай мадэллю [7, с. 3]. А. В. Супяранская лічыць, што ўжыванне асабовага імені разам з указаннем на роднасныя адносіны да главы сям'і зафіксавана і ў афіцыйных запісах XVII–XVIII стагоддзя (*жонка Фёдарова сына Паліванава ўдава Улляна Пятроўна*) [60, с. 60]. Такія адзінкі, як прасочана даследчыкамі, замацаваліся і актыўна выкарыстоўваліся і ў пазнейшыя часы. Нават у XXI стагоддзі, калі існуе вялікая

колькасць мадэляў называння асобы, яны не страцілі сваёй прадуктыўнасці і выкарыстоўваюцца ў неафіцыйным ужыванні. Дарэчы, у некаторых іншых мовах падобная адпаведнасць прозвішча жонкі ці дачкі прозвішчу мужа ці бацькі захавалася як літаратурная норма да нашага часу: Adomaitis (Адамовіч) – Adomaitiene (Адамовічыха / Адамовічава) – Adomaityte (Адамовічанка) [7, с. 39].

Пры аналізе анамастыкону твораў Якуба Коласа намі адзначана, што пісьменнік часам звяртаўся да андронімаў. На думку вучоных, «ужываючы такія неафіцыйныя формы іменавання, пісьменнік арыентаваўся на знаёмыя для яго гаворкі заходняй Міншчыны, якія спалучалі ў сабе асаблівасці паўднёва-заходніх і паўночна-ўсходніх гаворак беларускай мовы» [72, с. 94]. Аўтар памайстэрску арыгінальна ўводзіць у тэкст андронімы, дэманструючы сувязь з невычэрпным багаццем народнай мовы: «*Старая Лукашыха, Аўгеня, прыйшла да сваёй суседкі Югасі пазычыць падсітак прасеяць мукі. Прыйшла яна як раз у той час, калі трэба ўжо тушыць у хаце агонь. Аўгеня адразу ж звярнула ўвагу, што ў хаце суседкі былі ўсе адзнакі свята*» [28, с. 47].

У кантэксце рамана выяўлена 6 андронімаў, што складае 2, 2% ад агульнай колькасці анамастычных назваў.

У залежнасці ад спосабу ўтварэння і семантыкі гэтыя адзінкі можна падзяліць на дзве групы:

I) андронімы, утвораныя ад асабовых мужчынскіх імён:

1) Лукаш → Лукаш-ых-а – У аповесці «У палескай глушы» – старая жанчына, жонка Лукаша: «*Югасю, у сваю чаргу, занепакоіла старая Лукашыха: а можа, і праўда, што заўтра свята?*» [28, с. 51].

II) андронімы, утвораныя ад прозвішчаў, псеўданімаў і мянушак:

1) Трайчанскі → Трайчан-іх-а – маці Базыля Трайчанскага ў трылогіі «На ростанях». Добрая гаспадыня, строгае маці, ведае Лабановіча з маленства: «*Больш усіх шумеў за сталом Янка Тукала, жартаваў і вырабляў розныя штукі, што не зусім падабалася старой Трайчанісе*» [28, с. 625]. Літаратурны персанаж засведчаны ў творы таксама пад іншымі онімамі: Маці Базыля, Базылёва маці: «*У пакоі за сталом сядзелі нейкі чыноўнік родам з Панямонні па прозвішчу Булах, маці Базыля, нізенькая і тоўстая, як кадушка. Лабановіч пайшоў да стала, дзе стаяў велічэзны збан, вядра на паўтара, з квасам. Збан і квас былі хатняю гордасцю Базылёвай маці*» [28, с. 600].

2) Стукач → Стукач-ых-а – жонка дзеда Стукача ў аповесці «У палескай глушы»: «*Мікола Стукач, лысы дзед з сіваю бародкаю, падплятаў лапаць. Бабка Стукачыха прала кудзелю*» [28, с. 50].

3) Стырнік → Стырнік-ав-а – жонка Міколы Стырніка ў трылогіі «На ростанях»: «*Раскідалі плот, хоць гэта каштавала некалькі касмыкоў на галаве*

дзвюх кабет, цёткі Тарэсі і Стырнікавай Тэклі: яны набіліся пры разбурэнні плота» [28, с. 602].

4) Памахайлік → Памахайліч-ых-а – жонка дзяка Памахайліка ў трылогіі «На ростанях»: «Дзячыха Памахайлічыха таксама навіталася суха, паглядзела на сяброў уважна, каб лепей разгледзець забастоўшыкаў» [28, с. 598].

5) Латак → Латач-ых-а – жонка селяніна па мянушцы *Латак*: «Галасы ўсё мацнелі і набіралі болей злосці. Гэта лаялася Аўдоля **Латачыха** з жонкаю Мікіты, Акуляю» [28, с. 50]. Вышэй адзначалася, што мянушку *Латак* варта кваліфікаваць як калектыўную, якая адлюстроўвае сацыяльны статус сям’і. Разам з тым, трэба засяродзіць увагу на тым, што андронім сугучны з назойнікам апелятывам – *латак*, які мае некалькі значэнняў: а) адкрыты жолаб для сцёку, ссыпання чаго-небудзь; б) карыта з невялікім жолабам у млыне для ссыпання збожжа ў жорны. Сапраўды, словы выляталі з Латачыхі, як з жолаба зерне: «**Латачыха** сыпала словы, як гарох. Здавалася, яна толькі адчыніла рот, а словы самі, як з мяшка, сыпаліся і сыпаліся» [28, с. 50]. І. І. Суцько адзначае наяўнасць адзінкі з падобным, на наш погляд, значэннем у народных гаворках: *лататэрка* – ‘сварлівая жанчына’ < з літоўскай мовы *latataila* ‘балбатня’ [62, с. 297]. Выкарыстанне такіх адзінак, якія даюць ацэначную характарыстыку персанажам, – гэта сродак вобразнасці і выразнасці ў мове аўтара.

Значэнне андронімаў удакладняецца пры дапамозе розных лінгвастылістычных сродкаў, у першую чаргу азначэнняў (*старая Лукашыха, старая Талашыха, маладая Сусліха*). Азначэнні пры андронімах даюць дадатковую характарыстыку асобам жаночага полу паводле роду заняткаў, сацыяльнага статусу і ўзросту (пані, маладая, старая). Я. Колас выкарыстоўвае андронімы ў спалучэнні з уласнымі імёнамі, ставячы іх у постпазіцыі або прэпазіцыі да андроніма (Стырнікава Тэкля: «Раскідалі і плот, хоць гэта каштавала некалькі касмыкоў на галаве дзвюх кабет, цёткі Тарэсі і **Стырнікавай Тэклі**: яны набіліся пры разбурэнні плота» [28, с. 235]).

Праведзены аналіз антрапонімаў дазваляе сцвярджаць, што «Якуб Колас шырока выкарыстоўваў у сваіх творах андронімы, якія адлюстроўваюць асаблівасці іх ужывання пераважна на Стаўбцоўшчыне, радзіме паэта» [5, с. 169]. Утвараў пісьменнік такія адзінкі пераважна ад прозвішчаў і мянушак. Андронімы ў яго творах з’яўляюцца сродкам ідэнтыфікацыі персанажаў, ствараючы эфект праўдападобнасці адлюстраваных падзей. Яны аказваюць уплыў на агульны змест трылогіі «На ростанях», насычаюць яе нацыянальнай, рэгіянальнай, культуралагічнай спецыфікай.

Такім чынам, кожная з разгледжаных намі антрапанімічных адзінак (асабовае імя, прозвішча, мянушка, андронім) мае свае семантычныя асаблівасці, вызначаецца адметнасцю паходжання, структуры, асаблівасцямі ўжывання ў рамане. Найбольшай частотнасцю ўжывання вызначаюцца

прозвішчы, бо, на думку Г. І. Басавай, «менавіта прозвішча дазваляе найбольш поўна індывідуалізаваць пэўную асобу, а ўласныя імёны з'яўляюцца адным са сродкаў кароткай, сціслай мастацкай характарыстыкі персанажаў, элементам усёй анамастычнай прасторы дадзенага твора, які ў цэлым змяшчае шматбаковую лінгвістычную і экстралінгвістычную інфармацыю» [4, с. 228].

ГЛАВА 3

ТАПОНІМЫ Ў ТРЫЛОГІІ ЯКУБА КОЛАСА «НА РОСТАНЯХ»

3.1. Лексіка-семантычная і функцыянальная характарыстыка тапонімаў

Асноўная функцыя тапонімаў – гэта вылучэнне, індывідуалізацыя, ідэнтыфікацыя названых аб'ектаў сярод іншых аб'ектаў. Тапаніміка дапамагае аднавіць рысы гістарычнага мінулага народаў, вызначыць межы іх рассялення. Узнікненне тапонімаў, як арыенціраў на мясцовасці, абумоўлена, перш за ўсё, характарам ландшафту, фаўны і флары.

Існуюць розныя падыходы да класіфікацыі тапонімаў. Так, зыходзячы з велічыні аб'ектаў, вызначаюць два галоўныя ярусы тапаніміі:

- 1) макратапанімія – назвы буйных прыродных або створаных чалавекам аб'ектаў і палітыка-адміністрацыйных аб'яднанняў;
- 2) мікратапанімія – індывідуалізаваныя назвы малых геаграфічных аб'ектаў, асабліва мясцовага ландшафту [82, с. 55].

Засяродзіўшы ўвагу на характары аналізу і класіфікацыі тапанімічнага матэрыялу, М.В. Падольская прапануе такія два віды класіфікацый: 1) паводле лексіка-семантычнай структуры як сродку выкрыцця тапонімаўтваральнага гістарычнага працэсу; 2) паводле тыпу лексічнай або марфалага-словаўтваральнай тапанімічнай дэрывацыі [44, с. 37].

Традыцыйна ўсе тапонімы падзяляюцца на айконімы (назвы населеных пунктаў), гідронімы (назвы рэк і інш. водных аб'ектаў), аронімы (назвы форм рэльефу), мікратапонімы (назвы малых геаграфічных аб'ектаў), гелонімы (назвы балот, забалочаных месцаў) [40, с. 39].

Тапанімічныя назвы (пададзены 76 адзінкамі, што складае 29, 1 % ад агульнай колькасці анамастычных назваў) – неад'емны кампанент мастацкіх твораў. Я. Колас шырока выкарыстоўваў самыя разнастайныя тапанімічныя назвы: айконімы (усяго 55 адзінак), мікратапонімы (усяго 7 адзінак), гідронімы (усяго 12 адзінак), аронімы (усяго 1 адзінка) і гелонімы (1 адзінка) Стаўбцоўшчыны, Піншчыны, Случчыны, Міншчыны і іншых мясцін, дзе пісьменніку даводзілася жыць, працаваць ці быць у часы камандзіровак, падарожжаў, проста чэрпаць неабходны матэрыял з народных легенд, паданняў, успамінаў людзей і інш.

Тапонімы, як і іншыя анамастычныя адзінкі, можна аналізаваць з улікам розных класіфікацый. Так, паводле абазначаемага аб'екта, тапанімічныя назвы ў трылогіі падзяляюцца на наступныя разрады:

назвы замежных краін: *Украіна, Францыя, Амерыка, Італія, Японія*. «У студзені 1904 года пачалася вайна з **Японіяй**. І сама гэта **Японія** і тья прычыны, што спарадзілі вайну, былі не вельмі вядомыя шырокім колам насельніцтва, асабліва вясковага» [28, с. 332].

назвы замежных рэгіёнаў: *Сібір*. «Усё, што было жывога і прагрэсіўнага ў краіне, ліквідавалася, заганялася ў падполле, высылалася ў далёкую халодную **Сібір**» [28, с. 402].

назвы замежных гарадоў: *Кракаў* «–Вось вам спяваюць песні пра **Кракаў**, – пачаў гутарку Баўдзей, – але вы пабачыце гэты **Кракаў** тады, калі ўкусіце сябе за локаць » [28, с. 624].

назвы беларускіх гарадоў, рэгіёнаў: *Палессе, Брэст, Нясвіж, Баранавічы, Лунінец, Мінск*: «Каля чыгункі, што злучае **Мінск і Брэст**, непадалёку ад станцыі, у малапрыметным кутку сярод высокага цёмнага лесу, тулілася леснікова сядзіба» [28, с. 609]; «Ехаць на **Баранавічы** яму было не з рукі» [28, с. 501]; «Стаіць яно ў прыгожым месцы над **Нёманам**, на шырокім гасцінцы, што ідзе з **Нясвіжа** на **Мінск** » [28, с. 340].

назвы беларускіх вёсак: *Якшыцы, Цельшына, Высокае, Карэлічы, Хатынічы*: «Школа майго дзяцкі **Сымона** стаіць непадалёку ад **Бярозы** ў сяле **Якшыцы**» [28, с. 642]; «У вёсцы **Цельшына** паўстала вельмі важнае пытанне аб тым, калі святкаваць гэта свята: сёння ці заўтра?» [28, с. 44]; «Тургая, як неўзабаве даведаўся **Лабановіч**, злавілі ў **Карэлічах** на пошце і загналі ў навагрудскі астрог» [28, с. 647].

мікратапонімы: *Дзямянаў Гуз, Сіняўскі гай, Сустрэнаўка, Сярэдняя гара*. «І раптам (**Лабановіч**) заўважыў – уперадзе, крыху ўбок ад дарогі, стаіць вялізны стары лось, гарбаносы, з цёмнай шэрсюю на спіне, са здаравымі лабчастымі рагамі. “Вось табе і **Сустрэнаўка**”, – сказаў сам сабе **Лабановіч**» [28, с. 585]; «Яна стаяла, пакуль **Андрэй** не перайшоў **Сярэдняю гару** і не знік з вачэй» [28, с. 635]; «А **Сіняўскі гай**... Хіба толькі той не паддасца чарам іх хараства, хто ў харастве нічога не кеміць» [28, с. 556].

гідронімы: *Нёман, Татарка, Панямонка, Піна, Ячонка, Дняпро*. «Недалёка ад кузні працякала малюсенькая рэчачка **Панямонка**» [28, с. 200]; «А як прыгожа выглядае адсюль **Нёман**» [28, с.185]; «Будынак валаснога праўлення стаяў на горцы над самаю **Пінаю**» [28, с. 253].

Усе тапанімічныя назвы з улікам іх мастацкай апрацоўкі Я. Коласам можна ўмоўна падзяліць на тры групы:

1) тапонімы рэальныя, якія ёсць ці былі ў розных частках Беларусі і за яе межамі, што пісьменнік без змен увёў у мастацкі тэкст: *Нёман, Заслаўе, Дзямянаў Гуз, Сіняўскі гай, Трайчаны*;

2) тапонімы рэальныя, але часткова змененыя Я. Коласам: *Смольня – Смалярня, Сяльцо – Сялко, Хатовічы – Хатынічы, Малевічы – Малькавічы*,

Стаўбуны – Стоўбцы, Верхань – Верхмень, Альбрэхтова – Альбрэхтава, Уша – Уса;

3) тапонімы, якія называлі рэальныя аб'екты, але былі заменены пісьменнікам поўнасьцю: *Панямонь (Новы Свержань), Мікуцічы (Мікалаеўшчына), Цельшына (Люсіна), Завітанкі (Пакамэр), Выганы (Пінкавічы), Высокае (Вышавічы).*

У складзе тапанімічнага поля трылогіі Я. Коласа «На ростанях» пераважаюць рэальныя географічныя назвы, якія адносяцца не толькі да беларускай анамастыкі, а і да іншых тапанімічных сістэм (*Вільня, Італія, Украіна, Францыя*). Такія рэальныя онімы, асабліва тыя, што сталі агульнавядомымі ў мове і шырока выкарыстоўваюцца ў разнастайных стылях мастацкай і навуковай літаратуры (*Брэст, Барысаў, Беразіна, Нёман, Палессе, Нарач, Белая Русь* і інш.), вызначаюцца багаццем канатацый і шырокімі асацыяцыйнымі магчымасцямі. На думку даследчыкаў, такія географічныя назвы для мовы ў цэлым або для асобных яе стыляў маюць значную каштоўнасць. З'яўляючыся найважнейшым тэкстаўтваральным кампанентам, яны нярэдка «выкарыстоўваюцца як адзінкі тэксту абагульняльнага характару, што абумоўлівае іх распаўсюджанае ўжыванне з пераносным значэннем і вядзе да пераўтварэння асобных онімаў у імёны агульныя» [64, с. 45].

Да рэальных тапанімічных назваў, выкарыстаных Я. Коласам, адносяцца такія, як *Нёман, Заслаўе, Дзямянаў Гуз, Сіняўскі гай, Трайчань, Барысаў, Амерыка, Мінск* і інш. Разгледзім некаторыя з тапонімаў – рэальных назваў.

Як адзначае В. П. Рапановіч, *Ганцавічы* – горад у Брэсцкай вобласці, адміністрацыйны цэнтр Ганцавіцкага раёна, на рацэ Цна. Узнікненне самой назвы дакладна не вядома, але ёсць адна легенда пра ганца, якога забілі па дарозе да паселішча, куды ён нёс навіну пра заканчэнне вайны [48, с. 25]. Аднак, на думку В. П. Лемцюговай, асновай для назвы паслужыла мужчынскае імя *Ганка (Ганька)* або *Ганко (Ганько)*. Фармант *-авічы* ўказвае на тое, што паселішча заснавалі нашчадкі Ганкі або Ганькі. [31, с. 116]. Назва горада ўпамінаецца ў час размовы Лабановіча з бабкай Мар'яй: « – *О, не, бабка: веру, веру! Аб тваім знахарстве ўсюды кажуць: у Хатовічах, у Малкавічах, у Ганцавічах – усюды!*» [28, с. 6].

Пінск – горад Брэсцкай вобласці. З 1902 года Якуб Колас служыў настаўнікам у пачатковых школах на Піншчыне і ў Пінску. У трылогіі *Пінск* узгадваецца ў наступным кантэксце: «*Сын яго, Максім, вучыўся ва ўсіх школах Пінска, але ні аднае не скончыў...*» [28, с. 27]. Ёсць меркаванне, што паходжанне назвы ўзыходзіць да лацінскага слова 'пінус', якое мае значэнне 'сасна'. Быццам старажытныя рымляне вывозілі адсюль вялікія сосны і будавалі свае караблі [31, с. 89]. На думку В. П. Рапановіча, назва пайшла ад назвы ракі *Піна*.

Смалярня – вёска ў Стаўбцоўскім раёне Мінскай вобласці. Так, у аповесці «На ростанях» падрабязна тлумачыцца ўзнікненне назвы Смалярня: *«Каля чыгункі, што злучае Мінск і Брэст, непадалёку ад станцыі, у малапрыкметным кутку сярод высокага цёмнага лесу, тулілася леснікова сяліба. Калісь была тут смалярня. Ад яе засталіся толькі глыбы гліняных пячэй, дзе парыліся смалякі ды дробныя рэшткі пранятых смалою карчоў. Яшчэ і цяпер адчуваўся тут душок дзёгцю і тарпатыны. Назва 'Смалярня', як спадчына, перайшла на леснікову сядзібу»* [28, с. 522]. Такім чынам, у выніку метафарызацыі адбыўся перанос назвы ад аб'екта (прымітыўнага прадпрыемства па здабычы дзёгцю, смалы) на пасяленне, якое ўзнікла ў ваколіцах з такой вытворчасцю. Гэты тэкст – «выразная ілюстрацыя да працэсаў тапанімізацыі і этымалагізацыі, якія ў такім апісанні ўзаемазвязаны і ўзаемаабумоўлены. Апелятыў *смалярня* – 'смалакурнае прадпрыемства', перажыўшы пэўныя этапы тапанімізацыі, становіцца айконімам» [51, с. 351].

Лунінец – горад у Брэсцкай вобласці. Я. Колас ужывае гэту назву ў такім кантэксце: *«Гэта ж каб такія гарматы паставіць у Гарадышчы, дык яны б і да Лунінца данеслі»* [28, с. 322]. Ёсць меркаванне, што назва *Лунінец* паходзіць ад заснавальніка паселішча *Лунін*. Аднак В. П. Лемцюгова мяркуе, што паселішча знаходзіцца непадалёку ад вёскі *Лунін* і ў мінулым было яе выселкамі [30, с. 230].

Гідронім *Нёман* займае асобае месца ў творы: *«А як прыгожа выглядае адсюль Нёман!»* [28, с. 185]. З'яўляючыся рэальнай назвай, *Нёман* выступае своеасаблівым сімвалам. Існуе легенда, што назва ракі ***Нёман***, што працякае на тэрыторыі Беларусі, Літвы, Расіі, пайшла ад імя асілка *Нёмана*, які нарадзіўся на *Нёманшчыне*. На *Нёманшчыне* прайшлі дзіцячыя гады Якуба Коласа. Пісьменнік неаднойчы адпачываў у гэтых мясцінах у сваіх родных у сяле *Мікалаеўшчына*.

В. Л. Вярэніч, аналізуючы мову твораў Якуба Коласа, вызначыў тапанімічныя назвы, якія былі часткова зменены аўтарам. Да такіх назваў адносяцца такія, як *Верхань – Верхмень, Сяльцо – Сялко, Стаўбцы – Стоўбцы – Стаўбуны* [14, с. 12].

У сяло ***Верхань*** перавялі Лабановіча на працу ў школу з Палесся за арганізацыю сходу сялян і напісанне петыцыі пану Скірмунту: *«Мініўшы панскі двор са старасвецкім паркам, з будынінамі, пачарнелымі ад часу, дарога апошні раз спуцілася з горкі ў шырокую ручавіну. Тут, на высокай і даволі прасторнай пляцоўцы, і знайшло сабе ціхі прыпынак сяло **Верхань**»* [28, с. 350]. Рэальная назва – *Верхмень*, вёска ў Смалявіцкім раёне. Дакладна паходжанне назвы не вядома, але лічаць, што назва ўтворана ад двух слоў 'верх' і 'мень' [30, с. 27].

Сяльцо – вёска Ганцавіцкага раёна, Брэсцкай вобласці. У Якуба Коласа чытаем: «*Чулі, можа, Сяльцо, недалёка ад нашай вёскі, вярста – не болей? Гэта – выселкі з нашае вёскі, двароў дзесяць*» [28, с. 8]. Як адзначае В. А. Жучкевіч, сапраўдная назва паселішча – *Сялко*. Так называлі вёску без царквы або паселішча хаця б з адным дваром ці пабудовамі [21, с. 150]. В. П. Лемцюгова сцвярджае, што ў старабеларускай пісьменнасці пад *сяльцом* разумелі ‘невялікае паселішча’ або ‘маленькі надзел зямлі’ [30, с. 360].

Якуб Колас часта вядзе чытача сцэжкамi сваіх персанажаў: «*За Альбрэхтавым, ужо каля самага горада, відаць Лешча, дзе ёсць цэркаўка і папоўская пасада*» [10, с. 336]. Сапраўдная назва вёскі **Лешча** – Лешч, вёска Пінскага раёна. Можна меркаваць, што яе назва паходзіць ад апелятыва ‘лешч’ [8, с. 80]. В. П. Лемцюгова адзначае, што назва вёскі – гэта ўсечаная форма прыметніка *лешная*, што значыць ‘лясная’ [12, с. 225] :

У гэксце трылогіі Якуб Колас ужывае тапонім **Стаўбуны** замест **Стоўбцы – Стаўцы**: «*Лабановіч узыходзіў на ўзгорак, самы большы на дарозе са Смалярні ў Стаўбуны*» [28, с. 509]. В. В. Шур адзначае, што назва горада **Стоўбцы – Стаўбуны** ўтворана ад апелятыва *стоўб*. Стоўбцамі ўказваліся лініі самых шырокіх разліваў Нёмана (вядома, што горад Стоўбцы стаіць на правым беразе гэтай ракі). Такія стоўбцы нібыта ўстанаўлівалі плытагоны, якія сплаўлялі лес па Нёмане да гарадоў Балтыкі [82, с. 109 – 110]. Але існуе думка, што пры тлумачэнні назвы *Стоўбцы* трэба ўлічваць наяўнасць вакол горада, які ўзнік і развіваўся на перасячэнні воднага шляху па Нёмане і сухапутных дарог на Мір, Нясвіж, Слонім, Навагрудак, Койданава і Слуцк, шматлікіх слупоў-стоўбцаў самага рознага прызначэння [58, с. 111].

Звернемся да аналізу тапанімічных назваў, якія аўтар поўнасцю змяніў у сваім творы. Як адзначае В. В. Шур, многія тапонімы ў творах Я. Коласа створаны фантазіяй мастака, яны словаўтваральнымі мадэлямі, семантычнымі асаблівасцямі, канатацыйнымі ‘прырашчэннямі’ нагадваюць характэрныя тапанімічныя назвы канкрэтных мясцін Беларусі і іншых рэгіёнаў і служаць у канве твораў у якасці асноўнага рэгіянальнага моўнага кампанента для перадачы мясцовага каларыту і ўсебаковага апісання і раскрыцця мастацкіх вобразаў [75, с. 80].

Да створаных фантазіяй аўтара тапонімаў адносяцца *Выганы (Пінкавічы), Панямонь (Новы Свержань), Мікуцічы (Мікалаеўшчына), Цельшына (Люсіна), Завітанкі (Пакамэр), Высокае (Вышавічы)*.

Выганы – назва вёскі ў трылогіі «На ростанях», куды паводле сюжэту атрымаў назначэнне на працу ў школу Андрэй Лабановіч: «*У вагоне ён распытаўся аб сваіх Выганах у тутэйшых людзей. Аказалася, што яго новае месца ў пяці вярстах ад Пінска, і гэта вельмі ўзрадавала маладога настаўніка. І яшчэ даведаўся ён, што воласць ад школы зусім блізка. Яму тут і раду далі,*

як *даставіцца да Выганаў*» [28, с. 256]. Як адзначае В. В. Шур, сапраўдная ж назва гэтага паселішча – **Пінкавічы**. Аднак у даследчыкаў творчасці Я. Коласа адносна такой ідэнтыфікацыі назваў вёсак на Піншчыне, дзе працаваў Якуб Колас, былі розныя меркаванні. Адно лічылі, што Выганы ў трылогіі – гэта ў рэальнасці *Пінкавічы*, іншыя – суседняя з Пінкавічамі вёска – *Вышавічы* (у трылогіі – *Высокае*).

Пэўную яснасць у вырашэнне гэтай праблемы ўнёс В. Вярэніч: «Паколькі вёскі (*Пінкавічы і Вышавічы*) межаваліся паміж сабой і раздзяляў іх толькі шырокі школьны пляц, то, магчыма, што Я. Колас аб'яднаў (абагуліў іх у аповесці), захавашы пры гэтым уласцівыя для іх адметныя назвы. Хоць дадзеныя фізіяграфічнай стратыфікацыі даюць падставу аднесці назву Выганы да Вышавіч, аднак такія факты, як наяўнасць воласці, прыхадской царквы і ўказанне на сялянскі бунт супраць памешчыка Скірмунта – не ў меншай меры сведчаць на карысць аднясення гэтай назвы да Пінкавіч. Адсюль вывад, што Выганы – гэта абагулены вобраз дзвюх суседніх вёсак Пінкавіч і Вышавіч. Пры разглядзе рамана «На ростанях сам гэты факт павінен усведамляцца, але разам з тым ён не дае падстаў для замены існуючай ідэнтыфікацыі: Выганы – Пінкавічы, Высокае – Вышавічы» [14, с. 45].

На думку В.А. Вярэніча, у аснову літаратурнага тапоніма **Выганы** Я. Колас, відаць, паклаў мясцовы мікратапонім *Выган* – назву ўрочышча каля Пінкавіч, куды калісьці ў часы К. Міцкевіча гаспадыні выганялі кароў ‘перад пашай’. [14, с. 15]. Пісьменнік па-свойму абыгрывае гэтую назву. У трылогіі «На ростанях» А. Лабановіч атрымаў назначэнне на працу пасля летніх вакацый у Выганаўскую школу, што выклікала ў яго пэўныя асацыяцыі: «*Нядаўна прыйшоў казённы пакет – назначэнне ў Выганаўскую школу. Углядаўся Лабановіч у гэтае слова: якраз яно і падыходзіць яму. Проста аж нейк дзіўна трохі, бо ў гэтым слове чуецца як бы нейкае выгнанне*» [28, с. 248]. Такім чынам, хоць словы *Выганы* і *выгнанне* розныя ў семантычных характарыстыках, пісьменнік, выявіўшы ў іх значэннях пэўныя асацыяцыі, звязаў іх агульным значэннем дзеяслова *выгнаць* – ‘гонячы, прымусіць выйсці, выехаць, выдаліць’ [54, с. 55].

З асаблівай пашанай, увагай Я. Колас ставіўся да родных яму назваў Стаўбцоўшчыны. Так, тапонім **Мікалаўшчына** ўжываецца пісьменнікам не толькі як назва вёскі ў Стаўбцоўскім раёне, дзе правёў сваё дзяцінства Якуб Колас, а і як абагульненая назва закінутых дарэвалюцыйных паселішчаў царскай Расіі: «*І Люсіна, і Пінкавічы, і шматлікія паселішчы Палесся, дзе пачалася мая настаўніцкая работа больш за сорок гадоў назад, – усе яны былі такімі ж беднымі, закіданымі, цеснымі і забітымі Мікалаўшчынамі*» [28, с. 371]. Некаторыя свае творы пісьменнік падпісваў псеўданімам *Мікалаевец* [38, с. 189]. Як адзначае В. П. Лемцюгова, назва **Мікалаўшчына** ўзыходзіць да

ўласнага імя *Мікалай*. Фармант *-еўшчына* абазначае, што паселішча некалі на правах спадчыны або куплі-продажу ад Мікалая перайшло да іншага ўладальніка [31, с. 246]. Але ў рамане сустракаецца і айконім *Мікуцічы*, які Якуб Колас ужывае замест назвы *Мікалаеўшчына*: «У дзвюх вярстах перад імі раскінулася іх роднае сяло Мікуцічы» [28, с. 211].

Назва вёскі *Цельшына* ўжываецца Якубам Коласам замест рэальнага айконіма *Люсіна*. У гэтай вёсцы пачаў свой працоўны шлях Лабановіч: « – Ну і мяшок! Як для *Цельшына*, дык лепшага і не падбярэш» [28, с. 26]. Сапраўдная назва – *Люсіна*, вёска Ганцавіцкага раёна, Брэсцкай вобласці. Тут настаўнічаў Якуб Колас з 1902 года па 1904 год. У адным з паданняў пра паходжанне назвы вёскі прыгадваецца імя лютага пана. Кажуць, што пачаў ён заляцацца да найпрыгажэйшай у наваколлі дзяўчыны, якую звалі Люсяй, і запатрабаваў, каб тая стала яго жонкай. Толькі Люся адмовілася, кінулася ў раку. З таго часу ў памяць пра дзяўчыну і сталі вёску называць Люсіна [12, с. 100].

Ужываў пісьменнік у сваіх творах і агульныя тапанімічныя назвы, калі адным найменнем ідэнтыфікавалася некалькі паселішчаў, аб'яднаных па нейкай характэрнай і тыповай прымеце [81, с. 79]. Так, у трылогіі «На ростанях» ужываецца агульная назва вёсак – *Сёлы*, што размешчаны на беразе Нёмана: «На процілеглым баку даліны раскінуліся палаткі, вузкія палоскі ўзгоркаватай зямлі занямонскіх сялян, дзе туліліся закрытыя пагоркамі невялікія вёскі, якія мелі агульную назву – *Сёлы*» [28, с. 259].

У рамане можна выявіць мастацкую апрацоўку народных легенд пра паходжанне тапанімічных назваў. Так, дзядзька Раман паведамляе настаўніку Лабановічу аб бяздушным, жорсткім пане Яшуку, які загінуў на паляванні, а тое месца, дзе ён прапаў, палешукі назвалі *Яшуковай гарой*: «Усялякія былі паны – і добрыя, і ліхія. Апошні з іх роду і быў пан Яшук, ды гэтакі ўжо вырадак, гвалтаўнік, што і свет не бачыў такога. Здзекаваўся з людзей, забіваў іх бізунамі і такія вытвараў штукі, што ўрэшце і зямлі цяжка стала насіць яго. Людзі цярпелі, бо думалі, што калі цярпець, то лягчэй ад гэтага будзе, ды і баяліся пана. Але часамі і дзерава не сцярпіць і скіне галіну, каб прыбіць чалавека. На свеце ёсць мера ўсяму. І тут так вось было. А пан гэты тое і рабіў, што або людзей катаваў, або баляваў, назганяўшы дзяўчат ды маладзіц, або на паляваннях прападаў. Так і прапаў на адным паляванні. Скончылася паляванне, збор трубіць пачалі, пазбіраліся паны, а пана Яшука няма і няма... І толькі на трэці дзень знайшлі пана. Вісеў пан Яшук паміж двух тоўстых асін. Дрэвы таўшчэзнаю вяроўкаю з лазы перавіты былі, а на гэтай вяроўцы гайдаў вецер пасізелы труп пана Яшука. Тут і пахавалі яго, і курган над ім насыпалі. Над балотам, калі заўважылі, горка такая даўгаваценькая цягнецца. На гэтай горцы курганок ёсць невялікі. Вось і сталі людзі *гару* гэтую называць *Яшуковаю*» [28, с. 184]. Тапанімічная назва *Яшукова гара* існуе і

сёння. Гэта, як высветліў В. Вярэніч, лясное ўрочышча па дарозе з Люсіна ў Малькавічы [15, с. 47].

У трылогіі Якуб Колас вельмі падрабязна тлумачыць паходжанне такога мікратапоніма, як *Драздова гара*: «Сіняўскі гай, выцягнуты тонкаю палоскаю з прыўзнятым адным канцом, як заліхвацкі вус маладога зуха, прыкрываў Панямонь з паўночнага захаду. Лявей і бліжэй да мястэчка суро́ва ўзнімалася вапельная гара. Называлі яе Драздоваю – ад імя панямонскага жыхара Драздоўскага, які арандаваў гару і здабываў вапну» [28, с. 350]. Такім чынам, з аповеда ў рамане мы даведваемся, што назва мікратапоніма пайшла ад прозвішча *Драздоўскі*.

Паходжанне мікратапоніма *Сустрэнаўка* пісьменнік таксама тлумачыць у кантэксте рамана, перадаючы ўнутраны сэнс гэтай рэальнай анамастычнай адзінкі ў разважаннях Андрэя Лабановіча: «Дарога ішла праз лес, чысты, высокі, стромкі бор. Бор гэты меў назву Сустрэнаўка. “Чаму яго назвалі так? Відаць, тут адбылася нейкая сустрэча”, – разважаў Андрэй, падаючыся далей у бок Мікуціч» [28, с. 585]. Наступны кантэкст аповесці ў пэўнай меры падказвае, якім мог быць адзін з варыянтаў сустрэчы: «*І раптам (Лабановіч) заўважыў – уперадзе, крыху ўбок ад дарогі, стаіць вялізны стары лось, гарбаносы, з цёмнай шэрсцю на спіне, са здаравымі лабчастымі рагамі. “Вось табе і Сустрэнаўка”, – сказаў сам сабе Лабановіч*» [28, с. 585].

У творах Я. Коласа нярэдка можна выявіць варыянтнае ўжыванне тапонімаў і іншых тапанімічных адзінак, абумоўленае найчасцей сітуацыйным выкарыстаннем такіх найменняў у мове прадстаўнікоў розных сацыяльных груп, узростаў або апісаннем падзей у розныя часы: *Нясвіж – Несвіж, Міншчына – Мінская губерня, Панямонне – Панямонь, Мікалаўшчына – Мікалаеўшчына* і інш. [15, с. 35].

У залежнасці ад функцый, якія выконваюць тапанімічныя адзінкі ў трылогіі, іх можна падзяліць на наступныя групы:

1) рэальна-геаграфічная, нейтральна-апісальная: *Мінск, Вільня, Заслаўе, Барысаў, Гродна, Лунінец, Пінск* і інш.: «*А пан Сухавараў вельмі зацікавіў Ядвісію Вільню і тэатрам*» [28, с. 53]. «*Гэта ж каб такія гарматы паставіць у Гарадышчы, дык яны б і да Лунінца данеслі*» [28, с. 220]; «*Г-э-э-э, панічок: з-пад самага Пінска прыходзяць і прыязджаюць да старое Мар’і, – з гордасцю прамовіла бабка*» [28, с. 44].

2) канкрэтна-біяграфічная: *Нёман, Мікалаеўшчына (Мікалаўшчына), Пінск, Стаўбуны (Стоўбцы), Цельшына (Люсіна), Мікуцічы* і інш. «*– Ну і мяшок! Як для Цельшына, дык лепшага і не падбярэш*» [28, с. 26]; «*Лабановіч узыходзіў на ўзгорак, самы большы па дарозе са Смалярні ў Стаўбуны*» [28, с. 457]; «*Сын яго, Максім, вучыўся ва ўсіх школах Пінска, але ні аднае не скончыў*» [28, с. 27]. «*Чым бліжэй падыходзілі яны да Мікуціч, тым з большаю*

ўладаю апаноўвалі іх думкі і настроі свайго сяла, і кожны па-свойму перажываў іх» [28, с. 23].

Рэальна-геаграфічную, нейтральна-апісальную функцыю выконвае большая колькасць тапонімаў: *Японія, Баранавічы, Вільня, Мінск, Кракаў, Бабруйск, Якшыцы* і інш. Такі выбар тапонімаў у трылогіі «На ростанях» можна растлумачыць той акалічнасцю, што ўжыванне рэальных тапанімічных адзінак службыць у рамане дзейным сродкам дакументальнасці і праўдападобнасці: «*І калі вам суджана паехаць ад Лісоўскіх у Кракаў, – іранічна заўважыў Баўдзей, – дык у вас будуць грошы на дарогу. Згодны*» [28, с. 237]; «*Ехаць на Баранавічы яму было не з рукі*» [28, с. 677]; «*Школа майго дзяцкі Сымона стаіць непадалёку ад сяла Якшыцы*» [28, с. 637].

Тапонімы ў рамане «На ростанях» выступаюць не толькі як «ідэнтыфікатары пэўнага этнакультурнага рэгіёна ці гістарычна акрэсленага перыяду, але і ў якасці моўнага рэгіянальна-этнакультурнага кампанента тэксту» [82, с. 86]. Такія адзінкі, узятыя з рэальнага анамастыкону (напрыклад, *Дзіна, Палессе, Баранавічы*), у мастацкіх тэкстах, як заўважана даследчыкамі, звычайна выступаюць як сродкі нацыянальнай тыпізацыі, дазваляючы надаць падзеям і фактам, што адлюстраваны ў творы, рысы праўдападобнасці і рэалізму. У рамане яны ствараюць каларыт асяроддзя, часу, перадаюць адносіны аўтара да літаратурнага персанажа.

Што да *канкрэтна-біяграфічнай функцыі*, то ў першую чаргу варта засяродзіцца на гідроніме *Нёман*, які ў трылогіі Якуба Коласа выступае своеасаблівай метафарай. Выкарыстоўваючы традыцыйны для беларускага фальклору прыём адухаўлення, мастак малюе велічны *Нёман* як жывую істоту: «*Не даходзячы да лукі, выгнуўшыся яшчэ раз каля лесу вельмі прыгожаю дугою, Нёман забіраў управа, пралёгшы роўнаю, бліскучаю стужкаю паміж лугамі і полем*» [28, с. 254]. *Нёман* Якуба Коласа адмысловы, бо «змалку зведаны і абжыты, таму канкрэтны, амаль бытавы і, што найбольш важна, паэтызуецца з асабліваю цеплынёю і сардэчнасцю» [84, с. 21].

Нельга ўявіць Якуба Коласа і без *Мікалаеўшчыны*, якая была для яго калыскай творчага натхнення. Нябачнымі шматтысячнымі ніцямі ён яшчэ на пачатку юнацтва быў «счэплены» з мясцовымі селянамі, з жыццём, з усім навакольным светам [14, с. 25]. *Мікалаеўшчына* – вельмі тыповы і пазнавальны, нават, мабыць, сімвалічны айконім. У гэтым паселішчы Якуб Колас скончыў пачатковую школу. *Мікалаўшчына* – *Мікалаеўшчына* – радзіма бацькоў паэта. Недалёка ад вёскі ў 1906 годзе адбыўся з’езд настаўнікаў, у якім прымаў удзел і Канстанцін Міцкевіч. Пра дабрабыт *Мікалаеўшчыны* пісьменнік клапаціўся і ў пасляваенны час, на яго сродкі там была пабудавана школа.

У трылогіі Якуб Колас выкарыстоўвае варыянты тапоніма – *Мікалаеўшчына* і *Мікалаўшчына*. Ужыванне такіх адзінак тлумачыцца

літаратурна-эстэтычнымі патрабаваннямі (стварэнне рэгіянальнага каларыту) [83, с. 88]. Як ужо адзначалася, у трылогіі «На ростанях» Якуб Колас змяніў айконім *Мікалаўшчына* – *Мікалаеўшчына* на *Мікуцічы*. Тапонім выразна пазнаецца праз апісанне гэтага паселішча, а таксама праз блізкае падабенства ў гучанні створанага Я. Коласам літаратурнага адпаведніка. Параўн.: *Мікалаеўшчына* → *Мікуцічы*: «*Чыгунка, тэлеграф, пошта, школы розных гатункаў, пачынаючы настаўніцкімі семінарыямі і канчаючы вышэйшаю школаю, маюць сваіх прадстаўнікоў з Мікуціч. Такія парадкам, Мікуцічы маюць сваю інтэлегенцыю, пераважная большасць якой прыходзіцца на настаўніцтва, і гэтая група найболей цесна звязвалася з родным сялом*» [28, с. 238]. «*Тым часам набліжаўся дзень паездкі ў Мікуцічы, дзе нелегальна збяруцца вясковыя настаўнікі. Там будзе абмяркована праграма іх палітычнай дзейнасці*» [28, с. 391].

Такім чынам, у творы аўтар выкарыстоўвае асноўныя разнавіднасці тапанімічных назваў – айконімы, мікратапонімы, гідронімы. Сярод іх пераважаюць рэальныя тапанімічныя адзінкі, якія ўласцівы не толькі беларускаму анамастыкону, а і іншым тапанімічным сістэмам. В. В. Шур адзначае, што «ў творах Якуба Коласа большасць тапанімічных адзінак можна ўмоўна суадносіць з наступнымі рэгіёнамі Беларусі і суседніх краін: Стаўбцоўскае Панямонне, дзе прайшлі дзіцячыя і юнацкія гады класіка; Пінскае Палессе, з якім цесна звязаны творчы лёс пісьменніка [65, с. 140].

Даследаванне тапонімаў у трылогіі «На ростанях» дазваляе сцвярджаць думку, што пры выкарыстанні тапанімічных назваў аўтар у асноўным арыентаваўся на рэальныя найменні, па-мастацку апрацоўваючы іх і ‘ўжыўляючы’ ў кантэкст рамана для стварэння рэгіянальнага каларыту, адлюстравання рэальнасці падзей, адлюстраваных у творы.

3.2. Тапанімічныя назвы паводле структуры

Працэс утварэння айконімаў, як адзначае В. П. Лемцюгова, – гэта, як правіла, вынік узаемадзеяння двух фактараў: унутранага (лінгвістычнага) і знешняга (экстралінгвістычнага). Айконімы падпадаюць пад удзеянне гэтых фактараў як у момант стварэння, так і ў перыяд функцыянавання [29, с. 98].

Значная частка тапанімічнага поля трылогіі «На ростанях» пададзена айконімамі, таму мэтазгодна засяродзіць на іх асноўную ўвагу. На думку вучоных, у якасці ўтваральных асноў беларуская айканімія выкарыстоўвае апелятывы, антрапонімы і гідронімы. У адпаведнасці з гэтым вылучаюцца тры асноўныя лексіка-семантычныя групы:

Айконімы ўтвораны ад антрапонімаў:

1) айконімы, утвораны ад уласных асабовых імён: *в. Мікалаеўшчына* ← *Мікалай*, *в. Альбрэхтава* ← *Альбрэхт*, *в. Ганцавічы* ← *Ганка*, *г. Лунінец* ← *Лунін*, *г. Заслаўе* ← *Ізяслаў*, *г. Барысаў* ← *Барыс*, *Мальковічы* ← *Мальковіч*, *Люсіна* ← *Люся*: « – *О, не, бабка: веру, веру! Аб тваім знахарстве ўсюды кажуць: у Хатовічах, у Малкавічах, у Ганцавічах – усюды!*» [28, с. 6]; «*Праходзіць і Альбрэхтава, дзе раскінуўся маёнтак пана Скірмунта*» [28, с. 335]; «*Пайсці глухімі завулкамі за межы горада, у поле, і накіраваць ступакі свае куды-небудзь на Заслаўе, Барысаў або на Ігумен?*» [28, с. 691].

2) айконімы, утвораны ад апелятыўных асабовых імён: *г. Баранавічы* ← *Баран*. В. П. Лемцюгова мяркуе, што асновай для назвы тапоніма паслужыла старажытнае імя мянушкавага паходжання *Баран*. У даўніну імёны такога зместу даваліся наўмысна, каб адпужаць злых духаў ад дзіцяці [31, с. 77]. «*Обер-кандуктар сумленна разлічыўся з Лабановічам з накідаю трох рублёў да пятнаццаці. А на развітанне сказаў: – Калі б паехалі на Палескай чыгуны, дык да Баранавіч я завёз бы вас бясплатна*» [28, с. 632].

Айконімы гідранімічнага паходжання: *Пінкавічы* ← *Піна*, *Ячонка* ← *Ячонка*, *Пінск* ← *Піна*, *Вільня* ← *Вільня*, *Слуцк* ← *Случ*, *Мінск* ← *Менка*, *Бабруйск* ← *Бабруйка*: «*Сунецца дзесь адзін у сваю Ячонку і, напэўна, адчувае адзіноцтва*» [28, с. 77]; «*Едзеш на чыгуны ў Вільню, глядзіш на горад праз акно вагона – зноў гэты ідал стаіць перад тваімі вычыма*» [28, с. 11]; «*Велізарны белы манастыр, збудаваны езуітамі ў шаснаццатым веку, і манастрыскі будынак, дзе даўней жылі манахі, а цяпер змяшчаецца духоўнае вучылішча, узнікаюцца над роўнаддзю балот, становячы самы крайні паўднёвы рог Пінска*» [28, с. 347].

Айконімы апелятыўнага паходжання: *Хатынічы* ← *хата*, *Сяльцо* ← *сяльцо*, *Кліны* ← *клін*, *Лешча* ← *лешч*, *Грабёнск* ← *грабёнка*, *Смалярня* ← *смалярня*, *Клешчыцы* ← *клешч*, *Стаўбцы* ← *стоўб*, *Брэст* ← *бяроста*, *Чэрвень* ← *чэрвень*: «*З гэтага берага добра відаць Дзямянаў Гуз, а з Дзямянавага Гуза яшчэ больш відаць Клешчыцы*» [28, с. 568]; «*Думаем грэчку пад Клінамі засеяць*» [28, с. 22].

Асноўным крытэрыем размежавання айконімаў пералічаных груп з’яўляюцца значэнне ўтваральнай асновы і функцыя айканімічных фармантаў, якія выступаюць у строгім адзінстве.

Аналіз словаўтваральных сродкаў і тыпаў айконімаў у іх адносінах да апелятыўных, антрапанімічных і гідранімічных эквівалентаў праведзены намі з улікам класіфікацыі, прапанаванай В.П. Лемцюговай. Даследчыца прапаноўвае ўсю разнастайнасць словаўтварэння беларускай айканіміі звесці да трох спосабаў утварэння: *бязафікснага*, *афіксальнага*, *афіксальна-флексійнага* [31, с. 77].

Да тапонімаў *бязафікснага ўтварэння* належаць айконімы, паводле граматычнай структуры роўныя невытворным апелятывам, а таксама тыя, якія паводле будовы супадаюць з вытворнымі апелятывамі. Напрыклад, *Высокае* ← *высокае*, *Смалярня* ← *смалярня*, *Сяльцо* ← *сяльцо*: «Зараз жа за Выганамі на шырокім пляцы, што раздзяляў дзве вёскі, Выганы і **Высокае**, паказалася школа» [10, с. 248]; « – Чулі, можа, **Сяльцо**, недалёка ад нашай вёсцы, вярста – не болей?» [28, с. 6].

В. П. Лемцюгова адзначае, што канчатак *-ae (-oe)* у айконімах-прыметніках можна разглядаць з аднаго боку, як граматычны, а з другога – як уласнаайканімічны паказчык [31, с. 80]. Айканімізацыі прыметнікавага канчатка ніякага роду ў значнай ступені маглі садзейнічаць як папулярнасць формы на *-ы* ў антрапаніміі, так і шырокая ўжывальнасць формы на *-ая* ў гідраніміі: «З крутой завіліны каля сяла **Высокага**, дзе Піна даецца ў бок зарэчных балот, вельмі добра відаць паўднёвая часць Пінска» [28, с. 347].

Да *афіксальнага ўтварэння* належаць айконімы, утвораныя пры дапамозе шматлікіх суфіксаў і прэфіксаў, якія ў большай ці меншай ступені маюць прыметы тапанімічнасці. Сярод суфіксальных і суфіксальна-прэфіксальных айконімаў у сваю чаргу вылучаецца некалькі словаўтваральных мадэлей, кожная з якіх аб'ядноўвае назвы, утвораныя пры дапамозе якога-небудзь аднаго фарманта ад строга акрэсленых (у семантычным плане) утваральных асноў [30, с. 556]. Так, напрыклад, пры дапамозе суфіксаў *-ск(-цк)* утвараецца нязначная група айконімаў. Напрыклад, *г. Мінск* ← *р. Мена (Менка)*, *г. Пінск* ← *р. Піна*: «Стайць яно ў прыгожым месцы над Нёманам, на шырокім гасцінцы, што ідзе з Нясвіжа на **Мінск**» [28, с. 187].

Айконімы на *-ін(-ын)* утвараюць самастойную, досыць аднародную па семантыцы суфікса і асновы групу. У пераважнай большасці – гэта ўласцівыя тапаніміі субстантывавання прыналежныя прыметнікі. Гэту словаўтваральную з'яву можна праілюстраваць прыкладам тапоніма *Люсіна*.

У сучаснай беларускай мове пры дапамозе суфікса *-шчына* ўтвараюцца назоўнікі ад асноў назоўнікаў, якія з'яўляюцца назвамі тэрыторый разам з населенымі пунктамі: *Гарадзенишчына*, *Бабруйшчына*. «Свяцільнік **Бабруйшчыны** кінуўся ўсёю фігураю і толькі кашлянуў басам» [28, с. 199]; «У **Гарадзенишчыне** ў іх былі сваякі, і татка дазволіў паехаць туды тыдні на два пагасцяваць» [28, с. 557].

У сучаснай беларускай мове суфікс *-онка* часцей за ўсё ужываецца для ўтварэння назоўнікаў жаночага роду ад асноў назоўнікаў. Як адзначае В. П. Лемцюгова, у айканіміі суфікс з'явіўся вынікам пераносу гідранімічнай назвы на населены пункт, або вынікам узаемадзеяння айканімічных і гідранімічных асноў [29, с. 38]. Таму многія айконімы маюць гідранімічныя адпаведнікі. У Якуба Коласа сустракаем толькі адну такую назву: *в. Ячонка* – *р.*

Ячонка. «Дзе цяпер Янка? Сунецца дзесь адзін у сваю **Ячонку** і напэўна адчувае адзіноцтва, страх і трывогу перад невядомымі праявамі настпуных дзён» [28, с. 491].

Суфікс *-ец(-эц)* з'яўляецца адным з найстаражытнейшых дэмінатываў у славянскіх мовах. У трылогіі сустракаюцца толькі адзінкавыя назвы з суфіксам *-ец*: Лунінец ← *Лунін*. В. П. Лемцюгова мяркуе, што назва айконіма пайшла ад заснавальніка *Лунін*. Як ужо адзначалася, паселішча знаходзіцца непадалёку ад вёскі Лунін і ў мінулым з'яўлялася яе выселкам [30, с. 556]: «*Цяпер жыву ў Луніцы, Пінскага павета, Мінскай губерні, у сябра-вучыцеля*» [28, с. 12].

На думку В.П. Лемцюговай, суфіксы *-ча (-ша)* маглі з'явіцца вынікам сцягнення [29, с. 43]. У сваю чаргу В. А. Жучкевіч адзначае, што айконім утвораны ад слоў 'лашчыць' або ад назвы 'лешч' [22, с. 37]. Але ёсць думкі іншых даследчыкаў, што назва вёскі – гэта ўсечаная форма прыметніка *лешная*, што значыць 'лясная' [19, с. 2].

Суфікс *-жь* адносіцца да старажытных сродкаў утварэння форм прыналежных прыметнікаў ад асноў асабовых назоўнікаў тыпу *князь*, *Ярославль*, дзеясловаў тыпу *чысьць*, *дзерць*. У сучаснай беларускай мове ні ў адной з указаных функцый гэты суфікс не ўжываецца. Ён захаваўся толькі ў тапаніміі, пераважна ў айканіміі: *Нясвіж* ← *ня* + *свеж*. В. П. Лемцюгова адносіць тапонім *Нясвіж* да групы айконімаў на *-жь* [31, с. 15]. В. А. Жучкевіч мяркуе, што назва айконіма пайшла ад прозвішча князя Юрыя Нясвіжскага, які ўдзельнічаў у бітве. Але ёсць легенда, якая распавядае, што навокал княжага замка некалі далёка прасціраліся дрымучыя лясы ды непраходныя балоты. Адноўчы князь разам са сваёй чэляддзю паляваў на мядзведзяў, і адзін звер быў паранены, але ўцёк у гушчар лесу. Праз колькі дзён князь зноў быў на паляванні ў тым баку. Адзін з яго стральцоў знайшоў ужо мёртвага мядзведзя. Князь пад'ехаў да яго, агледзеў ды і кажа: '*Ня свеж*'. Вось і пачалі тое месца называць ***Нясвіж*** [22, с. 66]: «*А далей, крыху лявей, той самы старасвецкі гасцінец шыбуецца з панямонскай роўнядзі на больш высокую пляцоўку, беручы кірунак на **Нясвіж***» [28, с. 531].

Суфікс *-је* ў сучаснай беларускай мове ўжываецца для ўтварэння назоўнікаў са зборным і адцягненым значэннем: *Заслаўе* ← *Ізяслаў*. «*Смех і грэх на ўсё **Заслаўе***» [31, с. 131].

Айконімы з суфіксамі *-аў(-оў)*, *-ава(-ова)* ў асноўнай сваёй большасці з'яўляюцца субстантываванымі прыналежнымі прыметнікамі: *Альбрэхтава* ← *Альбрэхт*, *Барысаў* ← *Барыс*, *Хатынічы* ← *Хатынь*, *Ганцавічы* ← *Ганко*, *Малевічы* ← *маляваць*: «*Праходзіць Лабановіч і **Альбрэхтава**, дзе раскінуўся велізарны маёнтак Скірмунта, дзе працуюць яго сукнавалыя, гісэрня, бровар і яшчэ нешта*» [31, с. 349]; «*Тады **Барысаў** быў павятовым горадам Мінскай губерні*» [28, с. 22].

Што да айконіма *Купяцічы*, то яго ўтварэнне звязваюць з народнай легендай. Сцвярджаюць, што калі купцы ехалі на гандаль праз балоты, то каб не утапіцца, яны спыняліся на начлег на высокіх мясцінах – купях. Так сярод балот і ўзніклі пяць невялікіх хутароў. З тых часоў пасяленне і сталі называць *Купяцічы*: ‘пяць куп’.

У якасці структурнага вырыянта фарманта *-ічы(-ычы)* у некаторых назвах выступае суфікс *-іцы(-ыцы)*: *Клешчыцы* ← *клешч*: «*За Мікуцічамі ўгору па Нёману, за паўварсты ад сяла, ёсць высокі прыгожы груд, дзе раслі пышныя, разложыстыя хвойкі. Уся гэта мясціна мела адну назву – Клешчыцы*» [28, с. 588].

Значную групу ў рамане Якуба Коласа складаюць тапонімы ў форме множнага ліку: *Апечкі* ← *апечак*, *Кліны* ← *клін*: «*Назначылі яго ні то ў Апечкі, ні то ў Зарубежжа*» [28, с. 385].

Сярод тапонімаў, ужытых у тэксце трылогіі «На ростанях», сустракаем і *састаўныя назвы*. Гэта лексікалізаваныя спалучэнні, у аснове якіх ляжаць два кампаненты – суб’ект і атрыбут: *Яшукова гара, Дзямянаў Гуз, Сіняўскі гай* ← *Сіняўскі*: «– *Мінём Яшукову гару, палавіна дарогі застанеца ...*» [28, с. 173]. Тапонімы па структуры супадаюць са словазлучэннямі і дапамагаюць пісьменніку больш выразна паказаць адметнасці мясцовасці, адлюстраванай у рамане [14, с. 42]. Такія адзінкі з’яўляюцца натуральнымі мадэлямі для тапанімічнай сістэмы Беларусі. У якасці атрыбутыўных кампанентаў выступаюць якасныя і прыналежныя прыметнікі, што суадносяцца з антрапонімамі, тапонімамі і ўказваюць на прыналежнасць аб’екта ўладальніку: *Дзямянаў Гуз – гуз Дзям’яна, Яшукова гара – гара Яшука*: «*На самым версе кургана красаваўся выступ, нібы круглая шапка. У Мікуцічах яго называлі Дзямянавым Гузам*» [28, с. 589].

Шматлікія тапонімы былі ўтвораны ад апелятываў ці гідронімаў: *Пінск, Завітанкі, Лешча, Тумель, Уса, Цёмныя Ляды*. Многія тапонімы маюць патранімічнае паходжанне: названы ў гонар заснавальніка паселішча, князя, пэўнай гістарычнай асобы: *Барысаў, Заслаўе, Карэлічы, Баранавічы, Дзямянаў Гуз, Яшукова гара, Альбрэхтава, Лунінец, Сіняўскі гай, Малкавічы*.

Такім чынам, сярод тапонімаў, якія выкарыстаў у сваім творы Якуб Колас, выразна вылучаюцца айконімы апелятыўнага, антрапанімічнага, адтапанімічнага і гідранімічнага паходжання. Большая частка тапанімічных назваў, выкарыстаных пісьменнікам, утворана пры дапамозе суфіксаў, што характэрна для беларускай тапаніміі наогул.

Прааналізаваны тапанімічны матэрыял з трылогіі «На ростанях» сведчыць, што Якуб Колас шырока выкарыстоўвае рэальныя і створаныя фантазіяй або змененыя тапанімічныя назвы не толькі для ідэнтыфікацыі пэўных канкрэтных мясцін, паселішчаў, рэгіёнаў і іншых аб’ектаў, а і ў якасці

асноўнага рэгіянальнага кампанента для перадачы ў творах мясцовага каларыту і ўсебаковага апісання і раскрыцця вобразаў [60, с. 120]. Частка такіх онімаў створана пісьменнікам з пэўнымі літаратурна-эстэтычнымі задачамі: у тэкстах яны выконваюць разнастайныя стылістычныя функцыі, ствараючы неабходны мастаку фон у развіцці сюжэту і кампазіцыі твора.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Даследаванне анамастычнай прасторы трылогіі «На ростанях» дае падставы сцвярджаць, што ўсе анамастычныя адзінкі ў творы падпарадкаваны асноўнай задуме пісьменніка – стварыць цэласны вобраз, перадаць тую ці іншую жыццёвую сітуацыю, адлюстравачь жыццё ва ўсіх яго праяўленнях.

Анамастычная прастора твора пададзена 261 анамастычнымі адзінакамі прадстаўленымі літаратурнымі антрапонімамі і літаратурнымі тапонімамі, якія складаюць адпаведна 29,1 % і 70,9 % ад агульнай колькасці анамастычных найменняў.

Значная роля антрапанімічнай прасторы твора адводзіцца ўласным асабовым імёнам, якія ў рамане пададзены 89 адзінкамі, што складае 34 % ад агульнай колькасці анамастычных назваў. Якуб Колас ужывае антрапанімікон, характэрны для тагачаснай Беларусі. У трылогіі выкарыстаны імёны, што ўзыходзяць да старажытнагрэчаскіх (*Апанас, Васіль, Грыгорый, Аляксандра, Вера*), стражытналацінскіх (*Віктар, Максім, Павел, Марына, Тэкля, Юста*), яўрэйскіх (*Іван, Саламон, Іосіф, Ганна, Марыя*), славянскіх (*Станіслаў, Уладзімір, Людміла*) найменняў. Паводле імён, якія аўтар даў сваім героям, можна вызначыць іх сацыяльны статус, узрост, сямейнае становішча. Так, простыя сяляне ідэнтыфікуюцца пры дапамозе так званых прастамоўных імён, мясцовых варыянтаў класічных уласных імён: *Андрэй, Ян, Юрка, Міхась, Грышка, Наста, Аўдоля, Тэкля* і інш.: «*Вось шкада толькі, што ты, Андрэй, забіўся ў гэтае Палессе*» [28, с. 88]. «*Гэта лаялася Аўдоля Латачыха з жонкаю Мікіты, Акуляю*» [28, с. 48].

Што да інтэлігенцыі, то аўтар надзяляе яе поўнымі імёнамі (*Мікалай, Грыгорый, Іван*), імёнамі ў спалучэнні з імёнамі па бацьку ці прозвішчамі (*Андрэй Лабановіч, Ігнат Курган, Андрэй Лабузька, Міколка Стукач*): Служкі культу ідэнтыфікуюцца пры дапамозе класічных уласных імён і назвы адпаведнага духоўнага сану (*айцец Мікалай, айцец Мадэст, дзяк Бацяноўскі*), а прадстаўнікі шляхты – пры дапамозе імён, якія спалучаюцца са словам *пан ці князь (пан Падлоўчы, князь Мяшчэрскі)*: «*Мільгатнулi высокія грушы ў каронах белага цвету, каплічка на панурых могiлках, аднатонна-шэрыя стрэхі цельшынскіх будынкаў, школа і пры ёй высачэзны крыж, дом пана падлоўчага, а за сялом вятрак з паднятымі і занямелымі ў вячэрняй цішы крыллямі*» [28, с. 169]. «*Рэдактар гэтай газеты — князь Мяшчэрскі*» [28, с. 103]. Для наймення дзяцей і падлеткаў Я. Колас у асноўным выкарыстоўвае імёны з памяншальна-ласкальным значэннем (*Ядвіська, Грышка, Мішка, Міколка*): «*Панна Ядвіся выглядала вельмі цікаваю і прыгожаю*» [28, с. 109]. «*У школе застануцца беспрытульныя гарапашнікі: Андрэй, Мікола Райскі, Іван і Янка*» [28, с. 358].

Прадстаўнікі неславянскіх нацыянальнасцей прадстаўлены аўтрам з адпаведнымі імёнамі, якія дапамагаюць Якубу Коласу ахарактарызаваць чалавека паводле розных прымет (*Хаім, Абрам, Саламон*): «*Толькі Вольга Віктараўна называла незнаёмых па імёнах: таварыш Глеб, Саламон, Грыша*» [28, с. 338]. «*Цяпер гэта карчма дажывала разам са сваім гаспадаром, старым Абрамам, апошнія дні*» [28, с. 63]. Што да прозвішчаў (пададзены 83 адзінкамі, што складае 44,8 % ад агульнай колькасці літаратурных антрапонімаў), то Якуб Колас ідэнтыфікуе персанажаў сапраўднымі прозвішчамі, якія мелі сваіх прататыпаў (*Лабановіч, Шырокі, Трайчанскі, Бацяноўскі, Турсевіч* і інш.), а таксама выдуманымі, створанымі фантазіяй антрапонімамі (*Празжорыч, Зязюльскі* і інш.): «*Лабановіч са сваёю групаю зразу павярнуў у поле, каб межамі дайсці да лесу*» [28, с. 69]. «*Турсевіч быў дома, сядзеў за сталом, аблажыўшыся падручнікамі*» [28, с. 156]. Аналіз прозвішчаў паводле структуры паказаў, што ў трылогіі «На ростанях» выкарыстаны так званыя першасныя прозвішчы (утвораны семантычным спосабам) і другасныя (утвораныя пры дапамозе словаўтваральных сродкаў). Да першасных адносяцца прозвішчы, што суадносяцца з апелятыўнымі назоўнікамі (*Бабок*← *бабок*, *Бабіч*←*бабіч*, *Жыга* ←*жыга*, *Рылка* ← *рыла* і інш.) ці прыметнікамі (*Скаромны*← *скаромны*, *Шырокі* ← *шырокі* і інш.): «*Цімох Жыга адзін цяпер валодае ўвагаю сходу*» [28, с. 156]. «*Пазіцыя сельскага старасты Бабіча не такая выразная, бо ён наогул больш маўчыць і слухае*» [28, с. 120].

Большасць прозвішчаў, выкарыстаных пісьменнікам у трылогіі, утворана семантычным спосабам ад назваў прылад працы (*Лемеш* ←*лемеш*), ежы (*Сусла* ← *сусла*), ад назваў жывых істот (*Цялушка* ← *цялушка*), раслін (*Бабок* ← *бабок*, *Качан* ← *качан*, *Лабада* ←*лабада*), ад назваў, што перадаюць манеры паводзін чалавека (*Жыга* ← *жыга*) і іншых: «— *І вось што цікава, і гэта трэба адзначыць, хлопцы,— гаварыў Міхась Лабада, настаўнік з пяцігадовым стажам*» [28, с. 101]. «*Раптам дзверы расчыняюцца з шумам, у канцылярыю, як бура, урываецца Цімох Жыга*» [28, с. 108].

Лексіка-семантычны кампанент асновы апелятыва антрапоніма з'яўляецца ядром мастацкай характарысткі яго носьбіта.

Значную колькасць у рамане складаюць другасныя прозвішчы на *-скі/-цкі-*, утвораныя ад назвы геаграфічнага аб'екта (*Патоцкі* ← *Поток*, *Трайчанскі* ← *Трайчаны*), назоўнікаў жаночага і мужчынскага роду (*Мураўская* ← *муравль* (мурашка), *Іжыцкая* ← *іжыца*), назоўнікі множнага ліку (*Хрысцінскі* ← *хрысціны*), прыметнікаў (*Бяляўскі* ← *бялявы*) і іншыя: «*Калі сярод хлопцаў вылучаўся сваімі здольнасцямі Мініч, дык між дзяўчатак такою была Ліда Мураўская*» [28, с. 95]. «*Нават Іван Пракопавіч Бяляўскі, казённы ляснічы,— хіба ж можна параўнаць такую асобу з гэтым настаўнікам? — зайшоў з візітам, калі прыехаў сюды пяць гадоў назад, і цяпер наведвае, як бывае ў*

ляснічага» [28, с. 177]. У асноўным аўтар выкарыстоўвае прозвішчы гэтага словаўтваральнага тыпу для ідэнтыфікацыі прадстаўнікоў шляхты.

Даследаваны матэрыял дае падставы сцвярджаць, што мянушкі: *Грэк, Акула, Балоцімус-Балота, Дзед Хрушч* і іншыя (пададзены 7 адзінкамі, што складае 3,8 % ад агульнай колькасці літаратурных антрапонімаў) маюць дадатковы падтэкст і ўжываюцца пераважна ў ролі кантэкстуальных характарыстычных сінонімаў да афіцыйных асабовых уласных імёнаў: «*Ці то жартам, ці то ўсур'ёз Дзед Хрушч раскажаў, што яго продкам быў нейкі невядомы драгун*» [28, с. 121]. У сваю чаргу такія андронімы, як *Лукашыха – жонка Лукаша, Памахайлічыха – жонка Памахайліка, Трайчаніха – жонка Трайчынскага* і іншыя (пададзены 6 адзінкамі, што складае 3,2 % ад агульнай колькасці літаратурных антрапонімаў) з'яўляюцца эфектыўным сродкам намінацыі персанажаў, ствараючы рэгіянальны каларыт і эфект праўдападобнасці адлюстраваных падзей: «*Югасю, у сваю чаргу, занепакоіла старая Лукашыха: а можа, і праўда, што заўтра свята?*» [28, с. 51]; «*Мікола Стукач, лысы дзед з сіваю бародкаю, падплятаў лапаць. Бабка Стукачыха прала кудзелю*» [19, с. 50]; «*Больш усіх шумеў за сталом Янка Тукала, жартаваў і вырабляў розныя штукі, што не зусім падабалася старой Трайчанісе*» [28, с. 625].

Даследаванне антрапанімікону рамана паказала, што онімы з'яўляюцца неад'емнай часткай твора і дазваляюць не толькі назваць персанажа, ідэнтыфікаваць яго, але і перадаць вызначальную рысу мастацкага вобраза. У трылогіі антрапонімы выконваюць характарыстычную, сацыяльную, стылістычную і культурна-гістарычную функцыі і ствараюць анамастычны фон, неабходны для рэалізацыі аўтарскай задумкі.

Што да тапанімічных назваў (усяго выяўлена 76 адзінак, што складае 29,1 % ад агульнай колькасці анамастычных назваў), то Якуб Колас у трылогіі «На ростанях» выкарыстоўвае разнастайныя тапонімы, сярод якіх айконімы (*Брэст, Мікалаеўшчына, Выганы, Мінск, Гродна, Якшыцы*), мікратапонімы (*Дзямянаў Гуз, Сустрэнаўка, Яшукова гара*), гідронімы (*Піна, Свіслач, Стыр, Нёман*) і іншыя тыпы геаграфічных назваў. У складзе тапонімаў у рамана сустракаем тыя, якія абазначаюць назвы замежных краін, рэгіёнаў, гарадоў (*Японія, Італія, Сібір, Кракаў* і інш.): «*У студзені 1904 года пачалася вайна з Японіяй. І сама гэта Японія і тыя прычыны, што спарадзілі вайну, былі не вельмі вядомыя шырокім колам насельніцтва, асабліва вясковага*» [28, с. 115]. Аднак найбольшая колькасць тапанімічных адзінак (усяго 55, што складае 72,3 % ад агульнай колькасці тапанімічных назваў) – гэта беларускія назвы, што дапамагаюць аўтару паказаць сваё светабачанне, адлюстраваць нацыянальны каларыт, каларыт пэўнага рэгіёна, рэалізаваць ідэю твора. Да такіх тапонімаў адносяцца назвы беларускіх гарадоў і рэгіёнаў (*Палессе, Брэст, Нясвіж,*

Баранавічы, Лунінец, Мінск), вёсак (Якшыцы, Высокае, Карэлічы, Хатынічы), невялікіх аб'ектаў, ландшафтаў (Тумель, Пранукі, Сустрэнаўка), рэк, азёр, ручаёў (Нёман, Татарка, Панямонка, Піна, Ячонка, Дняпро): «Стаіць яно ў прыгожым месцы над Нёманам, на шырокім гасцінцы, што ідзе з **Нясвіжа** на Мінск» [28, с. 197]; «Вось так і зараз: прыгадаліся верханскія могілкі, вузенькая дарожка-сцезжачка між зелены збожжжа, што вяла ў **Тумель**, дзе працякала Уса і стаяў млын» [28, с. 273]; «Будынак валаснога праўлення стаяў на горцы над самаю **Пінаю**» [28, с. 189].

Аналіз фактычнага матэрыялу дазваляе зрабіць выснову, што ўсе тапанімічныя назвы з улікам іх мастацкай апрацоўкі Я. Коласам можна ўмоўна падзяліць на тры групы: 1) тапонімы рэальныя, якія ёсць ці былі ў розных частках Беларусі і за яе межамі, якія пісьменнік без змен увёў у мастацкі тэкст: *Нёман, Заслаўе, Дзямянаў Гуз, Сіняўскі гай, Трайчаны*; 2) тапонімы рэальныя, але часткова змененыя аўтарам: *Смольня – Смалярня, Сяльцо – Сялко, Хатовічы – Хатынічы, Малевічы – Малькавічы, Стаўбуны – Стоўбцы, Верхань – Верхмень, Альбрэхтова – Альбрэхтава, Уша – Уса*; 3) тапонімы, якія называлі рэальныя аб'екты, але былі заменены пісьменнікам поўнасьцю: *Панямонь (Новы Свержань), Мікуцічы (Мікалаеўшчына), Цельшына (Люсіна), Завітанкі (Пакамэр), Выганы (Пінкавічы), Высокае (Вышавічы)*.

Цікавасць ўяўляюць найменні, створаныя фантазіяй мастака слова, а таксама тапонімы, якія Якуб Колас падпраўляў, змяняючы іх мэтанакіравана з улікам рэалізацыі і ўвасаблення творчай задумы: *Панямонь (Новы Свержань), Мікуцічы (Мікалаеўшчына), Цельшына (Люсіна), Завітанкі (Пакамэр), Выганы (Пінкавічы), Высокае (Вышавічы)*: «На самым версе кургана красаваўся выступ, нібы круглая шапка. У Мікуцічах яго называлі Дзямянавым Гузам» [28, с. 589]; «Зараз жа за Выганамі на шырокім пляцы, што раздзяляў дзве вёскі, *Выганы і Высокае, паказалася школа*» [28, с. 248]

Сярод даследаваных тапанімічных адзінак сустракаем тапонімы-сімвалы (*Нёман, Мікалаеўшчына*). Частка тапонімаў у творы мае празрыстую семантыку, якая ўмела рэалізуецца і тлумачыцца пісьменнікам ў народных легендах, паданнях. Да такіх назваў адносяцца: *Яшукова гара, Драздова гара, Сустрэнаўка*.

Структурны аналіз тапанімічных адзінак паказаў, што ў трылогіі яны пададзены як простымі, так і састаўнымі назвамі: *Хатынічы, Цельшына, Мікуцічы, Сіняўскі гай, Цёмныя ляды, Дзямянаў Гуз*. Праведзены на аснове класіфікацыі, прапанаванай В.А. Лемцюговай, структурны аналіз тапонімаў дазваляе сцвярджаць, што тапанімічныя адзінкі ў трылогіі ў асноўным утвораны ад патранімічных (г. *Заслаўе* ← *Ізяслаў*, г. *Барысаў* ← *Барыс*) і гідранімічных асноў (г. *Пінск* ← р. *Піна*, г. *Слуцк* ← р. *Случ*), а таксама ад асноў апеллятываў (*Кліны* ← *клін*, *Стаўбцы* ← *стоўб*). Тапанімічнае поле трылогіі

прадстаўлена бязафікснымі (*Высокае* ← *высокае*, *Смалярня* ← *смалярня*), афіксальнымі (*Гарадзенічына* ← *Гродна*, *Бабруйшчына* ← *Бабруйск*), афіксальна-флексійнымі (*Хатынічы* ← *Хатынь*, *Клешчыцы* ← *Клешч*) утварэннямі. Значнае месца ў тэксце твора займаюць састаўныя назвы, што з'яўляюцца лексікалізаванымі спалучэннямі, у аснове якіх ляжаць два кампаненты – суб'ект і атрыбут: *Цёмныя Ляды*, *Яшукова гара*, *Дзямянаў Гуз*, *Сярэдняя гара*, *Сіняўскі гай*.

Разам з тым варта адзначыць, што ў трылогіі аўтар аддае перавагу простым назвам, сярод якіх пераважаюць суфіксальныя ўтварэнні, што назіраецца і ў беларускай тапаніцы:

Даследаванне тапанімічнага поля ў трылогіі дазваляе сцвярджаць думку, што тапонімы з'яўляюцца выразным паказчыкам нацыянальных традыцый, якія прадаўжае і ўзбагачае мастак слова, выступаюць як носьбіты каштоўнай інфармацыі пра матэрыяльную, духоўную культуру і светаўспрыманне беларусаў.

Такім чынам, звяртаючыся да асаблівасцей выкарыстання анамастычнай лексікі, можна канстатаваць, што частка такіх онімаў створана пісьменнікам з пэўнымі літаратурна-эстэтычнымі задачамі: яны ў тэксце выконваюць разнастайныя стылістычныя функцыі, ствараючы неабходны мастаку фон у развіцці сюжэту і кампазіцыі твора.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Адамовіч, Я. Тапонімы на ўроках мовы / Я. Адамовіч, Л. Акаловіч // Настаўн. газ. – 1976.
2. Анамастычны слоўнік твораў Я. Коласа / Пад рэд. акад. НАН М. В. Бірылы.– Мінск: Маст. літ., 1990. – 638 с.
3. Барыс, С.В. Як у нас клічуць? Беларускае імёны / Сымон Барыс. –Мінск: Медысонт, 2010. – 124 с.
4. Басава, Г. Літаратурныя антрапонімы як элемент анамастычнай прасторы твора / Г. Басава // Беларуская мова ў другой палове ХХ ст.: Матэрыялы міжнар. навук. канферэнцыі (22 – 24 кастрычніка 1997 г.). – Мінск: БДУ, 1998. – С. 225 – 228.
5. Беларуская антрапанімія: вучэбны дапаможнік / Г. М. Мезенка (навуц. рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА «ВДУ імя П. М. Машэрава», 2009. – 254 с.
6. Белакурская, Ж. Творчасць Якуба Коласа ў кантэксце беларускага нацыянальнага Адраджэння // Славянская літаратура ў кантэксце сусветнай: Ж. Белакурская // VI Міжнародная навуковая канферэнцыя, прысвечаная 125-годдзю з дня нараджэння Я. Купалы і Я. Коласа. – 2008.– С.13 – 18.
7. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: 1. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.
8. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: 2. Прозвішчы, утвораны ад апеліятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск, Навука і тэхніка, 1969. – 506 с.
9. Бірыла, М.В. Працы па беларускай анамастыцы (1955-1975): Бібліяграф. указ. / М.В. Бірыла, В.П. Лемцюгова // Беларуская анамастыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – С. 181–196.
10. Бірыла, М. В. Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў / М. В. Бірыла// Даклады X Міжнароднага з’езду славістаў / Акад. навук БССР. – Мінск, 1988. – С. 14 –24.
11. Бялова, Т. У. Культура Беларусі: энцыклапедыя / Т.У. Бялова. – Т.2. – 2011. – 189 с.
12. Бут-Гусаім, С. Ф. Характарыстычныя назвы чалавека ў беларускай мове / С. Ф. Бут-Гусаім // Весн. Брэсц. ун-та. – 2001. – № 5. – С. 58 – 68.
13. Виноградов, В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы/ В. С. Виноградов. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 174 с.
14. Вярэніч, В. Л. Тапанімічныя назвы ў трылогіі Я. Коласа «На ростанях» /

- В. Л. Вярэніч // Каласавіны: тэз. дакл. і паведамл. навук. канф., прысвеч. 104-й гадавіне з дня нараджэння нар. паэта Беларусі Я. Коласа. – Мінск: Літ. музей Я. Коласа, 1986. – С. 43–52.
15. Вярэніч, В. Л. Тапанімічныя назвы ў трылогіі Я. Коласа «На ростанях» / В. Л. Вярэніч // Каласавіны: зб. навук. прац з нагоды дня нараджэння нар. паэта Беларусі Я. Коласа. – Мінск: Літ. музей Я. Коласа, 1987. – С. 35 – 41.
16. Вярэніч, В. Л. Тапанімічныя назвы ў трылогіі Я. Коласа «На ростанях» / В. Л. Вярэніч // Каласавіны: тэз. дакл. і паведамл. навук. канф., прысвеч. 107-й гадавіне з дня нараджэння нар. паэта Беларусі Я. Коласа. – Мінск: Літ. музей Я. Коласа, 1989. – С. 42–52.
17. Грынёва, В. П. Антрапонімы ў функцыі характарыстычных сродкаў у мастацкай прозе / В. П. Грынёва // Беларускае слова ў сістэме мовы: Зб. арт. / Пад рэд. В.К. Шчэрбіна. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 95–103.
18. Гурская, Ю. А. Древние фамилии современного белорусского ареала на славянском и балтийском фоне / Ю. А. Гурская – Минск: БГПУ, 2007. – 360 с.
19. Драздова, З. У. Творчасць А. Мрыя і Л. Калюгі: стылявыя асаблівасці. Мінск: Беларуская навука, 1997. – 139 с.
20. Жураўская, Л. В. Антрапонімы ў рускамоўным перакладзе рамана У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» // Матер. III Междунар. конференции (12-13 мая 2005 г. г. Мозырь) – Мозырь: УА МДПУ, 2005. – Ч. 1. – С. 90 – 92.
21. Жучкевич, В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В.А. Жучкевич. – Минск: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1974. – 447 с.
22. Жучкевич, В.А. Топонимика Белоруссии/ В.А. Жучкевич. – Минск: Наука и техника, 1968. – 184 с.
23. Завальнюк, У.М. Слоўнік асабовых уласных імён / У.М. Завальнюк, В.К. Раманцэвіч; пад агул. рэд. А.А. Лукашанца. – Мінск: Народная асвета, 2017. – 286 с.
24. Зуева, І. М. Эмацыянальна-ацэначныя формы ўласных асабовых імёнаў персанажаў у творах У. Караткевіча / І. М. Зуева // Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў: матэрыялы II Міжнар. навук. канф., г. Мазыр, 22 – 23 крас. 2010 г. / рэдкал.: В. В. Шур (адк. рэд.) [і інш.]. – Мазыр: УА «МДПУ імя І. П. Шамякіна», 2010. – С. 133 – 136.
25. Івашка, У. Некаторыя актуальныя пытанні беларускай антрапанікі / У. Івашка // Дыялекталогія і культура беларускай мовы: тэз. рэсп. навук.-практ. канф. 11–12 снеж. 1991 г. / АН БССР. – Мінск, 1991. С. 218 – 221.

26. Каленік, І. В. Онім-алюзія ў паэтычным тэксце: да праблемы метадыкі функцыянальнага аналізу / І. В. Каленік // Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў: матэрыялы II Міжнар. навук. канф., г. Мазыр, 22 – 23 крас. 2010 г. / рэдкал. В. В. Шур (адк. рэд.) [і інш.]. – Мазыр: УА «МДПУ імя І. П. Шамякіна», 2010. – С. 136 – 137.
27. Каўрус, А. Мова народа, мова пісьменніка. - Мінск: Выш. шк., 1968 – 78 с.
28. Колас, Я. «На ростанях»: трылогія: для ст. шк. узросту / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 2000. – 704 с.
29. Лемцюгова, В.П. Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў / В.П. Лемцюгова. – Мінск: «Навука і тэхніка». – 1970.– 156 с.
30. Лемцюгова, В.П. Тапаніміка / В.П. Лемцюгова // Беларуская мова: энцыклапедыя / Беларус. Энцыкл. пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭн, 1994. – С. 556 – 558.
31. Лемцюгова, В. П. Тапонімы распавядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск: Літаратура і Искусство, 2008. – 416 с.
32. Лепешаў, І. Я. Лінгвістычны аналіз літаратурнага твора / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Нар. асвета, 1981. – 159 с.
33. Лобань, Н. П. Лёсу кірунак, долі выснова: Уласнае імя ў мастацкім тэксце / Н.П. Лобань // Роднае слова. – 2001. – № 12. – С. 38– 41.
34. Лужанін, М. Колас расказвае пра сябе / М. Лужанін. – Мінск: Маст. літ., 1997. – 340 с.
35. Марчанка, А. Вобраз Палескай раніцы ў трылогіі Я. Коласа «На ростанях»/ А. Марчанка // Славянская літаратура ў кантэксце сусветнай. VI Міжнародная навуковая канферэнцыя, прысвечаная 125-годдзю з дня нараджэння Я. Купалы і Я. Коласа. – Мінск, 2008. С. 40 – 45.
36. Мезенка, Г. М. Беларуская анамастыка: навуч. дапам. для студ. ун-таў / Г. М. Мезенка. – Мінск: Выш. шк., 1997. – 119 с.
37. Мезенка, Г. М. Ономастыка Беларусі. Антропонімія: учебник / А. М. Мезенко. – Минск: РИВШ, 2017. – 398 с.
38. Міськевіч, Д. А. Роля антрапонімаў у асэнсаванні мастацкага тэксту / Д. А. Міськевіч // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.philology.bsu.by/documents/.pdf> – Дата доступу: 25.04.2018.
39. Мурзаев, Э.М. Изучение географических названий / Э.М. Мурзаев. – Москва: 1995. – 250 с.
40. Навуменка, І.Я. Якуб Колас. Духоўны воблік героя / І. Я. Навуменка. – Мінск, 1981. – 150 с.

41. Нерознак, В. П. Лингвистический энциклопедический словарь: [учебное пособие] / В. П. Нерознак. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 658с.
42. Новік, Н. І. Матываваныя мужчынскія мянушкі // Беларуская мова: міжвед. зб. Вып. 20. – Мінск: БДУ, 1993. – С. 21– 24.
43. Петрачкова, И.М. Значимость имени собственного в художественном тексте (на материале современной русской прозы) : автореф. дис. канд. филолог. наук : 10. 02. 02 / И.М. Петрачкова ; Бел. гос. ун-т. – Минск, 2003. – 21 с.
44. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1978. – 200 с.
45. Подольская, Н.В. / Прынцыпы тапанімікі: [навучальны дапаможнік] / Н.В. Подольская. – Масква., Наука: 1964. – С. 37 – 39.
46. Рагаўцоў, В. І. Антрапонімы як сродак камічнай характарыстыкі персанажа ў беларускай драматургіі / В. І. Рагаўцоў // Актуальныя пытанні беларускай лінгвістыкі: (Да 80-годдзя праф. М.С. Яўневіча): зб. навук. прац / Беларус. пед. ун-т імя М. Танка. – Мінск: БПУ імя М. Танка, 2002. – С. 139 – 143.
47. Рапановіч, Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці; рэд. П. П. Шуба / Я. Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 504 с.
48. Рапановіч, Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці; рэд. П. П. Шуба / Я.Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 176 с.
49. Рапановіч, Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці; рэд. П. П. Шуба / Я. Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 360 с.
50. Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці; рэд. П. П. Шуба / Я. Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 319 с.
51. Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці; рэд. П. П. Шуба / Я. Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 240 с.
52. Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці; рэд. П. П. Шуба / Я. Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 240 с.
53. Ратникова, И. Э. Имя собственное в разных типах сознания / И. Э. Ратникова // Русский язык и литература. – 2001. – № 1. – С. 107 – 112.

54. Рогалев, А. Ф. Ономастика художественных произведений: Пособие/ Гомел. гос. ун-т им. Ф. Скорины. – 2002. – 194 с.
55. Саламевіч, А. «Устае куточак той прыгожа...» / А. Саламевіч // Роднае слова. – 1996. – № 3. – С. 171–179.
56. Симакова, В. С. Словарь исторических терминов / В. С. Симакова. – Москва, 1998. – 464 с.
57. Струкаў, В. В. Мянущкі з невыразнай унутранай формай у мове рамана Івана Мележа «Палеская хроніка» / В. В. Струкаў // Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў: матэрыялы II Міжнар. навук. канф., г. Мазыр, 22 – 23 крас. 2010 г. / рэдкал. В. В. Шур (адк. рэд.) [і інш.]. – Мазыр: УА «МДПУ імя І. П. Шамякіна», 2010. – С. 159 – 162.
58. Струкаў, В. В. Прозвішча літаратурнага персанажа як кампанент мастацкага тэксту / В. В. Струкаў // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вивучэння і захавання ў постчарнобальскі час: зб. навук. артыкулаў. Вып. 2 / Рэдкал. А. А. Станкевіч, (гал. рэд.) [і інш.]; Міністэрства адукацыі РБ, ГДУ імя Ф. Скарыны. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – С. 181 – 183.
59. Суперанская, А.В. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
60. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного; отв. ред. А. Реформатский / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 95 с.
61. Суперанская, А. В. Современные русские фамилии / А. В. Суперанская, А. В. Сулова. Под. ред. Ф. П. Филина. – М.: Наука, 1981. – 175 с.
62. Суцько, І. І. Лексемы-характарыстыкі асобы жаночага полу ў беларускай народнай мове / І. І. Суцько // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні: мат. рэспубл. навук. канф., Гродна, 24 кастрычніка 2001 г. / Пад рэд. У. І. Каялы, І. Я. Лепешава. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 293 – 297.
63. Сцяцко, П. У. Мовазнаўчы досвед (выбраныя творы): у 2 ч. Ч 1. Дыялекталогія. Сучасная мова і методыка. Анамастыка. Міжмоўныя стасункі / П. У. Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 2005. – 378 с.
64. Сысоў, У. М. 3 крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск, 1997. – 230 с.
65. Топоров, В.Н. Ономастика Востока. О палийской топономастике / В.Н. Топоров. – М.: Наука, 1969. – С. 33–34.
66. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў.: 2 вып.– Мінск, 2007. – 255с.
67. Усціновіч, Г. К. Антрапанімія ў трылогіі Якуба Коласа «На ростанях» / Г. Усціновіч // Каласавіны: зб. навук. прац з нагоды нарадж. нар. паэта Беларусі Якуба Коласа. – Мінск: Літ. музей Я. Коласа, 1986. – С. 53– 55.

68. Усціновіч, А. К. Нашы прозвішчы / А. К. Усціновіч // Роднае слова. – 2005. – № 8. – С. 73–77.
69. Усціновіч, Г. К. Слоўнік асабовых уласных імён / Г. К. Усціновіч; навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2011. – 240 с.
70. Фіглоўская, Л. І. Творчасць Якуба Коласа / Л. І. Фіглоўская. – Мінск: Выдавецкая Акадэмія Навук БССР, 1959. – 332 с.
71. Хрышчановіч, Л. Па імені і жыццё / Л. Хрышчановіч // Роднае слова. – 1999. – № 5–6.
72. Шур, В. В. Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры / В. В. Шур. – Мінск: УП «Тэхнапрынт», 2002. – 228 с.
73. Шур, В. В. Анамастычная лексіка ў мастацкіх творах Якуба Коласа / В.В. Шур // Беларускае мова і літаратура. – 2000. – №4. – С. 105–121.
74. Шур, В. В. Беларускія ўласныя імёны: Беларускае антрапаніміка і тапаніміка: дапам. для настаўнікаў. / В. В. Шур – Мінск: Маст. літ., 1998. – 239 с.
75. Шур, В.В. Беларускія ўласныя імёны: беларускае антрапаніміка і тапаніміка: дапаможнік для магістраў, якія навучаюцца па спецыяльнасці «Мовазнаўства» / В.В. Шур. – Мазыр: Выснова, 2018. – 355 с.
76. Шур, В. В. З’явы апелятывацыі і анімізацыі ў творах Я. Коласа як мастацкі прыём / В. В. Шур // Слова і час: зборнік навуковых артыкулаў. Навуковыя чытанні, прысвечаныя памяці прафесара У. В. Анічэнкі. – Ч. II. – Гомель: УА ГДУ, 2003. – 247 с.
77. Шур, В. В. З гісторыі ўласных імёнаў / В. В. Шур. – Мінск: Выш.шк. 1993. – 156 с.
78. Шур, В. В. Мянускі ў мастацкіх тэкстах Я. Коласа / В. В. Шур // Беларускае мова і літаратура. – 2001. – № 2. – С. 10 – 15.
79. Шур, В. В. Онім у мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. – 216 с.
80. Шур, В. В. Онімы-алюзіі ў творах Якуба Коласа / В. В. Шур // Надзённыя пытанні лінгвістыкі (да 75-годдзя прафесара П.У. Сцяцко): матэрыялы міжнарод. навук. канф., (11 сакавіка 2005 г.). – Гродна: ГрДУ, 2005. – 204с.
81. Шур, В. В. Тапанімічныя назвы ў творах Якуба Коласа / В. В. Шур // Беларускае мова і літаратура. – 2002. – № 2 – 3. – С. 104–112.
82. Шур, В. В. Тапанімічныя назвы як аб’екты вывучэння лінгвістыкі, геаграфіі, гісторыі ў школе і ВНУ / В.В. Шур // Школьнае естэственна-геаграфічнае образование: Проблемы, поиски и перспективы: Матэрыялы міжвуз. науч.-практ. канф., 25–26 марта 1998 г. / Могилев. гос. ун-т. – Могилев, 1998. – С. 109 –111.

83. Шур, В. В. Уласныя імёны ў прасторы і часе / В. В. Шур. – Мінск: НІА, 2008. – 100 с.
84. Шур, В. В. Эпітэты-прыдаткі і іх экспрэсіўныя функцыі пры онімах у мастацкіх тэкстах Якуба Коласа / В. В. Шур // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта: Серыя IV. Філалогія. – 2003. – № 2.
85. Юдзянкова, Г. В. Андронімы як адзін са спосабаў намінацыі персанажаў / Г. В. Юдзянкова // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобальскі час: зб. навук. артыкулаў. Вып. 2 / Рэдкал.: А. А. Станкевіч, (гал. рэд.) [і інш.]; Міністэрства адукацыі РБ, ГДУ імя Ф. Скарыны. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – С. 185 – 187.
86. Юрэвіч, У. Слова жывое, роднае, гаваркое: навук.-папул. кн.: для сярэдн. і ст. шк. узросту / У. Юрэвіч. – Мінск: Юнацтва, 1992. – 271 с.
87. Яшкін, І.Я. Слоўнік беларускіх імёнаў і сямейна-родавых паняццяў / І.Я. Яшкін. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2013. – 440 с.

Імёны ў трылогіі Я. Коласа «На ростанях»

1. Акуля «Гэта лаялася Аўдоля Латачыха з жонкаю Мікіты, Акуляю» [28, с. 48].
2. Абрам «Цяпер гэта карчма дажывала разам са сваім гаспадаром, старым Абрамам, апошнія дні» [28, с. 63].
3. Амос « – Ад чаго ў вас такія рукі, Амос Адамавіч?» [28, с. 281].
4. Адам «Маркотна стала Адаму – першы чалавек называўся Адамам» [28, с. 292].
5. Алесік «Іван Занька рэпутацыю школы падтрымаў, затое Алесік Грылюк псуе ўсю справу» [28, с. 325].
6. Алёна «Стараста падзваў Алену або Параску і таксама строга казаў...» [28, с. 32].
7. Анатоль «Тут жа была і панна Людміла са сваім братам Анатолям» [28, с. 149].
8. Антаніна « – Трэба і нам пачаставаць Антаніну Міхайлаўну» [28, с. 409].
9. Аўгеня «Аўгеня, прыйшла да свае суседкі Югасі пазычыць падсітак прасеяць мукі» [28, с. 45].
10. Аўдоля «Гэта лаялася Аўдоля Латачыха з жонкаю Мікіты, Акуляю» [28, с. 48].
11. Андрэй «Вось шкада толькі, што ты, Андрэй, забіўся ў гэтае Палессе» [28, с. 98].
12. Вера «Сярод яе была нават адна сама па сабе прывабная дзяўчына Вера Іжыцкая, з заняпалага дваранскага роду» [28, с. 381].
13. Вольга «Самая малодшая, Вольга, вучылася ў горадзе, і яе цяпер не было дома» [28, с. 25].
14. Віктар «Яна адпіхнула Віктара і таксама бурна выказала свае пачуцці, а потым узяла настаўніка пад руку і павяла знаёміць з гасцямі» [28, с. 379].
15. Грыгор «Яшчэ бацька нашага старасты, ведаеш, можа? – стары Грыгор, даўнейшага закалу чалавек! – жывога медзвядзёнка з лесу прынёс, ад мядзвядзіцы адабраў!» [28, с. 16].
16. Гаўрыла «Вось гэты ў сінім канверце трэба аддаць Гаўрылу» [28, с. 34].
17. Габрыня «Панна Габрыня, смуглая, строгая і сур'ёзная дзяўчынка-падлетак» [28, с. 42].
18. Ганна «У кухні жыве старошка Ганна, жанчына гадоў за трыццаць пяць, з маладою дачкою Юстаю» [28, с. 258].

- 19.Глафіра « – На прыгоства цяпер не глядзяць, – са скрухаю заўважае старэйшая, Глафіра, бо яна лічыць сябе прыгожашаю» [28, с. 288].
- 20.Глеб «Толькі Вольга Віктараўна называла незнаёмых па імёнах: таварыш Глеб, Саламон, Грыша» [28, с. 338].
- 21.Ева «Апусціла вочы Ева, маўчыць» [28, с. 293].
- 22.Ёсель «Ёсель не меў пэўнай прафесіі» [28, с. 194].
- 23.Захар : «Шумна і гучна прыходзіць сюды старшыня Захар Лемеш» [28, с. 255].
- 24.Іван «– Ёсць Іван і Пятрук, самыя шкаляры, – уздыхнуў паляшук» [28, с. 17].
- 25.Ілья «Напэўна за гэта і пакараў святы Ілья малевіцкую царкву, пабіўшы перуном яе вежу» [28, с. 97].
- 26.Ісаак: « – Аўрааму было сто гадоў, калі нарадзіўся ў яго Ісаак, а табе да ста, глядзі, гадоў сорак засталася?» [28, с. 289].
- 27.Ігнат «– Гэта, братцы, варта таго, каб залатымі літарамі занесці ў гісторыю нашага сяла, – азваўся прыяцель Лабады, Ігнат Курган» [28, с. 235].
- 28.Ісаія «Ісаія , лікуй !» [28, с. 392].
- 29.Кандрат «Але ён моцна трымаў свайго праціўніка, Кандрата Куксу, стрыечнага брата старасты» [28, с. 112].
- 30.Кузьма «Тупат на ганку сведчыў аб прыбыцці новых асоб. Іх было дзве: сядзелец Кузьма Скаромны і панямонскі жыхар Мікола Зязюльскі» [28, с. 258].
- 31.Людміла «Панна Людміла – бо гэта была яна – зараз жа падмеціла яго нясмеласць і замяшанне, і гэта ёй, як відаць, спадабалася» [28, с. 111].
- 32.Лявон «Бабка сярдзіта накінула на сябе світку, моцна стукнула дзвярамі і накіравалася да Лявона Секача» [28, с. 90].
- 33.Лёня «На клік выбег сын яго Лёня, хлопчык гадкоў чатырох» [28, с. 190].
- 34.Ліда «Калі сярод хлопцаў вылучаўся сваімі здольнасцямі Мініч, дык між дзяўчатак такою была Ліда Мураўская» [28, с. 383].
- 35.Ларён « – Лар'ён, – весела адказаў той» [28, с. 36].
- 36.Лукаш «Лукаш Леўчанка, дваранін па паходжанню, прыблудаў сюды з Украіны і асталяваўся ў Верхані» [28, с. 405].
- 37.Мар'я «Старая паляшучка, знахарка Мар'я, набожна перахрысцілася, падняўшы вочы на абраз» [28, с. 7].
- 38.Міхалка «Ды калі не верыце мне, то паслухайце, няхай вам раскажа мой Міхалка» [28, с. 7].
- 39.Матрона «І, як відаць, наказ гэты быў дадзены не так здалёку, бо, сцакаўшы хвіліны дзве, Матрона матнула праз вуліцу, маючы кірунак да кватэры пісара» [28, с. 21].

- 40.Максім «Сын яго, Максім, вучыўся ва ўсіх школах Пінска, але ні аднае не скончыў, а з апошняе, з духоўнага вучылішча, проста ўцёк» [28, с. 27].
- 41.Марына «– А вы не знаеце панны Марыны?» [28, с. 44].
- 42.Малання «Але і Малання, жонка яго, таксама пасведчыла, што свята сёння» [28, с. 45].
- 43.Мікалай «Ты думаеш, калі а. Мікалай нічога не кажэ табе, дык яму і ўсё роўна, ёсць хор ці не?» [28, с. 314].
- 44.Мар'яна «Маладзіца Мар'яна сказала, што куцця ўжо даўно стаўлася» [28, с. 47].
- 45.Мікодым «Вось тады, калі вынікала якая заблытаная справа агульнавясковага характару, злазіў з печы зусім стары ўжо дзед Мікодым, выходзіў на вуліцу і голасна зазначаў...» [28, с. 97].
- 46.Маня «Маня, старэйшая дачка пісара, ужо не маладая дзяўчына, гадоў за дваццаць пяць, па ўсім відаць было, падганавалася спаткаць настаўнікаў» [28, с. 25].
- 47.Марцін «Яму ўспомнілася, што тут спрытны каваль Хаім нацягнуў шыны на колы, што ў гэтую кузню не адзін раз прыязджаў ён і прыходзіў з дзядзькам Марцінам па розных гаспадарскіх справах» [28, с. 189].
- 48.Моня «Збегай да Моні і пынясі дзве калоды карт» [28, с. 198].
- 49.Майсей «Дзяк царквы св. Магдалены Майсей Памахайлік» [28, с. 196].
- 50.Мадэст «Тады ўжо ўсе цельшыныцы і неслі свае грахі яшчэ больш грэшнаму а. Мадэсту, які быў вельмі заўзяты п'яніца і ляльнік» [28, с. 97].
- 51.Мацей «Прыехаў новы пісар Мацей Дулеба» [28, с. 306].
- 52.Мітрафан «Мітрафан не павінен даць маху, –дадае памочнік, і маленькія вочкі яго амаль зусім засланяюцца смехам» [28, с. 253].
- 53.Мірон «Пачуў грозны голас Мірона Шуські» [28, с. 466].
- 54.Ніна «Зараз жа за ёю ўвайшла і трэцяя сястра, Ніна» [28, с. 25].
- 55.Нупрэй «Выйшаўшы на вуліцу, яна на хвілінку прыпынілася, а потым раптоўна кінулася да Нупрэя Бабка» [28, с. 45].
- 56.Наста «Наста цвёрда вяла падлік святам і строга сачыла за квадрамі месяца» [28, с. 47].
- 57.Надзея «Надзея Адамаўна, Марыя Адамаўна Смалянскія» [28, с. 554].
- 58.Нічыпар «Дзядзька Нічыпар аказаўся чалавекам памяркоўным, настолькі памяркоўным, што Лабановіч у мыслях рашыўпакінуць яму яшчэ адзін рубель» [28, с. 364].
- 59.Параска «Стараста падзваў Алену або Параску і таксама строга казаў...» [28, с. 32].
- 60.Пятрук «У канцылярыі, у шафе сярод «гражданских и уголовных дел», стаяла бутэлька з “царскімі слязьмі”, як называлі тады гарэлку, да якой

- часта прыкладаўся Пятро Восінавіч і ў часы сваіх заняткаў у воласці»* [28, с. 23].
61. Піліп *«На ганку перад зборняю спаткаў Лабановіча валасаты стораж дзед Піліп»* [28, с. 250].
62. Паўлюк *«Нават маленечкі Паўлюк Рылка, самы меншы ў школе, горда нёс рыдлёўку, згінаючыся ад яе цяжару»* [28, с. 136].
63. Раман *«Дарма што яму цяпер семдзесят год, а як забудуе часам у хаце Раман, яго сын, стараста наш, то стары, бывае, не вытрымае, возьме яго на рукі, як хлапчанё, і зараз жа ўціхамірыць, хоць Раман і не ўломак»* [28, с. 16].
64. Сцяпан *«– Го, падмарожваць пачало! – весела прамовіў паляшук Сцяпан Рылка і саскочыў з драбінак, выламаў лазіну і хвасянуў ёй свайго худога, але даволі шпаркага коніка»* [28, с. 16].
65. Саша *«Увайшла сярэдняя дачка, Саша, зусім не падобная да сястры»* [28, с. 25].
66. Сымон *«Дык яны, падлы, дзікія, – заўважыў дзядзька Сымон»* [28, с. 236].
67. Сяргей *«Сяргей Пятровіч Булавін – новы інспектар, пануры, скупы на словы, асабліва з настаўнікамі»* [28, с. 324].
68. Саламон *«Толькі Вольга Віктараўна называла незнаёмых па імёнах: таварыш Глеб, Саламон, Грыша»* [28, с. 338].
69. Саўка *«Да яе далучыліся Віктар і Саўка, яго малодшы брат, цыбаты, даўганосы хлопец, не падобны ні да папа, ні да пападдзі, і сама пападдзя»* [28, с. 381].
70. Тарэся *«Раскідалі і плот, хоць гэта каштавала некалькіх касмыкоў на галаве дзвюх кабет, цёткі Тарэсі і Стырнікавай Тэклі: яны пабіліся пры разбурэнні плота»* [28, с. 374].
71. Тэкля *«Раскідалі і плот, хоць гэта каштавала некалькіх касмыкоў на галаве дзвюх кабет, цёткі Тарэсі і Стырнікавай Тэклі: яны пабіліся пры разбурэнні плота»* [28, с. 34].
72. Тацяна *«Тацяна, Мар’яна! Выходзьце з лесу: шведы дадому паехалі»* [28, с. 65].
73. Трахім *«Трахім Пятровіч Грынько, мужчына гадоў пад трыццаць пяць, толькі што памыўся»* [28, с. 157].
74. Тамара *«На губах у Тамары Аляксееўны красавалася ўсмешка, ды такая чароўная, што хіба толькі той не мог крануцца ёю, хто ўжо высах на 90 працэнтаў»* [28, с. 197].
75. Тарас *«У колах карцёжнікаў ён больш быў вядомы пад мянушкаю “Акула”, як назваў яго Тарас Іванавіч Шырокі»* [28, с. 186].
76. Уладзімір *«Стаяў вялікі і даволі прыгожы дом тутэйшага бацькі Уладзіміра Малевіча»* [28, с. 378].

77. Уладзік «*Падтрымаў Садовіча Уладзік Сальвэсеў*» [28, с. 452].
78. Фёдар «*Я перанёс, перацярапеў, як Фёдар Міхайлавіч Дастаеўскі*» [28, с. 262].
79. Хаім «*Яму ўспомнілася , што тут спрытны каваль Хаім нацягнуў шыны на колы, што ў гэтую кузню не адзін раз прыязджаў ён і прыходзіў з дзядзькам Марцінам на розных гаспадарскіх справах*» [28, с. 189].
80. Цімоха «*Мінуўшы сярэдзіну сяла, Есип сустракае Цімоха Жыгу*» [28, с. 267].
81. Чэсь «*Чэсь моўчкі сеў каля кахлянае печы і адтуль, як ваўчок, прыглядаўся да настаўніка*» [28, с. 42].
82. Югася «*Аўгеня, прыйшла да свае суседкі Югасі пазычыць падсітак прасеяць мукі*» [28, с. 45].
83. Юзаф «*– А вы думалі я – Юзаф прыгожы?*» [28, с. 125].
84. Юста «*– Так, гэта яе дачка Юста, а скоро і...сын будзе*» [28, с. 252].
85. Язэп «*Язэп Малюк з'яўляўся ў Мікуцічах разы са два, а цяпер аб ім ніякіх чутак не было*» [28, с. 34].
86. Ядвіся «*І нейкі востры боль адчуўся ў сэрцы маладога настаўніка, а вобраз Ядвісі яшчэ яскравей устаў у яго вачах*» [28, с. 375].
87. Янка «*Прайшоўшыся колькі разоў па пакоіку, ён узяў паперу і пяро і сеў пісаць ліст свайму семінарскаму сябру Янку Тукалу*» [28, с. 131].
88. Якім «*– Але чаму нам бацьюшка аб гэтым ніколі нічога не скажа? – пытае Якім?*» [28, с. 299].
89. Ясь «*Ясь Ліскоўскі прапусціў яе міма вушэй*» [28, с. 596].

Прозвішчы ў трылогіі Я. Коласа «На ростанях»

1. Алешка «З грамады асабліва вылучаўся Аляксей Алешка» [28, с. 446].
2. Анцыпik «Лабановіч хоць і не дужа часта, але ўсё ж сустракаўся са сваім калегам Іванам Анцыпikам» [28, с. 408].
3. Бабініч «Стараста Бабініч меўся паслаць у школу да Лабановіча сваіх дзяцей – сына і дачку» [28, с. 55].
4. Бабіч «Сельскі стараста Бабіч – ціхі чалавек, лагодны» [28, с. 257].
5. Баравы «Сустракаліся тут і знаёмыя настаўніку прозвішчы, як Думітрашка, Мініч, Баравы, Казеніч і іншыя» [28, с. 391].
6. Баранкевіч «Я – ліцвін», – з нейкаю гордасцю зазначаў пан падлоўчы і сваю належнасць да ліцвіноў даводзіў, паміж іншым, і тым, што яго прозвішчам – Баранкевіч...» [28, с. 40].
7. Бацяноўскі «Дзяк Бацяноўскі тоіць крыўду на свайго суседа Лабановіча» [28, с. 276]
8. Булавін «Сяргей Пятровіч Булавін - новы інспектар, пануры, скупы на словы, асабліва з настаўнікамі» [28, с. 324].
9. Бухберг «Сапраўднае ж прозвішча яго было Брухберг» [28, с. 208].
10. Буч « – Што ты мне на ногі ўзлез? – злосна глядзеў Трахім Буч на Рыгора Качана» [28, с. 145].
11. Бяляўскі «Нават Іван Пракаповіч Бяляўскі, казённы ляснічы, – хіба ж можна параўняць такую асобу з настаўнікамі?» [28, с. 276].
12. Бязручка «Калі стары Бязручка скупы на словы, дык сын гаворыць і за сябе і за бацьку» [28, с. 298].
13. Васількевіч «Не разумеў гэтага і верханскі пісар Васіль Васількевіч» [28, с. 387].
14. Гарамыкін « – А па-мойму, у вас, Мікодым Палуектавіч, галава святлейшая, чым у Гарамыкіна» [28, с. 440].
15. Грынько «Трахім Пятровіч Грынько, мужчына гадоў пад трыццаць пяць, толькі што памыўся» [28, с. 157].
16. Грылюк «А сярод малых ёсць такія слаўныя хлапчукі, і асабліва з іх грамадкі выдзяляецца Алесік Грылюк» [28, с. 264].
17. Гулейка «Трымае яе Максім Гулейка» [28, с. 265].
18. Гуляшак «Зваўся ён Стась, а прозвішча яго было Гуляшак» [28, с. 587].
19. Дастаеўскі «– Я перанёс, перацярапеў, як Фёдар Міхайлавіч Дастаеўскі» [28, с. 262].

20. Дулеба «Прыехаў новы пісар Мацей Дулеба» [28, с. 306].
21. Жыга «Мінуўшы сярэдзіну сяла, Есып сустракае Цімоха Жыгу» [28, с. 267].
22. Занька «Экзаменуецца вучань трэцяе групы Іван Занька» [28, с. 324].
23. Зязюльскі «Іх было дзве : сядзелец кузьма Скаромны і панямонскі жыхар Мікола Зязюльскі» [28, с. 195].
24. Іжыцкая «Сярод яе была нават адна сама па сабе прывабная дзяўчына Вера Іжыцкая, з заняпалага дваранскага роду» [28, с. 381].
25. Іваш «Стараваты Хрыпач, яшчэ горшы п'яніцы, чым сам пісар, і двое маладых – Іваш і Лісіцкі» [28, с. 402].
26. Каваль «– Да вас, бацюшка, Апанас Каваль прыйшоў; просіць хворую прычасціць» [28, с. 30].
27. Казеніч «Сустракаліся тут і знаёмыя настаўніку прозвішчы, як Думітрашка, Мініч, Баравы, Казеніч і іншыя» [28, с. 391].
28. Караленка «Лабановіч пакапаўся ў сваіх кнігах і адабраў дзве: томік дробных апавяданняў Караленкі і невялічкае апавяданне Сельмы Лагерлёф «Легенда аднаго дома» [28, с. 59].
29. Качан « – Што ты мне на ногі ўзлез? – злосна глядзеў Трахім Буч на Рыгора Качана» [28, с. 145].
30. Каль «Аксён Каль – селянін з Высокага» [28, с. 270].
31. Крупеніч «Ведаюць людзі, за што цябе Крупеніч з раз'езда гарэлкаю частуе, каб цябе лейцамі частавалі» [28, с. 48].
32. Крэшчык «Сюды ж вольным часам заходзіць і царкоўны стараста Грыгор Крэшчык, крапак-старычына гадоў за шэсцьдзесят» [28, с. 257].
33. Кугай «Толькі праз гадзіну, калі ўжо на цвінтарыку збіралася досыць многа палешукоў і паляшучак, а з дворыка Міхалкі Кугая паказваўся а. Мадэст, які ішоў роўна, і дзяк Цішкевіч, у якім было ўсё-такі меней «благадаці», з прычыны чаго ён крыху заграбаў нагамі, – ужо тады звон пачынаў залівацца ямчэй, прыхватваючы для гэтага сваіх меншых тонкагалосых братоў» [28, с. 143].
34. Кудрык «Дзядзька Нічыпар Кудрык павярнуў коніка ўлева і праз хвіліну ці дзве спыніўся перад высокім школьным ганкам» [28, с. 365].
35. Кукса «Але ён моцна трымаў свайго праціўніка, Кандрата Куксу, стрыечнага брата старасты» [28, с. 112].
36. Курган «...азваўся прыцель Лабады, Ігнат Курган» [28, с. 235].
37. Курульчук «Вось той паніч, што быў перад вамі, бывала, пойдзе куды: ці да пана падлоўчага, або да Курульчука на будку» [28, с. 10].
38. Лабада «– І вось што цікава , і гэта трэба адзначыць, хлопцы, – гаварыў Міхась Лабада , настаўнік з пяцігадовым стажам» [28, с. 234].

- 39.Лабановіч «Лабановіч – так звалі маладога настаўніка – слухаў апавяданне з вялікай цікавасцю» [28, с. 8].
- 40.Лабузька «Андрэй Лабузька, той самы Лабузька, чыё прозвішча так блізка стаяла да яго прозвішча ў спісе, няўжо ён памёр?» [28, с. 105].
- 41.Лапаткевіч «Толькі ціхі і палахлівы Сымон Лапаткевіч нясмела азваўся» [28, с. 455]
- 42.Лемеш «Шумна і гучна прыходзіць сюды старшыня Захар Лемеш» [28, с. 375].
- 43.Леўчанка «Лукаш Леўчанка, дваранін па паходжанню, прыблукаў сюды з Украіны і асталяваўся ў Верхані» [28, с. 405].
- 44.Ліскоўскі «Ясь Ліскоўскі прапусціў яе міма вушэй» [28, с. 596].
- 45.Лісіцкі «Стараваты Хрыпач, яшчэ горшы п'яніцы, чым сам пісар, і двое маладых – Іваш і Лісіцкі» [28, с. 402].
- 46.Лобук « – А ты чаго стаіш і топчашся, як таўкач той у ступе? – накінуўся ён на будачніка Лобука» [28, с. 57].
- 47.Мажэйка « – Гэта які Мажэйка, што каля кузні?» [28, с. 291].
- 48.Малевіч : «...стаяў вялікі і даволі прыгожы дом тутэйшага бацькі Уладзіміра Малевіча» [28, с. 378].
- 49.Макараў «Разлад яшчэ больш узрос пасля таго, калі міністр унутраных спраў Макараў заявіў у думе з прычыне расстрэлаў палітычных дэманстрацый і баставаўшых рабочых» [28, с. 402].
- 50.Малюк «Язэп Малюк з'яўляўся ў Мікуцічах разы са два, а цяпер аб ім ніякіх чутак не было» [28, с. 235].
- 51.Мардуховіч «Выпусцілі Івана Сароку, Мардуховіча» [28, с. 693].
- 52.Мініч «Сярод вучняў, з якімі знаёміўся Лабановіч, увагу настаўніка звярнуў на сябе Грышка Мініч» [28, с. 376].
- 53.Мурамцаў «Мурамцаў усяго толькі і зрабіў, што на першым пасяджэнні загадаў выдаліць з залы паліцыю» [28, с. 402].
- 54.Мураўская «Калі сярод хлопцаў вылучаўся сваімі здольнасцямі Мініч, дык між дзяўчатак такою была Ліда Мураўская» [28, с. 383].
- 55.Мяшчэрскі «Рэдактар гэтай газеты – князь Мяшчэрскі» [28, с. 282].
- 56.Найдус «Тут быў сам фельчар Мікіта Найдус, зухаваты хлопец-праныра» [28, с. 186].
- 57.Палуектавіч « – А па-мойму, у вас, Мікодым Палуектавіч, галава святлейшая, чым у Гарамыкіна» [28, с. 440].
- 58.Памахайлік «Магдалены Майсей Памахайлік» [28, с. 196].
- 59.Патоцкі «І завезлі таго медзвядзёнка графу Патоцкаму» [28, с. 16].
- 60.Перагуда «Чалавек с дзесяць сабралася ў гумне Іванка Перагуда» [28, с. 234].

61. Пражорыч «Ён спыніўся ў мясцовага папа-акадэміка Пражорыча, бо і сам інспектар таксама быў акадэмік; у настаўніка ён начаваў толькі тады, калі не было дзе прыпыніцца» [28, с. 159].
62. Пушкін «Выручыў мяня вось гэты том Пушкіна» [28, с. 395].
63. Садовіч «Азірнуўся – зямляк-аднакашнік Алесь Садовіч» [28, с. 181].
64. Сальвэсеў «Падтрымаў Садовіча Уладзік Сальвэсеў» [28, с. 65].
65. Саханюк « – Саханюк, тутэйшы педагог» [28, с. 20].
66. Секач «Бабка сярдзіта накінула на сябе світку, моцна стукнула дзвярамі і накіравалася да Лявона Секача» [28, с. 90].
67. Семіпалаў «Ён прыгадаў адваката Семіпалава» [28, с. 654].
68. Скаромны «Іх было дзве : сядзелец кузьма Скаромны і панямонскі жыхар Мікола Зязюльскі» [28, с. 195].
69. Скірмунт «На плане зняты сялянскія землі і сумежныя ўладанні пана Скірмунта» [28, с. 347].
70. Сухавараў «Пан Сухавараў з раз'езда» [28, с. 51].
71. Тарпак «Мікіта Тарпак, вылажыўшы ўсе доказы за заўтрашні дзень і ніколучкі не зрушыўшы станоўкасці поглядаў сваіх супярэчнікаў, плюнуў, сярдзіта павярнуўся і пайшоў да свайго двара» [28, с. 47].
72. Трайчынскі «Магдалены , два млыны, дзве школы , сінагога, касцёл і камяніца Базыля Трайчынскага» [28, с. 185].
73. Тукала «Прайшоўшыся колькі разоў па пакоіку, ён узяў паперу і пяро і сеў пісаць ліст свайму семінарскаму сябру Янку Тукалу» [28, с.131].
74. Турсевіч « – Што мне падабаецца ў пана Турсевіча, дык гэта тое, што ён умеў паставіць сябе ў кожным коле грамадства і меў свой асабісты гонар» [28, с. 43].
75. Філюк «Кажаноўскі настаўнік, Філюк, стаў воддаль ад сваіх вучняў, як бы вельмі спакойны за іх навуку і веды» [28, с. 161].
76. Хрыпач «Стараваты Хрыпач, яшчэ горшы п'яніцы, чым сам пісар, і двое маладых – Іваш і Лісіцкі» [28, с. 402].
77. Хрысцінскі «Само начальства, інспектар Хрысціцкі, прыехаў гадзіну таму назад, але ў школу яшчэ не прыйшоў» [28, с. 159].
78. Цішкевіч «На свята павінен быў прыехаць з Малевіч а. Мадэст з дзякам Цішкевічам, бо ў гэты дзень цельшынцы па старому звычаю зносілі свае грахі папу, пасля чаго ўжо рабіліся як бы святыя» [28, с. 142].
79. Чэчык «Сымон Чэчык, Садовіч, Янка Тукала і ўсе хлопцы з Мікуціч ведалі такую асаблівасць гэтай мясціны» [28, с. 450].
80. Шкурат «Першы кінуўся яму тут у вочы Лявон Шкурат» [28, с. 112].
81. Шырокі «У колах карцёжнікаў ён больш быў вядомы пад мянушкаю “Акула” , як назваў яго Тарас Іванавіч Шырокі» [28, с.186].

- 82.Шчарбачэвіч «Шчарбачэвіч паставіў некалькі запытанняў і атрымаў правільныя і дакладныя адказы» [28, с. 398].
- 83.Шуська «Пачуў грозны голас Мірона Шуські» [28, с. 466].

Мянушкі ў трылогіі Я. Коласа «На рсотанях»

1. Акула «Супраць яго сядзеў валасны старшыня, нізенькі, кругленькі чалавек накшталт французскай булкі, з носам драпежніка. У колах карцежнікаў ён больш быў вядомы пад мянушкай «Акула», як назваў яго Тарас Іванавіч Шырокі» [28, с. 194].
2. База «Першым прыйшоў Базыль Трайчанскі. Яго яшчэ звалі коратка «База»» [28, с. 203].
3. Дзед Хрушч «З грамады асабліва вылучаўся Аляксей Алешка, магутны, статны, вышэйшы на цэлую галаву за сваіх калег. У настаўніцкай семінарыі Лабановіч даў яму мянушку «Дзед Хрушч» ... Яшчэ ў семінарыі Алешка запусціў сабе вусікі. Яны былі рыжаватыя. Закручаныя ўгору кончыкі рабілі іх падобнымі да вусікаў хрушча. Гэта і дало повад Лабановіча ахрысціць прыяцеля Дзедам Хрушчом» [28, с. 465].
4. Балоцімус-Балота «– Вось што, Балоцімус-Балота. Дай мне пару-другую аркушаў паперы і ты паглядзіш, што я на іх напішу, куды і для каго» [19, с. 538].
5. Кашчэй «Гэтыя весткі пачуў я з ураднікавага дому, такога сівага даўжэразнага Кашчэя, што першы кінуўся на наш пратакол у часе налёту прыстава са стражнікамі» [28, с. 534].
6. Максім Грэк «Максім Гарошка вучыўся ва ўсіх школах Пінска, але ні аднае не скончыў, а з апошняе, з духоўнага вучылішча, проста ўцёк. Цяпер ён сядзіць на бацькавай шыі» [28, с. 137].
7. Цвілы «Лабановіч аклікнуў Цвілога: – Іван Паўлавіч, дзень добры! Іван Паўлавіч падняў вочы з-пад тоўстых прыпухлых навек. Відаць, ноч правёў ён у вясёлай кампаніі» [28, с. 532].

Андронімы ў трылогіі Я. Коласа «На рсотанях»

1. Латачыха «Галасы ўсё мацнелі і набіралі болей злосці. Гэта лаялася Аўдоля Латачыха з жонкаю Мікіты, Акуляю» [28, с. 50].
2. Лукашыха «Югасю, у сваю чаргу, занепакоіла старая Лукашыха: а можа, і праўда, што заўтра свята?» [28, с. 51].
3. Памахайлічыха «Дзячыха Памахайлічыха таксама навіталася суха, паглядзела на сяброў уважна, каб лепей разгледзець забастоўшчыкаў» [28, с. 598].
4. Стукачыха «Мікола Стукач, лысы дзед з сіваю бародкаю, падплятаў лапаць. Бабка Стукачыха прала кудзелю» [28, с. 50].
5. Стырнікава «Раскідалі плот, хоць гэта каштавала некалькі касмыкоў на галаве дзвюх кабет, цёткі Тарэсі і Стырнікавай Тэклі: яны пабіліся пры разбурэнні плота» [28, с. 602].
6. Трайчаніха «Больш усіх шумеў за сталом Янка Тукала, жартаваў і вырабляў розныя штукі, што не зусім падабалася старой Трайчанісе» [28, с. 625].

Тапанімічныя назвы ў трылогіі Я. Коласа «На ростанях»

1. Альбрэхтава – вёска Пінскага раёна. «Праходзіць і Альбрэхтава, дзе раскінуўся маёнтак пана Скірмунта» [28, с. 335].
2. Альпійскія горы – самыя высокія горы Заходняй Еўропы. «Айцец Мікалай уласнымі рукамі раўняў зямлю, зразаў цэлыя горы, як ён казаў, і калі можна з чым параўнаць гэтыя цыяжкасці, дык толькі з пераходам Суворова цераз Альпійскія горы» [28, с. 272].
3. Амерыка – назва замежнай краіны. «А цяпер мае намер цара з царыцаю прапіць і ехаць у Амерыку» [28, с. 237].
4. Апечкі – вёска ў Стаўбцоўскім раёне, Мінскай вобласці. «Назначылі яго ні то ў Апечкі, ні то ў Зарубежжа» [28, с. 191].
5. Бабруйшчына – назва горада Бабруйск Магілёўскай вобласці. «– Гэта – свяцільнік Бабруйшчыны, – рэкамендаваў Тарас Іванавіч Садовіча» [28, с. 187].
6. Балтыйскае мора – мора Еўразіі. «Ні Балтыйскае, ні Чорнае мора гэтага выхаду нам не даюць» [28, с. 197].
7. Баранавічы – горад у Брэсцкай вобласці. «Обер-кандуктар сумленна разлічыўся з Лабановічам з накідкаю трох рублёў да пятнаццаці. А на развітанне сказаў: – Калі б паехалі па Палескай чыгунцы, дык да Баранавіч я завёз бы Вас бясплатна» [28, с. 139].
8. Барысаў – горад ў Мінскай вобласці. «Пайсці глухімі завулкамі за межы горада, у поле, і накіраваць ступакі свае куды-небудзь на Заслаўе, Барысаў або на Ігумен?» [28, с. 691].
9. Брэст – горад Беларусі. «Каля чыгункі, што злучае Мінск і Брэст, непадалёку ад станцыі, у малапрыметным кутку сярод высокага цёмнага лесу, тулілася леснікова сядзіба» [28, с. 359].
10. Беразіна – рака, правы прыток Дняпра. «Ды Янка далёка, жыве дзесь на рэчыцы Беразіне ў дзядзькі» [28, с. 193].
11. Верхань – сапраўдная назва Верхмень. Вёска ў Смалявіцкім раёне. «Мініўшы панскі двор са старасвецкім паркам, з будынінамі, пачарнелымі ад часу, дарога апошні раз спусцілася з горкі ў шырокую ручавіну. Тут, на высокай і даволі прасторнай пляцоўцы, і знайшло сабе ціхі прыпынак сяло Верхань» [28, с. 59].
12. Вільня – былая сталіца Вялікага княства Літоўскага. «А пан Сухавараў вельмі зацікавіў Ядвісію Вільню і тэатрам» [28, с. 53].

13. Выганы – вёска Пінкавічы, якую Якуб Колас перайначыў у Выганы. «У вагоне ён распытаўся аб сваіх Выганах у тутэйшых людзей. Аказалася, што яго новае месца ў пяці вярстах ад Пінска, і гэта вельмі ўзрадавала маладога настаўніка. І яшчэ даведаўся ён, што воласць ад школы зусім блізка. Яму тут і раду далі, як даставіцца да Выганаў» [28, с. 256].
14. Высокае – вёска Пінскага раёна. «З крутой завіліны каля сяла Высокага, дзе Піна даецца ў бок зарэчных балот, вельмі добра відаць паўднёвая часць Пінска» [28, с. 347].
15. Ганцавічы – горад у Брэсцкай вобласці, адміністрацыйны цэнтр Ганцавіцкага раёна, на рацэ Цна. « – О, не, бабка: веру, веру! Аб тваім знахарстве ўсюды кажуць: у Хатовічах, у Малкавічах, у Ганцавічах – усюды!» [28, с. 6].
16. Гарадышча – назва мясцоваці. Назва пайшла ад слова “гарадзіць”. «Гэта каб такія гарматы паставіць у Гарадышчы, дык яны б і да Лунінца данеслі!» [28, с. 109].
17. Грабёнка – вёска Мінскай вобласці. «Далей, амаль да самай Грабёнкі, ехалі старасвецкім лесам» [28, с. 87].
18. Гродзеншчына.
19. Дзямянаў Гуз – назва гары. «На самым версе кургана красаваўся выступ, нібы круглая шапка. У Мікуцічах яго называлі Дзямянавым Гузам» [28, с. 589].
20. Дняпро – рака Беларусі. «Спакойна і павольна нясе Прыпяць сухадоламу Дняпру сваю багатую даніну» [28, с. 198].
21. Завітанкі – адна з вёсак Брэсцкай вобласці. «Тут пан каморнік жыве. Пасада Завітанкамі называецца» [28, с. 116].
22. Зарубежжа – вёска ў Смаленскай вобласці. «Назначылі яго ні то ў Апечкі, ні то ў Зарубежжа» [28, с. 385].
23. Заслаўе – найстаражытнейшы горад Беларусі. «Пайсці глухімі завулкамі за межы горада, у поле, і накіраваць ступакі свае куды-небудзь на Заслаўе, Барысаў або на Ігумен?» [28, с. 691].
24. Ігумен – горад Чэрвень. «Гісторыя іх справы была такая. Яны вялі з Мінска ў Ігумен партыю арыштантаў» [28, с. 310].
25. Італія – назва замежнай краіны. «Мяне парадавала весць аб тым, што саюзнікі перайшлі ў наступленне ў Італіі» [28, с. 467].
26. Камароўка – рынак у горадзе Мінск. «Дом знаходзіўся на Камароўцы» [28, с. 557].
27. Карэлічы – пасёлак ў Гродзенскай вобласці. «Тургая, як неўзабаве даведаўся Лабановіч, злавілі ў Карэлічах на пошце і загналі ў навагрудскі астрог» [28, с. 183].

- 28.Клешчыцы – вёска. «*З гэтага берага добра відаць Дзямянаў Гуз, а з Дямянавага Гуза яшчэ больш відаць Клешчыцы*» [28, с. 568]
- 29.Кліны – вёска Чырвоны клін у Мінскай вобласці. «*Думаем грэчку пад Клінамі засеяць*» [28, с. 22].
- 30.Кракаў – старажытны горад на тэрыторыі Польшы. «*–Вось вам спяваюць песні пра Кракаў, – пачаў гутарку Баўдзей, – але вы пабачыце гэты Кракаў тады, калі ўкусіце сябе за локаць*» [28, с. 624].
- 31.Купяцічы – вёска ў Пінскім раёне. «*– Вы мяне выбачайце. Еду ў сваю школу, у Купяцічы, і па дарозе да вас заехала*» [28, с. 294].
- 32.Лешча – вёска Пінскага раёна. «*За Альбрэхтовым, ужо каля самага горада, відаць Лешча, дзе ёсць цэркаўка і папоўская пасада*» [28, с. 349].
- 33.Лунінец – горад Брэсцкай вобласці. «*Гэта ж каб такія гарматы паставіць у Гарадышчы, дык яны б і да Лунінца данеслі*» [28, с. 322].
- 34.Малевічы – вёска Жлобінскага раёну, Гомельскай вобласці. «*Адзін раз у год, на благавешчанне, прыязджаў сюды бацюшка з Малевіч*» [28, с. 102].
- 35.Малкавічы – вёска Малькавічы, Ганцавіцкага раёна, Брэсцкай вобласці. «*Аб тваім знахарстве ўсюды кажуць; у Хатовічах, у Малкавічах, у Ганцавічах, – усюды!*» [28, с. 39].
- 36.Мікуцічы – сапраўднае Мікалаеўшчына. Вёска ў Стаўбцоўскім раёне, дзе правёў сваё дзяцінства Якуб Колас. «*У дзвюх вярстах перад імі раскінулася іх роднае сяло Мікуцічы*» [28, с. 211].
- 37.Мінск – сталіца нашай Беларусі. «*Каля чыгункі, што злучае Мінск і Брэст, непадалёку ад станцыі, у малапрыметным кутку сярод высокага цёмнага лесу, тулілася леснікова сядзіба*» [28, с. 609].
- 38.Навагрудчына – горад Навагрудак у Гродзенскай вобласці. «*Лабановіч прыпамінае слова “сацыяліст”. Ён першы раз чуў яго ў семінарыі ад аднаго таварыша з Навагрудчыны*» [28, с. 22].
- 39.Нёман – рака, якая працякае на тэрыторыі Беларусі, Літвы, Расіі. «*Стаіць яно ў прыгожым месцы над Нёманам, на шырокім гасцінцы, што ідзе з Нясвіжа на Мінск*» [28, с. 340].
- 40.Нясвіж – горад у Стаўбцоўскім раёне Мінскай вобласці. «*Стаіць яно ў прыгожым месцы над Нёманам, на шырокім гасцінцы, што ідзе з Нясвіжа на Мінск*» [28, с. 340].
- 41.Нямеччына. «*Нямеччына, Францыя і, калі хочаце, Польшча. Галоўным чынам культура з захаду ішла і ідзе да нас праз Польшчу*» [28, с. 190].
- 42.Палессе – гісторыка-этнаграфічны рэгіён Беларусі, Украіны, Польшчы і Расіі. «*Велізарныя прасторы балот нашага Палесся, што вякамі давалі толькі марную асаку ды лазу для няхітрага абутку – лапцей, пакрываюцца культурнымі травамі і збожжавымі*» [28, с. 296].

43. Панямонка – рэчка, якая працякае па тэрыторыі Стаўбцоўскага раёна. *«Недалёка ад кузні працякала малюсенькая рэчачка Панямонка»* [28, с. 200];
44. Панямонь – мястэчка ў трох вярстах ад чыгуначнай станцыі Стоўбцы. *«Сіняўскі гай, выцягнуты тонкаю палоскаю з прыўзнятым адным канцом, як заліхвацкі вус маладога зуха, прыкрываў Панямонь з паўночнага захаду. Лявей і бліжэй да мястэчка суро́ва ўзнімалася вапельная гара. Называлі яе Драздоваю – ад імя панямонскага жыхара Драздоўскага, які арандаваў гару і здабываў вапну»* [28, с. 350].
45. Піна – река, левы прыток Прыпяці. *«Будынак валаснога праўлення стаяў на горцы над самаю Пінаю»* [28, с. 253].
46. Пінск – горад Брэсцкай вобласці. *«Сын яго, Максім, вучыўся ва ўсіх школах Пінска, але ні аднае не скончыў...»* [28, с. 27].
47. Польшча. *«Нямеччына, Францыя і, калі хочаце, Польшча. Галоўным чынам культура з захаду ішла і ідзе да нас праз Польшчу»* [28, с. 109].
48. Пранукі – засценак у Мінскай вобласці. *«Нам наведамляюць, што ў засценку Пранукі былі ўжо два выпадкі пакрыжы коней у сялян»* [28, с. 130].
49. Пеця́рбург – горад у Расіі. *«Горача стала ў Пеця́рбурзе»* [28, с. 78].
50. Сверынава – вёска Стаўбцоўскага раёна. *«Тады і жывёла амаль уся перавялася. У Мікуцічах застаўся адзін толькі бык, а ў Сверынаве — карова»* [28, с. 180].
51. Свіслач – рака ў горадзе Мінск. *«Мінуўшы мост цераз Свіслач, сябры развіталіся»* [28, с. 90].
52. Сёлы – агульная назва вёсак, якія аб’яднаны ў адну. *«На процілеглым баку даліны раскінуліся палаткі, вузкія палоскі ўзгоркаватай зямлі занямонскіх сялян, дзе туліліся закрытыя пагоркамі невялікія вёскі, якія мелі агульную назву – Сёлы»* [28, с. 44].
53. Сібір – вялікі геаграфічны рэгіён у Расіі. *«Усё, што было жывога і прагрэсіўнага ў краіне, ліквідавалася, заганялася ў падполле, высылалася ў далёкую халодную Сібір»* [28, с. 402].
54. Сіняўскі гай – назва мясціны. *«А вапельная гара! А Сіняўскі гай... Хіба толькі той не паддасца чарам іх характва, хто ў характве нічога не кеміць»* [28, с. 183].
55. Случчына – агульная назва горада Слуцк, Мінскай вобласці. *«Яны з адной вёскі на Случчыне, выпадкам сустрэліся»* [28, с. 49].
56. Смаленск – горад у Расіі. *«– Раз у Смаленску запыняе мяне абарваны чалавек інтэлігенцага аблічча: Дайце мне, барышня, на выпіўку»* [28, с. 12].

57. Смалярня – Цёмныя Ляды, вёска ў Стаўбцоўскім раёне Мінскай вобласці. *«Каля чыгункі, што злучае Мінск і Брэст, непадалёку ад станцыі, у малапрыкметным кутку сярод высокага цёмнага лесу, тулілася леснікова сяліба. Калісь была тут смалярня. Ад яе засталіся толькі глыбы гліняных пячэй, дзе парыліся смалякі ды дробныя рэшткі пранятых смалою карчоў. Яшчэ і цяпер адчуваўся тут душок дзэгцю і тарпатыны. Назва 'Смалярня', як спадчына, перайшла на леснікову сядзібу»* [28, с. 522].
58. Стаўбуны – горад Стаўбцы. Размешчаны на правым беразе ракі Нёман. *«Лабановіч узыходзіў на ўзгорак, самы большы на дарозе са Смалярні ў Стаўбуны»* [28, с. 509].
59. Стаход – правы прыток Прыпяці. *«Тут праходзяць рэчкі Стаход, Струмень і Стыр, дзесь на той бок балотнай роўнядзі»* [28, с. 45].
60. Струмень – рака Прыпяць. Зменена пісьменнікам. *«Тут праходзяць рэчкі Стаход, Струмень і Стыр, дзесь на той бок балотнай роўнядзі»* [28, с. 45].
61. Стыр – правы прыток Прыпяці, басейн Дняпра. *«Тут праходзяць рэчкі Стаход, Струмень і Стыр, дзесь на той бок балотнай роўнядзі»* [28, с. 45].
62. Сяльцо – вёска Ганцавіцкага раёна, Брэсцкай вобласці. *«Чулі, можа, Сяльцо, недалёка ад нашай вёскі, вярста – не болей? Гэта – выселкі з нашае вёскі, двароў дзесяць»* [28, с. 8].
63. Сярэдняя гара – назва ўзвышша. *«Андрэй пашыбаваў на Сярэднюю гару, якую любіў з самых юнацкіх дзён»* [28, с. 22].
64. Татарка – назва адной з рэк. *«Туды далей, над Татарку, сышлі, дзе месца глушэй і лесу болей, і дзе меней заглядае вока людское»* [28, с. 190].
65. Тумель – урочышча ў Смалявіцкім раёне. *«Вось так і зараз: прыгадаліся верханскія могілкі, вузенькая дарожка-сцежачка, між зелены збожжжа, што вяла ў Тумель»* [28, с. 220].
66. Украіна – краіна Усходняй Еўропы. *«Стары Бязручка называў сябе казаком — яго продкі былі казакамі на Украіне, а потым перабраліся на Палессе»* [28, с. 107].
67. Уса – правы прыток Нёмана.
68. Францыя – дзяржава ва Усходняй Еўропе. *«Нямеччына, Францыя і, калі хочаце, Польшча. Галоўным чынам культура з захаду ішла і ідзе да нас праз Польшчу»* [28, с. 49].
69. Хатовічы – вёска Хатынічы, Ганцавіцкага раёна, Брэсцкай вобласці. *«І само сяло Грабёнка нагадвала Лабановічу палескае мястэчка Хатовічы»* [28, с. 34].

- 70.Цельшына – вёска Люсіна вёска Ганцавіцкага раёна, Брэсцкай вобласці. *«У вёсцы Цельшына паўстала вельмі важнае пытанне аб тым, калі святкаваць гэта свята: сёння ці заўтра?»* [28, с. 44].
- 71.Цёмныя Ляды – вёска ў Стаўбцоўскім раёне Мінскай вобласці. *«На цяперашніх Цёмных Лядах не так даўно стаяў густы, вялікі, змрочны лес»* [28, с. 105].
- 72.Якшыцы – вёска ў Бярэзінскім раёне Мінскай вобласці. *«Школа майго дзяцкі Сымона стаіць непадалёку ад Бярозы ў сяле Якшыцы»* [28, с. 642].
- 73.Чорнае мора. *«– Ні Балтыйскае, ні Чорнае мора гэтага выхаду нам не даюць»* [28, с. 89].
- 74.Японія – дзяржава Усходняй Азіі. *«У студзені 1904 года пачалася вайна з Японіяй. І сама гэта Японія і тыя прычыны, што спарадзілі вайну, былі не вельмі вядомыя шырокім колам насельніцтва, асабліва вясковага»* [28, с. 332].
- 75.Ячонка – вёска Ячэнка Стаўбцоўскага раёна. *«Сунеца дзесь адзін у сваю Ячонку і напэўна адчувае адзіноцтва, страх і трывогу перад невядомымі праявамі наступных дзён»* [28, с. 25].
- 76.Яшукова гара – назва гары. *«Усялякія былі паны – і добрыя, і ліхія. Апошні з іх роду і быў пан Яшук, ды гэтакі ўжо вырадак, гвалтаўнік, што і свет не бачыў такога. Здзекаваўся з людзей, забіваў іх бізунамі і такія вытвараў штуркі, што ўрэшце і зямлі цяжка стала насіць яго. Людзі цярпелі, бо думалі, што калі цярпець, то лягчэй ад гэтага будзе, ды і баяліся пана. Але часамі і дзерава не сцерпіць і скіне галіну, каб прыбіць чалавека. На свеце ёсць мера ўсяму. І тут так вось было. А пан гэты тое і рабіў, што або людзей катаваў, або баляваў, назганяўшы дзяўчат ды маладзіц, або на паляваннях прападаў. Так і прапаў на адным паляванні. Скончылася паляванне, збор трубіць пачалі, пазбіраліся паны, а пана Яшука няма і няма... І толькі на трэці дзень знайшлі пана. Вісеў пан Яшук паміж двух тоўстых асін. Дрэвы таўшчэзнаю вяроўкаю з лазы перавіты былі, а на гэтай вяроўцы гайдаў вецер пасіналы труп пана Яшука. Тут і пахавалі яго, і курган над ім насыпалі. Над балотам, калі заўважылі, горка такая даўгаваценькая цягнеца. На гэтай горцы курганок ёсць невялікі. Вось і сталі людзі гару гэтую называць Яшуковаю»* [28, с. 184].